

TƏSİSÇİ: AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
TƏHSİL NAZİRLİYİ

Biz maddi dəyərləri insan kapitalına çevirməliyik.

İlham Əliyev

Cild 1, №4, 2018

Vol. 1, №4, 2018

Том 1, №4, 2018

İldə dörd dəfə nəşr olunur.

Peşə təhsili və insan kapitalı

Vocational education and human capital

Профессиональное образование и человеческий капитал

*Elmi-praktiki, metodiki jurnal * Scientific-practical and methodological journal **

Научно-практический, методический журнал

Redaksiya heyətinin sədri

Mustafayev F.F. (i.e.d., prof.)

Baş redaktor

Balakişiyev Ş.Ş. (f.e.f.d.)

Redaksiya heyətinin üzvləri

Əlizadə R.İ. (t.e.d., prof.), **Ağayev F.H.** (t.e.f.d.), **İbrahimov M.A.** (i.e.d., prof.),
İlyasov M.İ. (p.e.d., prof.), **Quliyev N.Ə.** (p.e.d., prof.), **Vəliyev F.H.** (t.e.d., prof.),
Həsənov Q.H. (i.e.f.d.), **Tanırverdiyev T.M.** (a.e.f.d.), **Əmiraslanov T.İ.** (əməkdar mədəniyyət
işçisi), **Əsgərov R.B.** (əməkdar müəllim), **Zeynalov V.E.**, **Əlili A.A.**, **Mehdiyeva N.B.**,
Camalov H.E.

Chairman of the editorial board

Mustafayev F.F. (prof., dr.)

Chief editor

Balakishiyev Sh.Sh. (a.s.s.dr.)

Members of the editorial board

Alizadeh R.I. (prof., dr.), **Agayev F.H.** (a.s.s.dr.), **Ibrahimov M.A.** (prof., dr.), **Ilyasov M.I.** (prof., dr.),
Guliyev N.A. (prof., dr.), **Veliyev F.H.** (prof., dr.), **Hasanov G.H.** (a.s.s.dr.),
Tanirverdiyev T.M. (a.s.s.dr.), **Amiraslanov T.I.** (honored cultural worker),
Asgarov R.B. (honored teacher), **Zeynalov V.E.**, **Alili A.A.**, **Mehdiyeva N.B.**, **Jamalov H.E.**

Пред. ред. коллегии

Мустафаев Ф.Ф. (д.э.н., проф.)

Главный редактор

Балакишиев Ш.Ш. (к.ф.н.)

Члены редакционной коллегии

Ализаде Р.И. (д.т.н., проф.), **Агаев Ф.Г.** (д.ф.т.н.), **Ибрагимов М.А.** (д.э.н., проф.), **Ильясов М.И.**
(д.ф.н., проф.), **Гулиев Н.А.** (д.ф.н., проф.), **Велиев Ф.Г.** (д.т.н., проф.), **Гасанов Г.Г.** (д.ф.э.н.),
Танырвердиев Т.М. (д.ф.с.н.), **Амирасланов Т.И.** (заслуженный деятель культуры), **Аскеров Р.Б.**
(заслуженный учитель), **Зейналов В.Е.**, **Алили А.А.**, **Мехтиева Н.Б.**, **Джамалов Х.Е.**

*“Peşə təhsili və insan kapitalı” jurnalında pedaqogika, texnika, iqtisadiyyat, informatika, ekologiya
və digər fundamental elm bölmələri üzrə məqalələr, metodiki yazılar dərc edilir.*

*The journal “Vocational Education and Human Capital” publishes clauses, and other pieces of
information on pedagogy, technology, economics, informatics, ecology and other fundamental sciences,
including methodical articles.*

*В журнале “Профессиональное образование и человеческий капитал” публикуются статьи по
педагогике, технике, экономике, информатике, экологии и других фундаментальных науках, а
также методологические статьи.*

M Ü N D Ə R İ C A T

Rəsmi sənədlər

- 5 Azərbaycan Müəllimlərinin XV Qurultayı
15 Nazirlər Kabinetinin Qərarı

Mütəxəssis sözü

- 17 V.Xəlilov. Peşə etikası
21 H.Əlizadə. Peşə və ixtisas seçiminin bəzi sosial-pedaqoji məsələləri
27 R.Əsgərov, M.Qurbanov. "Azərbaycan Respublikasının ömürboyu təhsil üzrə Milli Kvalifikasiyalar Çərçivəsi"nin təsdiq edilməsi peşə təhsilinin inkişafına böyük təkan verəcək

Pedaqogika

- 31 B.Xəlilov. Azərbaycan dili və ədəbiyyatı fənlərinin tədrisi ilə bağlı bəzi məsələlər
38 V.Orucov. Müstəqillik dövründə orta ixtisas təhsili müəssisələrinin inkişafı və mövcud problemləri
43 R.Məmmədov. Uşaq nəsrində əməyə məhəbbətin tərənnümü

İqtisadiyyat

- 47 A.Muradov. Bilik iqtisadiyyatı quruculuğunda insan kapitalının roluna dair nəzəri mülahizələr
53 H.Camalov. Bitkiçiliyin inkişaf etdirilməsində suvarmanın rolu və əhəmiyyəti

Texnika

- 57 Ə.Tağıyev, Ş.Sultanova, L.Aslanova. İnformasiya emalında səmərəliliyin artırılması üsullarının müqayisəli təhlili

Psixologiya

- 61 B.Abbasova. Emosional zəka – təşkilati davranışların əsası kimi

Peşə təhsili və əmək bazarı

- 65 N.Mehdiyeva. Peşə təhsili müəssisəsi rəhbərlərinin peşəkar inkişafı
69 C.Quliyev. Peşəyönümü işinin əmək bazarına və məşğulluğa təsiri
74 T.Tanırverdiyev, G.Ağzadə. Ölkəmizdə modernləşən peşə təhsili

Milli-mənəvi dəyərlər

- 77 V.Muradov. "Azərbayca" ASC – dövlətimizin böyük sosial-iqtisadi layihəsidir
80 X.Məmmədov. Milli-mənəvi dəyərlər və qida mədəniyyəti

Dünya təcrübəsi

- 85 A.Hüseynova. Sloveniya peşə təhsili bu gün

Metodika və innovasiyalar

- 88 A.Bayramov, Ş.Ağayev. Peşə hazırlığı prosesində ikiölçülü didaktik metodun tətbiqi
92 Z.Paşayeva. Müasir texnologiyanın müəllimin fəaliyyətində rolu
95 S.Quliyeva. "Kompüter üzrə operator, dizayner" ixtisasının səriştəəsaslı nümunəvi təhsil proqramının (kurikulumunun) hazırlanma metodikası
97 B.Orucova. "Bənna" ixtisasının səriştəəsaslı nümunəvi təhsil proqramının (kurikulumunun) tətbiqi məsələləri

- 101 Məqalələrin tərtibatı qaydaları

CONTENTS

Official documents

5 **The XV Congress of the Azerbaijani teachers**

15 **Resolution of the Cabinet of Ministers**

Specialist's opinion

17 **V.Khalilov.** Professional ethics

21 **H.Alizade.** Some social and pedagogical issues concerning the selection of profession and occupation

27 **R.Asgarov, M.Gurbanov.** Approval of the "National Qualifications Framework for Lifelong Learning" will give a great impetus to the development of vocational education

Pedagogy

31 **B.Khalilov.** Some issues related to the teaching of the Azerbaijani Language and Literature subjects

38 **V.Orujov.** Development of secondary specialized education institutions during the period of independence and existing problems

43 **R.Mammadov.** Praise of love to work in prose for children

Economics

47 **A.Muradov.** Theoretical considerations on the role of human capital in building of knowledge economy

53 **H.Jamalov.** The role and importance of irrigation in the development of crop production

Technology

57 **A.Taghiyev, Sh.Sultanova, L.Aslanova.** Comparative analysis of the ways to increase efficiency in processing of information

Psychology

61 **B.Abbasova.** Emotional intelligence as the basis for organizational behavior

Vocational education and labor market

65 **N.Mehdiyeva.** Professional development of vocational school managers

69 **J.Guliyev.** The impact of career guidance activities on labor market and employment

74 **T.Tanriverdiyev, G.Aghazade.** Modernized vocational education in the country

National-moral values

77 **V.Muradov.** "Azerkhalcha" OJSC – the great socio-economic project of the state

80 **Kh.Mammadov.** National-moral values and food culture

Global experience

85 **A.Husseinova.** Slovenia's vocational education today

Methodology and innovations

88 **A.Bayramov, Sh.Aghayev.** Application of two-dimensional didactic method in the process of vocational training

92 **Z.Pashayeva.** The role of modern technologies in instructors' activities

95 **S.Guliyeva.** The methodology for development of a competence-based model education program (curriculum) for the "Computer operator, designer" qualification

97 **B.Orucova.** Issues related to the application of a competence-based model education program (curriculum) for the "Stonemason" qualification

101 **Guidelines for writing articles**

О Г Л А В Л Е Н И Е

Официальные документы

- 5 XV съезд учителей Азербайджана
15 Решение Кабинета Министров

Мнение эксперта

- 17 В.Халилов. Профессиональная этика
21 Х.Ализаде. Некоторые социально-педагогические проблемы выбора профессии и специальности
27 Р.Аскеров, М.Гурбанов. Утверждение «Национальной системы квалификаций для обучения в течение всей жизни в Азербайджанской Республике» даст мощный импульс развитию профессионального образования

Педагогика

- 31 Б.Халилов. Некоторые вопросы, связанные с преподаванием предметов азербайджанского языка и литературы
38 В.Оруджев. Развитие средних специальных учебных заведений в период независимости нашей республики и существующие проблемы
43 Р.Мамедов. Воспевание любви к труду в детской прозе

Экономика

- 47 А.Мурадов. Теоретические соображения о роли человеческого капитала в построении экономики знаний.
53 Х.Джамалов. Роль и значение орошения в развитии растениеводства в сельском хозяйстве

Техника

- 57 А.Тагиев, Ш.Султанова, Л.Асланова. Сравнительный анализ в улучшении методов эффективности в обработки информации

Психология

- 61 Б.Аббасова. Эмоциональный интеллект как основа организационного поведения

Профессиональное образование и рынок труда

- 65 Н.Мехтиева. Профессиональное развитие руководителей учреждений профессионального образования
69 Дж.Гулиев. Влияние профориентации на рынок труда и занятости
74 Т.Танырвердиев, Г.Агазаде. Модернизированное профессиональное образование в нашей стране

Национально-нравственные ценности

- 77 В.Мурадов. ОАО «Азерхалча» – это крупный социально-экономический проект нашего государства
80 Х.Мамедов. Национально-нравственные ценности и культура питания

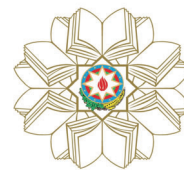
Мировой опыт

- 85 А. Гусейнова. Профессиональное образование в Словении сегодня

Методика и инновации

- 88 А.Байрамов, Ш.Агаев. Применение двухмерных дидактических методов в процессе подготовки специальностей
92 З.Пашаева. Роль современных технологий в деятельности учителя
95 С.Гулиева. Методика применения куррикулума по специальности «Компьютерный оператор, дизайнер»
97 Б.Оруджева. Методика применения куррикулума по специальности «Каменьщик»
101 Инструкции по составлению статей

AZƏRBAYCAN MÜƏLLİMLƏRİNİN XV QURULTAYI

Noyabrın 28-də Bakı Konqres Mərkəzində Azərbaycan Müəllimlərinin XV Qurultayı keçirilib.

Qurultay iştirakçıları öncə Fəxri Xiyabana gedərək ümummilli lider Heydər Əliyevin xatirəsini yad edib, məzarı önünə gül dəstələri qoyublar. Görkəmli oftalmoloq-alim, akademik Zərifə xanım Əliyevanın da məzarı ziyarət olunub. Sonra Şəhidlər Xiyabanında Azərbaycanın müstəqilliyi və ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizədə şəhid olanların xatirəsi anılıb, məzarları üzərinə qərənfillər düzülüb.

Qurultay Azərbaycan Respublikasının Dövlət himninin səslənməsi ilə başlayıb. Tədbir iştirakçıları ümummilli lider Heydər Əliyevin, Vətənimizin müstəqilliyi uğrunda canlarından keçmiş şəhidlərin və Azərbaycan Müəllimlərinin XV Qurultayından ötən dövr ərzində vəfat etmiş təhsil işçilərinin əziz ruhlarını bir dəqiqəlik sükutla yad ediblər.

Qurultayda Prezident Administrasiyasının rəhbəri Ramiz Mehdiyev, Prezident Administrasiyasının Humanitar siyasət məsələləri şöbəsinin müdiri Fərəh Əliyeva, Baş nazirin müavini Əli Əhmədov, Milli Məclis sədrinin müavini Bahar Muradova, təhsil naziri Ceyhun Bayramov, Dövlət İmtahan Mərkəzinin Direktorlar Şurasının sədri Məleykə Abbaszadə, Naxçıvan Muxtar Respublikasının təhsil naziri Rəhman Məmmədov, Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyasının sədri Səttar Möhbalıyev, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının rektoru Urxan Ələkbərov, McKinsey şirkətinin Azərbaycan nümayəndəliyinin rəhbəri Kadir Sinan Köksoy, dövlət və hökumət rəsmiləri, millət vəkili, media qurumlarının rəhbərləri, təhsil ekspertləri iştirak ediblər.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin qurultay iştirakçılarına ünvanlanmış təbrik məktubunu Prezident Administrasiyasının Humanitar siyasət məsələləri şöbəsinin müdiri Fərəh Əliyeva oxuyub.

Təhsil naziri Ceyhun Bayramov iştirakçıları salamlayaraq Azərbaycan Müəllimlərinin XV Qurultayının işinə uğurlar arzulayıb.

Təhsil naziri Ceyhun Bayramovun bütün təhsil sferasını əhatə edən hesabat məruzəsindən sonra çıxış edən Baş nazirin müavini Əli Əhmədov, Milli Məclis sədrinin müavini Bahar Muradova, Dövlət İmtahan Mərkəzinin Direktorlar Şurasının sədri Məleykə Abbaszadə, Naxçıvan Muxtar Respublikasının təhsil naziri Rəhman Məmmədov, Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyasının sədri Səttar Möhbalıyev, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının rektoru Urxan Ələkbərov, McKinsey şirkətinin Azərbaycan nümayəndəliyinin rəhbəri Kadir Sinan Köksoy, Cəbrayıl rayon Cocuq Mərcanlı kənd tam orta məktəbinin direktoru Zamin Həziyev, gənc müəllim Nigar Əliyeva XV qurultayın təhsil sisteminin inkişafına mühüm təsir edəcəyinə əminliklərini bildirib, Azərbaycan təhsilinin dünya təhsil sisteminə inteqrasiyası, müəllim nüfuzunun daha da artırılması istiqamətində görülən işləri müsbət dəyərləndiriblər.

Eyni zamanda, qurultay çərçivəsində ölkə Prezidentinin sərəncamlarına əsasən “Əməkdar müəllim” fəxri adı və “Tərəqqi” medalı ilə təltif olunmuş 127 təhsil işçisinə dövlət təltiflərinin təqdim etmə mərasimi də keçirilib.

Qurultay panel müzakirələrlə işini davam etdirib.

Respublika Prezidenti İlham Əliyevin təbrik məktubunda öz əksini tapmış konseptual müddəalar, Azərbaycan Respublikası təhsil nazirinin hesabat məruzəsində, məruzə ətrafında çıxışlarda və plenar sessiyalarda irəli sürülən təkliflər nəzərə alınaraq, sonda bu istiqamətləri əhatə edən Qətnamə qəbul edib.

Təhsil naziri Ceyhun Bayramovun hesabat məruzəsi

Hörmətli qurultay iştirakçıları!

Hörmətli qonaqlar!

Xanımlar və cənablar!

Bu gün bu möhtəşəm Konqres Mərkəzində keçirilən Azərbaycan Müəllimlərinin XV Qurultayında Təhsil Nazirliyi adından, ölkəmizin bütün təhsil işçiləri adından Sizi ürəkdən salamlayır, hörmət və ehtiramımı bildirir, ən xoş arzularımı yetirirəm.

Əlamətdar haldır ki, Qurultay Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyini qeyd etdiyimiz bir dövrə təsadüf edir. Bildiyiniz kimi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövlətçilik tariximizdə silinməz izlər buraxmış, milli dövlətçilik ənənələrinin inkişafında, xalqımızın ictimai-siyasi və mədəni həyatında müstəsna rol oynamış, milli təhsil quruculuğu sahəsində tarixi qərarlar qəbul etmişdir. Xüsusi iftixar hissi ilə qeyd etmək lazımdır ki, Cümhuriyyətin müstəqillik ideallarını ulu öndər Heydər Əliyev gerçəkləşdirdi və əbədləşdirdi, özünün böyük dühası, zəngin idarəçilik təcrübəsi, dönməz iradəsi ilə müstəqil və güclü Azərbaycanın möhkəm təməlini yaratdı.

Ümummillə lider Heydər Əliyevin ideyaları, təməlini qoyduğu nəhəng quruculuq işləri möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən böyük qətiyyət və uğurla həyata keçirilməyə başlandı. Ölkə Prezidentinin uğurlu xarici siyasəti nəticəsində müstəqil ölkəmiz 155 dövlətin dəstəyi ilə BMT Təhlükəsizlik Şurasının üzvü seçildi, müəllifi olduğu müasir inkişaf və idarəetmə modeli nəticəsində Azərbaycan yalnız regionda deyil, dünyada lider dövlətlərdən birinə çevrildi, beynəlxalq reytinglərdə mövqelərini əhəmiyyətli şəkildə yaxşılaşdırdı. Cari il üçün Qlobal Rəqabətlik Hesabatında Azərbaycan 140 ölkə arasında 69-cu yerdə qərarlaşmış, ölkəmizin mövqeyi 12 indikatora doqquzu üzrə yaxşılaşmışdır. O cümlədən, təhsil indikatorları üzrə ciddi irəliləyişə nail olunmuş, Azərbaycanın göstəriciləri dünyanın bir sıra inkişaf etmiş ölkələrinin göstəricilərindən də yüksək olmuşdur. Belə ki, təhsilin kəmiyyət və keyfiyyət parametrlərinə əsaslanan “Bacarıqlar” indeksi üzrə ölkəmiz ümumilikdə 54-cü yerə, bu kateqoriyanın tərkib hissəsi olan rəqəmsal bacarıqlar üzrə 15-ci, tədrisdə tənqidi düşüncə üzrə 27-ci, bacarıqlı işçilər tapmaq asanlığı üzrə 31-ci, məzunların bacarıqları üzrə 32-ci, ibtidai təhsildə müəllim-şagird nisbəti üzrə 48-ci yerə yüksəlmişdir.

Göründüyü kimi, son illər çağdaş təhsil tariximizdə yüksək inkişaf bütün sahələrdə islahatların daha da dərinləşməsi dövrü kimi xarakterizə olunur, təhsil sektorunun inkişafı dövlət siyasətinin əsas prioritetlərindən biri kimi nəzərə alınır. Dövlət başçısının vurğuladığı “Biz maddi dəyərlərimizi, iqtisadi potensialımızı insan kapitalına çevirməliyik”, “Təhsil Azərbaycanın davamlı inkişaf strategiyasının ən öncül istiqamətlərindən biridir” kimi konseptual müddəaların əsasında da məhz həmin yanaşma dayanır.

Qeyd edilən məqsədə nail olunması üçün ölkə Prezidentinin təşəbbüsü ilə hazırlanmış təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası 2013-cü il oktyabrın 24-də qəbul edilmiş və tədbirlərin icrasına başlanmışdır. Təsdiq edilməsindən 5 il ötmüş Strategiyanın əsas məqsədi ölkədə keyfiyyət nəticələri və əhatəliliyinə görə dünya ölkələri sırasında qabaqcıl mövqe tutan təhsil sisteminin yaradılması, təhsilin məzmununun, kadr hazırlığının, idarəetmə sisteminin və infrastrukturun qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə və Azərbaycanın inkişaf konsepsiyasına uyğun yenidən qurulması və ölkənin davamlı inkişafının təmin edilməsidir.

Strategiyada 5 strateji istiqamət – məzmun, müəllim, idarəetmə, infrastruktur və maliyyələşmə üzrə islahatların aparılması nəzərdə tutulmuşdur.

Hörmətli qurultay iştirakçıları!

Strategiyada nəzərdə tutulmuş hədəflərə nail olunması istiqamətində ayrı-ayrı təhsil pillələri üzrə əldə edilmiş nailiyyətlər və qarşıda duran vəzifələr barədə məlumatları diqqətinizə təqdim etmək istədim.

Təməl bacarıqların uşaqlıq dövründən əldə edildiyi, uşaqların erkən yaş dövründən inkişaf etdirilməsinin vacibliyi nəzərə alınaraq, Təhsil Nazirliyinin təklifləri əsasında Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarlarına uyğun olaraq təhsil tariximizdə ilk dəfə dövlət büdcəsi hesabına ümumtəhsil məktəblərində 5 yaşlı uşaqların məktəbəhazırlığına başlanılmışdır. 2016-cı ildə həmin yaşda olan uşaqların 55 faizi, 2017-ci ildə 65 faizi, cari ildə isə 75 faizi məktəbəhazırlığa cəlb edilmişdir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, 2013-cü ildə bu göstərici 24 faiz təşkil edirdi. Məktəbəhazırlıq qruplarında işləyən 10 minədək ibtidai sinif müəllimi təlimlərə cəlb edilmiş, yeni məzmun və tədris materialları hazırlanaraq tətbiq edilmişdir. Həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində tarixən məktəbəqədər təhsil müəssisələri olmayan yaşayış məntəqələrində, ucqar kəndlərdə də uşaqların məktəbəhazırlığı təmin edilmişdir. Hədəfimiz əhatə səviyyəsinin 2020-ci ildə 90 faizə çatdırılmasıdır, növbəti illərdə isə hər bir uşaq üçün belə imkanın yaradılması istiqamətində tədbirlər həyata keçiriləcəkdir.

2017-ci ildən UNİCEF və Avropa Birliyinin maliyyə dəstəyi ilə “3-5 yaşlı uşaqların icmaəsaslı məktəbəqədər təhsilə cəlb olunması layihəsi”nin tətbiqinə başlanmış, layihə Bakı şəhərində və 10 rayonda 100 icmanı, 2 min uşağı əhatə etməklə həyata keçirilməkdədir.

Məktəbəqədər təhsilin əhatə səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə bağlı özəl təhsil müəssisələrinin fəaliyyəti daim təşviq edilmiş, son 5 ildə onların sayı 3 dəfədən çox artaraq 41-dən 132-yə çatmışdır.

Məlumdur ki, şəxsiyyətin formalaşmasında, zəruri həyati bacarıqlara yiyələnməsində, müstəqil fəaliyyətə hazırlanmasında ümumi təhsil müstəsna əhəmiyyətə malikdir və bu baxımdan ən geniş əhatə dairəsi olan bu təhsil pilləsinə həmişə xüsusi diqqət göstərilmişdir. İdarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi nəticəsində ümumi təhsil müəssisələrində buraxılış imtahanlarının keyfiyyət göstəriciləri əhəmiyyətli şəkildə yüksəlmişdir. Belə ki, son illərdə bütün imtahan fənlərindən müsbət qiymət almış IX sinif məzunlarının sayı 50 faizdən 67 faizədək yüksəlmiş, imtahan nəticələri 17% artmışdır.

Qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq, təhsil pillələrinin bütün səviyyələrini əhatə edən yeni qiymətləndirmə mexanizmlərinin tətbiqinə başlanmışdır. Ümumi təhsil müəssisələrinin IX və XI siniflərində buraxılış imtahanlarının məzmununun müəyyənləşdirilməsi, yeni qiymətləndirmə vasitələrinin tətbiqi sahəsində Dövlət İmtahan Mərkəzi ilə birgə tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Cari tədris ilində XI sinfi bitirən şagirdlər yeni məzmun əsasında ümumi təhsili başa vuran ilk məzunlar olacaqlar. Bu səbəbdən də onların buraxılış imtahanlarının yeni formatda təşkili ilə bağlı Təhsil Nazirliyinin yaxından iştirakı ilə DİM tərəfindən yeni qaydalar hazırlanmışdır. Hesab edirik ki, yeni imtahan modeli məktəbin və müəllimin həm məsuliyyətinin, həm də nüfuzunun artmasına əhəmiyyətli şəkildə təsir edəcək.

Təhsil Nazirliyi tərəfindən təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində son beş ildə ali təhsil müəssisələrinə tələbə qəbulunun keyfiyyət göstəricilərində davamlı artım dinamikası müşahidə edilir. Belə ki, bu müddətdə qəbul imtahanlarında 300 baldan çox toplayanların sayı 26,5 faiz, 400 baldan çox toplayanların sayı 35,1 faiz, 500 baldan çox toplayanların sayı 51,5 faiz, 600 baldan çox toplayanların sayı isə 81,3 faiz artmışdır. Cari ildə 3127 nəfər abituriyent 600 baldan yuxarı nəticə göstərmişdir ki, bu da 2013-cü ilə nisbətən təxminən 2 dəfə artım deməkdir. Ölkədə ali təhsil alma imkanları genişləndirilmiş, son 5 il ərzində qəbul olunan tələbələrə sayında 20.8 faiz artım olmuş, bu göstərici cari ildə 41 min nəfər təşkil etmişdir.

İstedadlı uşaqlarla sistemli işin təşkili nəticəsində ölkədə olimpiada hərəkəti genişlənməmiş, bu məqsədlə olimpiadaya hazırlıq mərkəzləri yaradılmışdır. Cari ildə respublika fənn olimpiadalarında 33 mindən çox şagird iştirak etmişdir ki, bu da 2013-cü ilə nisbətən 5 dəfə çoxdur. Həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində 2013-2018-ci illərdə məktəblilərimiz beynəlxalq fənn olimpiadalarında 3 qızıl, 28 gümüş və 100 bürünc medal olmaqla, ümumilikdə 131 medal qazanmışdır. Bu sahədə yeni ideya və təşəbbüslərin həyata keçirilməsi ilə bağlı “İstedadlı uşaq və gənclərin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” hazırlanmış və Hökumətə təqdim edilmişdir. Təhsil Nazirliyinin təşəbbüsü ilə “Təhsil haqqında” Qanuna edilmiş dəyişikliklərə əsasən beynəlxalq olimpiada qaliblərinin istənilən ixtisas üzrə, respublika fənn olimpiadaları qaliblərinin müvafiq ixtisas üzrə müsabiqədənkənar ali məktəblərə qəbulu təsbit edilməklə cəmiyyətdə çoxdan müzakirə edilən bu məsələ öz həllini tapmışdır.

Son illərdə Azərbaycan beynəlxalq qiymətləndirmə tədqiqatlarında iştirakını bərpa etmiş və nəticələrini yaxşılaşdırmışdır. PIRLS beynəlxalq qiymətləndirməsinin nəticələrinə görə, şagirdlərimizin 2016-cı ildə oxu bacarıqları 2011-ci ilin müvafiq göstəricisi ilə müqayisədə 10 bal, “mükəmməl” və “yüksək” səviyyəyə uyğun nəticə göstərmiş şagirdlərin sayı 2 dəfə artmışdır. Növbəti illərdə ölkəmizin beynəlxalq qiymətləndirmə proqramlarında iştirakı təmin ediləcəkdir.

Ümumi təhsilin keyfiyyətini yüksəltmək, şagirdlərə seçdikləri ixtisas istiqamətləri üzrə daha yüksək kompetensiyalara yiyələnmək imkanı yaratmaq məqsədi ilə 2015-ci ildən tam orta təhsil səviyyəsində təmayülləşmənin tətbiqinə başlanmış, cari tədris ilində 2140 sinifdə 47930 şagird təmayüllər üzrə təhsilə cəlb edilmişdir ki, bu da X-XI siniflərdə təhsil alanların 28 faizini təşkil etmişdir. İlk təhlillər göstərir ki, təmayül siniflərini bitirən məzunlar ali məktəblərə qəbulda daha yüksək nəticələr nümayiş etdirirlər. Qarşıda ölkə üzrə təmayülləşmənin tətbiqi vəziyyətinin təhlili, əhatə dairəsinin genişləndirilməsi, təmayül sinifləri üçün yeni proqram və dərslərlərin hazırlanması, peşəkar və səriştəli müəllimlərin cəlb edilməsi ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi vəzifəsi dayanmışdır.

Hörmətli qurultay iştirakçıları!

Şagirdlərdə məntiqi, tənqidi, yaradıcı təfəkkürü inkişaf etdirmək, tədqiqatçılıq bacarıqları formalaşdırmaq, innovasiyaları mənimsəmək və tətbiq etmək, onların yüksək texnoloji ixtisaslara marağını artırmaq məqsədi ilə Təhsil Nazirliyinin təşəbbüsü ilə ötən tədris ilindən Bakı və Gəncə şəhərlərinin 71 ümumtəhsil məktəbində 26 min şagird cəlb edilməklə “Rəqəmsal bacarıqlar” layihəsinə başlanmışdır. Elektron təhsil texnologiyalarının tətbiqi məqsədi ilə “Elektron məktəb” layihəsi 50 təhsil müəssisəsində davam etdirilmişdir.

Onu da diqqətə çatdırım ki, son illərdə ölkəmizdə formalaşmış müsbət demoqrafik şəraitə görə birinci siniflərə qəbulda artım dinamikası müşahidə edilir, belə ki, 2013-cü ildə bu göstərici 138 min olmuşdusa, bu il birinci siniflərə 165 mindən çox uşaq qəbul edilmişdir. Ümumilikdə şagird sayında da müsbət dinamika müşahidə edilməkdədir. Belə ki, 2013-cü illə müqayisədə şagirdlərin sayı 230 mindən çox artaraq 1 milyon 500 min nəfəri ötmüşdür. Təhsil Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində son 5 ildə müəllim-şagird nisbəti əhəmiyyətli şəkildə yaxşılaşmış, 8.5-dən 10.5-ə yüksəlmişdir. Optimallaşdırma tədbirləri növbəti illərdə də davam etdiriləcəkdir.

Təhsil müəssisələrində İKT əsaslı infrastrukturun və elektron idarəetmə sisteminin yaradılması, rəqəmsal şəbəkənin inkişafı, elektron tədris resurslarından istifadənin genişləndirilməsi, pedaqoji və inzibati heyətin potensialının gücləndirilməsi və digər hədəflər əhatə olunmaqla “Təhsil müəssisələrinin İKT infrastrukturunun inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” hazırlanmış və Nazirlər Kabinetinə təqdim edilmişdir.

Yüksək nüfuzlu təhsilverənlərin formalaşdırılması, müəllim peşəsinin nüfuzunun artırılması istiqamətində son illərdə əhəmiyyətli tədbirlər həyata keçirilmişdir. Ölkə Prezidentinin “Dövlət ümumi təhsil müəssisələrində çalışan bilik və bacarıqlarının diaqnostik qiymətləndirilməsi aparılan müəllimlərin dərslərinin və əməkhaqqının artırılması haqqında” Sərəncamına əsasən 142 mindən çox müəllimin diaqnostik qiymətləndirilməsi başa çatdırılmış, onların həftəlik dərslərinin yükü 1.5 dəfə, vəzifə maaşı 2 dəfə artırılmış, orta aylıq əməkhaqqı 500 manat civarında olmaqla ölkə üzrə orta aylıq əməkhaqqına yaxınlaşmışdır. Həyata keçirilən tədbirlər müəllim nüfuzunu artırmış, onlar arasında sağlam rəqabəti və motivasiyanı gücləndirmiş, təhsilin keyfiyyət göstəricilərinin əhəmiyyətli şəkildə yüksəlməsinə səbəb olmuşdur.

Ümumi təhsil müəssisələrinə müəllimlərin işə qəbulu və yerdəyişməsi üzrə mərkəzləşdirilmiş müsabiqə mexanizmi son illərdə şəffaflıq və obyektivlik baxımından daha da təkmilləşdirilmişdir. Cari ildə işə qəbul üzrə müsabiqədə iştirak etmək üçün 51 min müəllim elektron ərizə ilə müraciət etmişdir ki, bu da 2013-cü illə müqayisədə 3 dəfə çoxdur. Son 5 ildə 18136 müəllim işə qəbul olunmuş, onlardan kənd məktəblərində fəaliyyətə başlamış 11600 nəfərinə (64 faiz) Hökumətin qərarı ilə həvəsləndirmə tədbirləri tətbiq edilmişdir.

Təhsil Nazirliyi tərəfindən “Gələcəyin müəllimi” layihəsi çərçivəsində davamlı olaraq stimullaşdırıcı tədbirlər həyata keçirilmiş, qəbul imtahanlarında 500 və daha artıq bal toplamış və müəllimlik ixtisasını ilk sıralarda seçmiş tələbələr üçün təqaüd müəyyənləşdirilmiş, son 5 ildə bu təqaüddən 1500 tələbə faydalanmışdır.

Müəllimlərin diaqnostik qiymətləndirilməsi və əməkhaqqının əhəmiyyətli artımı, şəffaf və obyektiv müsabiqə yolu ilə işə qəbulu, bu istiqamətdə həyata keçirilən digər tədbirlər nəticəsində müəllim peşəsinə maraq əhəmiyyətli şəkildə artmışdır. Belə ki, 2018-ci ildə 500 və daha artıq bal toplayan məzunlar arasında müəllimlik ixtisasını seçənlərin sayı 2090 nəfər olmuşdur ki, bu da 2013-cü ilə nisbətən 2,3 dəfə, ötən ilə nisbətən isə 53,6 faiz artım deməkdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev son illərdə müəllimlərlə bağlı həyata keçirilən fəaliyyəti yüksək qiymətləndirərək demişdir: “Müəllim peşəsinə maraq da çox böyük dərəcədə artır. Aparılan islahatlar, o cümlədən maaşların əhəmiyyətli dərəcədə artırılması, məktəblərin təmiri və digər stimullaşdırıcı addımlar nəticəsində müəllim olmaq istəyənlərin sayı dəfələrlə artıb və bu il biz bunu əyani şəkildə görmüşük. Test imtahanlarında yüksək ballar toplayan abituriyentlər arasında müəllim olmaq istəyənlərin sayı bir neçə dəfə artıb. Yəni bu, onu göstərir ki, humanitar sahənin əsas hissələrindən biri olan təhsil sahəsinə çox böyük diqqət göstərilir və gözəl nəticələr vardır”.

İxtisasartırma təlimlərinin səmərəli və peşəkar səviyyədə aparılmasını təmin etmək məqsədi ilə Nazirlər Kabinetinin Qərarı ilə 2015-ci ildə Təhsil İşçilərinin Peşəkar İnkişafı İnstitutu yaradılmışdır. Beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla, ümumi təhsil müəssisələrinin pedaqoji heyəti üçün modul-kredit və rəqabətəsaslı təlimlər sistemi tətbiq edilmiş, 2015-2018-ci illərdə ümumilikdə 55 min nəfərə qədər müəllim modul-kredit sisteminə əsaslanan təlimlərə cəlb edilmişdir ki, onlardan 25 mini yalnız cari ilin payına düşür.

Ümumi təhsil sistemində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi, peşəkar kompetensiyalara və idarəetmə bacarıqlarına malik menecerlərin hazırlanması, ümumi təhsil müəssisələrinin direktoru vəzifəsinə səriştəli, peşəkar, yüksək idarəçilik qabiliyyətinə malik şəxslərin seçilib yerləşdirilməsi məqsədi ilə Təhsil Nazirliyi tərəfindən yeni mərkəzləşdirilmiş müsabiqə mexanizmi tətbiq edilmiş, son 5 ildə

700 nəfər direktor vəzifəsinə işə qəbul edilmişdir. Bu istiqamətdə daha çevik mexanizmlərin tətbiqi, ehtiyat kadrların hazırlanması ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Strategiyada nəzərdə tutulmuş müasir tələblərə cavab verən və ömürboyu təhsili təmin edən təhsil infrastrukturunun yaradılması hədəfinə nail olunması istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin diqqət və qayğısı nəticəsində, Birinci vitse-prezident, Heydər Əliyev Fondunun rəhbəri Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə ümumi təhsil müəssisələrinin infrastrukturunu əsaslı şəkildə müasirləşdirilmiş, son 5 ildə 500-dən çox, 2003-2018-ci illər ərzində isə ölkədə 3200-dən çox məktəb binası tikilmiş və ya əsaslı təmir edilmiş, nəticədə 1 milyondan çox şagirdin təlim şəraiti əhəmiyyətli şəkildə yaxşılaşdırılmışdır. Ölkə Prezidentinin təşəbbüsü ilə ilk dəfə olaraq ucqar kəndlərdə az şagird kontingenti olan qəzalılıq məktəblərin yeni binalarla əvəz edilməsi çərçivəsində modul tipli məktəb təcrübəsi tətbiq edilmiş, 2017-ci ildə 40 rayonda 6 min şagird yerlik 106 modul tipli məktəb quraşdırılmışdır. Modul tipli məktəblərin üstünlüyü onların azməsrəfli olması ilə yanaşı, qısa müddət ərzində istənilən relyefdə quraşdırılması, asan daşınması, sinif otaqlarının sayının şagirdlərin sayına uyğun olaraq rahatlıqla azaldılıb-artırılmasıdır. Cari ilin sonunadək 43 regionda 8120 şagird yerlik daha 137 modul tipli məktəbin quraşdırılması işləri başa çatdırılacaq, azkomplektli və qəzalılıq vəziyyətində olan kənd məktəblərinin problemi əsasən həll ediləcəkdir.

Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili fəaliyyətimizin əsas prioritetlərindən birini təşkil edir. Həmin kateqoriyadan olan uşaqların hüququnun təmin edilməsi və cəmiyyətə inteqrasiyası məqsədilə Heydər Əliyev Fondunun və UNİCEF-in dəstəyi ilə “2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında əlilliyi olan şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” hazırlanmış və 2017-ci ilin sonunda təsdiq edilmişdir. Proqramın məqsədi təhsilin bütün pillələri üzrə sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsilini digər həmyaşıdları ilə bərabər səviyyədə təmin etməkdən və onların təhsili üçün maneəsiz mühit yaratmaqdan ibarətdir.

Son illərdə məktəbdənkənar təhsil müəssisələri tərəfindən gənclərin yaradıcı və intellektual inkişafı ilə bağlı intellektual oyunlar, ayrı-ayrı idman növlərinin təbliği, perspektivli idmançıların aşkar edilməsi, onlarda idmana marağın artırılması, sağlam həyat tərzinin formalaşdırılması məqsədi ilə çoxsaylı idman yarışları və tədbirləri, musiqi, incəsənət və bədii yaradıcılıq sahəsində istedadlı, yaradıcı gəncləri üzə çıxarmaq məqsədi ilə müxtəlif festival, müsabiqə və konsertlər, şagirdlərin elm və texnologiyalara, innovasiyalara marağını artırmaq, yaradıcılıq qabiliyyətini inkişaf etdirmək, onlarda ekoloji mədəniyyət formalaşdırmaq, eyni zamanda onların vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsi məqsədi ilə çoxsaylı tədbirlər həyata keçirilmişdir. Hər il bu tədbirlərdə 100 minlərlə şagird və tələbə iştirak etmişdir.

Bu sahədə həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində 2013-2018-ci illərdə Təhsil Nazirliyinin idman və şahmat məktəblərinin yetirmələri beynəlxalq yarışlarda 537 qızıl, 468 gümüş, 681 bürünc medal qazanmışlar.

Əldə edilmiş bu nailiyyətlərlə yanaşı, hesab edirəm ki, məktəbdənkənar və ümumi təhsil müəssisələrinin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri tərbiyə işinin sistemli təşkili, Azərbaycançılıq ideologiyasının təbliği, Azərbaycan dilinə, ədəbiyyatına, tarixinə, mədəniyyətinə məhəbbət hissinin, milli-mənəvi dəyərlərə hörmət hissinin aşılınması, Vətənə sədaqət, vətəndaşlıq mövqeyinin formalaşdırılması, vətənpərvərlik tərbiyəsi məsələləri olmalıdır.

Hörmətli qurultay iştirakçıları!

Bildiyiniz kimi, peşə təhsili ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına təkan verən, iqtisadiyyatın bütün sahələri üçün ixtisaslı kadr hazırlığını təmin edən aparıcı təhsil pilləsidir. Peşə təhsilinin inkişafı ÜDM-in səviyyəsinin yüksəlməsinə, insan kapitalının formalaşmasına, işsizliyin və yoxsuluğun aradan qaldırılmasına, xüsusilə gənclər arasında məşğulluğun təmin edilməsinə xidmət edir. Ölkənin iqtisadi inkişaf strategiyasında peşə təhsilinin prioritet rolu nəzərə alınaraq, 2016-cı ildə ölkə

Prezidentinin Fərmanı ilə Təhsil Nazirliyi yanında Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyi yaradılmış, peşə təhsili və təliminin inkişafı üzrə strateji yol xəritəsi təsdiq edilmiş və icrasına başlanmışdır.

2016-2017-ci illərdə Bakı, Gəncə şəhərlərində və Qəbələ rayonunda yerləşən peşə təhsili müəssisələri şəbəkəsinin rasionallaşdırılması həyata keçirilmiş, ümumilikdə 34 peşə təhsili müəssisəsinin bazasında müxtəlif istiqamətlər üzrə ixtisaslaşmış 14 Peşə Təhsil Mərkəzi yaradılmışdır. Təhsil Nazirliyi tərəfindən iri sənaye mərkəzlərində və regionlarda rasionallaşdırma və optimallaşdırma tədbirlərinin davam etdirilməsi ilə bağlı təkliflər hazırlanaraq Nazirlər Kabinetinə təqdim edilmişdir.

Mingəçevir şəhərində regionun xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq ixtisaslaşmış “ASAN Peşə” təhsili mərkəzi yaradılmışdır. Koreya İqtisadi İnkişaf və Əməkdaşlıq Fondu ilə imzalanmış Kredit Sazişinə əsasən sənaye və innovasiyalar üzrə ixtisaslaşmış peşə təhsili mərkəzinin tikintisinə başlanılmışdır.

Peşə təhsili və təlimi mərkəzlərinin müasirləşdirilməsi üzrə Avropa İttifaqının 4 qrant layihəsinin icrasına başlanmışdır. Layihə çərçivəsində Gəncə, Qəbələ, Qax, İsmayıllı və Bərdə rayonlarında peşə təhsili müəssisələrində infrastrukturun müasirləşdirilməsi, yeni kurikulumların hazırlanması və mühəndis-pedaqoji heyət üçün təlimlərin keçirilməsi tədbirləri həyata keçirilməkdədir.

2016-cı ildən başlayaraq peşə təhsili müəssisələrinə qəbulda şəffaflığın və vətəndaşların rahatlığının təmin edilməsi üçün “ASAN Peşə” layihəsinə başlanmış, hazırda ölkəni tam əhatə etmişdir. Qəbulun keyfiyyət göstəriciləri üzrə əhəmiyyətli dəyişikliklər olmuş, qəbul edilənlərin 20%-nin orta attestat balı “4”-dən yuxarı olmuşdur. Ümumilikdə, sənəd qəbulunda iştirak edənlər arasında attestat qiymətləri “4” və “5” olanların sayı son 2 ildə 3 dəfədən çox artmışdır.

İşəgötürənlərlə sıx əməkdaşlıq nəticəsində həyata keçirilən pilot layihələr çərçivəsində turizm-xidmət sektoru üzrə məzunların 62.3 faizi, informasiya texnologiyaları sektoru üzrə 73 faizi, xidmət sahəsi üzrə 68.4 faizi işlə təmin edilmişdir.

Peşə təhsili müəssisələrində müəllimlik peşəsinin ictimai nüfuzunun yüksəldilməsi, yüksək hazırlıqlı peşəkar insanların bu peşəni seçməsinə stimulun yaradılması istiqamətində ölkə Prezidentinin Sərəncamına əsasən 2017-2018-ci illərdə 60 peşə təhsili müəssisəsində çalışan 2 minədək müəllim və istehsalat təlimi ustasının bilik və bacarıqlarının diaqnostik qiymətləndirilməsi aparılmış, onların həftəlik dərslər yükü norması 1,5 dəfə, aylıq vəzifə maaşı orta hesabla 2 dəfə artırılmışdır.

Orta ixtisas təhsilinin inkişafı ilə bağlı Təhsil Nazirliyi tərəfindən müəyyən addımlar atılmışdır. Nazirlər Kabinetinin qərarlarına əsasən 14 kollec birləşdirilərək 7 kollec, o cümlədən 3 regional kollec yaradılmış, 6 kollec profillərinə uyğun ali təhsil müəssisələrinin nəzdinə verilmişdir. Bununla əlaqədar həmin kollec və ali təhsil müəssisələrinin ixtisasları unifikasiya olunmuşdur. Növbəti illərdə orta ixtisas təhsili sahəsində kadr hazırlığı və idarəetmə sisteminin qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə və Azərbaycanın inkişaf konsepsiyasına uyğun yenidən qurulması istiqamətində tədbirlər həyata keçiriləcəkdir.

Danılmaz faktdır ki, iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafında ali təhsil müstəsna əhəmiyyət daşıyır. Sürətli dəyişikliklərin baş verdiyi hazırkı vaxtda məhz ali təhsil iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində davamlı inkişafa təkan verən real qüvvə hesab edilir. Bununla əlaqədar ötən qurultaydan sonrakı dövrdə ali təhsilin inkişafı sahəsində bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Ali təhsil müəssisələrinin şəbəkəsinin optimallaşdırılması, kadr hazırlığının keyfiyyətinin yüksəldilməsi, regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramına uyğun olaraq yeni istehsalat və xidmət sahələrinin ixtisaslı kadrlara ehtiyacını təmin etmək məqsədi ilə ölkə Prezidentinin Sərəncamlarına əsasən ali təhsilin bütün səviyyələri üzrə kadr hazırlığını həyata keçirən Mingəçevir Dövlət Universiteti, mühəndis kadrlarının hazırlığını, bu sahədə ali və əlavə təhsil proqramlarını həyata keçirən, fundamental və tətbiqi elmi tədqiqatlar aparan Bakı Mühəndislik Universiteti, vətəndaşlarımıza yüksək ali təhsil standartları çərçivəsində keyfiyyətli təhsil və ikili diplom almaq

imkanı verən Fransız-Azərbaycan Universiteti (UFAZ) yaradılmışdır. Ölkənin 10 universitetində ikili diplomların verilməsi təcrübəsi və beynəlxalq proqramlar tətbiq olunmuş, bununla əlaqədar tədris planları və proqramları tərəfdaş universitetlərin standartlarına uyğunlaşdırmışdır. Hazırda həmin ali məktəblərdə 10 minədək tələbə ingilis dilində təhsil alır.

2014-cü ildən ali təhsil sahəsində ilk dəfə olaraq yeni məzmun və tədris texnologiyaları əsasında SABAH layihəsinin həyata keçirilməsinə başlanmışdır. Hazırda SABAH qrupları 12 ali təhsil müəssisəsində fəaliyyət göstərməklə 39 ixtisas və 2300-dən artıq tələbəni əhatə edir. Son iki ildə SABAH qruplarını 1572 məzun bitirmişdir və ilkin təhlillərə əsasən onların 37 faizi təhsillərini ölkədə, 17 faizi xaricdə magistratura səviyyəsində uğurla davam etdirir, qalan hissəsi isə ixtisasları üzrə əmək fəaliyyətinə başlamışdır.

“2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı” çərçivəsində 3558 nəfər dünyanın nüfuzlu universitetlərində təhsil almaq üçün təqaüd qazanmışdır. Eyni zamanda, ayrı-ayrı ölkələrlə imzalanmış hökumətlərarası sazişlərə əsasən ayrılmış kvotaya uyğun olaraq hazırda ümumilikdə 535 nəfər azərbaycanlı tələbə müvafiq ölkələrin büdcəsi hesabına mühəndislik, kompüter elmləri, nanotexnologiya, kənd təsərrüfatı və digər ixtisaslar üzrə təhsil alırlar.

Ali təhsil sahəsində keyfiyyət göstəricilərinin yüksəlməsi nəticəsində ölkəmizdə təhsil alan əcnəbi tələbələrin sayında müsbət dinamika müşahidə edilməkdədir. 2017-2018-ci tədris ilində Azərbaycanda ali təhsilin bütün səviyyələri üzrə təhsil alan əcnəbilərin sayı 76 ölkədən olmaqla 5871 nəfər təşkil etmişdir ki, bu isə əvvəlki illə müqayisədə 17 faiz artım deməkdir.

Elmi fəaliyyətin stimullaşdırılması ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlər, eyni zamanda 2015-ci ildə dünyanın tanınmış elmi-analitik informasiya təminatçısı olan Clarivate Analytics şirkəti və Təhsil Nazirliyi arasında bağlanmış Sazişə əsasən ölkəmizin ali təhsil müəssisələrinin “Web of Science®” elmi məlumat platformasına çıxışının təmin edilməsi ilə başlanan uğurlu əməkdaşlıq öz müsbət nəticələrini verməkdədir. Belə ki, global elmi bazadan istifadə aktivliyinin dinamikasında 2017-ci ildə əvvəlki illə müqayisədə 75% artım müşahidə olunmuş, impakt faktorlu jurnallarda çap olunmuş məqalələrin sayında isə son 4 ildə 68% artım qeydə alınmışdır. Nəşr aktivliyinin son 3 ildə artım dinamikasına görə, Azərbaycan regionda birinci yerə çıxmışdır. 2017-ci ildə nəşrlərin sayı 1160 olmaqla son 25 ilin ən yüksək göstəricisi qeydə alınmış, onların təxminən 43%-i ali təhsil müəssisələrinin payına düşmüşdür. Bununla belə, bu sahədə mövcud olan potensial imkanlardan daha səmərəli istifadə istiqamətində səylər daha da gücləndirilməlidir.

Təhsil Nazirliyi sistemində olan universitetlərin professor-müəllim heyəti tərəfindən ixtiraların patentləşdirilməsinə dair son 5 ildə 216 sifariş verilmiş, ixtiralara alınan patentlərin sayı isə 164 olmuşdur ki, onlardan 98-i Azərbaycanda, 66-sı isə ölkə hüdudlarından kənarda alınmışdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, universitetlərin mövcud elmi potensialı patentlərin sayının əhəmiyyətli şəkildə artırılmasına imkan verir. Bu baxımdan mövcud elmi potensialdan səmərəli istifadə edərək elmi tədqiqatların keyfiyyət əmsalının artırılması, nüfuzlu beynəlxalq nəşrlərdə elmi məqalələrin çapının genişləndirilməsi, tədqiqat nəticələrinin daha geniş tətbiqinə nail olunması ali təhsil və elmi tədqiqat müəssisələri qarşısında duran əsas vəzifələrdəndir.

Son illərdə elmi kadr hazırlığını təmin edən doktorantura təhsilinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atılır. Belə ki, Təhsil Nazirliyi, AMEA, ölkəmizin 9 və Avropa Birliyinin 5 ali təhsil müəssisəsi tərəfindən “Azərbaycanda doktorantura təhsilinin təkmilləşdirilməsi və vahid Avropa təhsil məkanının tələblərinə uyğun strukturlaşdırılması” NİZAMİ layihəsi həyata keçirilir. Layihə çərçivəsində ölkəmizdə doktorantura təhsili sahəsində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, doktorantura təhsili standartlarının Avropa standartlarına uyğunlaşdırılması, bu səviyyədə keyfiyyətin təminatı və beynəlmilləşmənin genişləndirilməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirilir.

Hörmətli qurultay iştirakçıları!

Təcrübə göstərir ki, elmi-texnoloji tərəqqi, innovasiyalar və modernləşmə nəticəsində praktiki bilik və bacarıqlarla zənginləşməyən, sırf nəzəri xarakter daşıyan təhsil öz fundamental əhəmiyyətini itirməkdədir. Bu baxımdan təhsilin məzmununun formalaşmasında akademik biliklərlə yanaşı, praktik bacarıqların, səriştənin vacibliyi önə çəkilməlidir. Təhsilin məzmunu texnoloji yenilikləri nəzərə almaqla inkişaf etdirilməli, ümumi təhsil pilləsində şəxsiyyətin hərtərəfli formalaşdırılması prioritet olduğu halda, peşə və ali təhsildə əmək bazarının cari və gələcək tələbləri əsas götürülməli, əmək bazarında iş təklif edən bütün subyektlər, dövlət və özəl olmasından asılı olmayaraq, maraqlı tərəfə çevrilməlidir.

Məhz bu yanaşmadan çıxış edərək “Səriştəyə əsaslanan şəxsiyyətyönlü təhsil məzmununun yaradılması” istiqamətində uşaqların erkən yaş dövründə inkişafının səmərəli təhsil modelinə əsaslanan məktəbəqədər təhsilin standart və kurikulumları, cəmiyyətin tələblərinə uyğun səriştəəsaslı ümumi təhsil, peşə və orta ixtisas təhsili standartları və kurikulumları, ali təhsil müəssisələrinin təhsil-tədqiqat-innovasiya mərkəzlərinə çevrilməsinə dəstək verən və rəqabətqabiliyyətli mütəxəssis hazırlığını təmin edən ali təhsil standartları hazırlanmış, onların təsdiqi və tətbiqi ilə bağlı işlər davam etməkdədir.

Məzmun islahatları çərçivəsində dərslik hazırlığında yeni rəqlament və prosedurların tətbiqinə başlanmışdır. Hazırlanmış dərsliklər Dərslikləri Qiymətləndirmə Şurası, Dövlət İmtahan Mərkəzi, AMEA-nın müvafiq institutları, ali təhsil müəssisələri tərəfindən qiymətləndirilir, eyni zamanda bu məqsədlə yaradılmış portalda yerləşdirilərək ictimai müzakirəyə çıxarılır, təkliflər təhlil edilərək nəşriyyatlara və müəlliflərə yönəldilir. Qeyd olunan prosedurlar gözlənilməklə cari tədris ilinə I-XI siniflər üçün 332 adda 6,7 milyon nüsxədən artıq dərslik və müəllimlər üçün metodik vəsait çap edilib məktəblərə paylanmışdır. Daha bir yenilik ondan ibarətdir ki, Təhsil İnstitutu nəzdində Tədris Resursları Mərkəzi yaradılmış və dərslik hazırlığı üzrə mütəxəssislər cəlb edilmiş, qabaqcıl təhsil sistemlərinin təcrübəsi və bu sahədə mövcud olan innovasiyalar tədqiq edilmiş, dərsliklərin yeni məzmun konsepsiyası əsasında ümumtəhsil məktəbləri üçün ehtiyat dərsliklərin hazırlanmasına başlanmışdır.

Hörmətli qurultay iştirakçıları!

Bildiyiniz kimi, təhsil daim dəyişən və yeniliklər tələb edən bir sahədir. Bu baxımdan növbəti qurultayadək həlli vacib olan bir sıra məsələlərə diqqətinizi yönəltmək istərdim. Ümumi təhsilin məzmununun təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq qiymətləndirmə tədqiqatlarının meyarlarına və əmək bazarının gələcək tələblərinə uyğunlaşdırılması, o cümlədən innovasiyaların tətbiqi qarşıda duran başlıca vəzifələrdəndir. Qəbul etməliyik ki, yaxın perspektivdə əmək bazarında yeni bacarıqlara, yeni ixtisaslara ehtiyac yaranacaq. Bununla əlaqədar təmayülləşmənin daha erkən yaşlardan tətbiqi, xüsusilə riyaziyyat, informatika, təbiət fənləri, mühəndislik, o cümlədən robototexnika, süni intellekt, nano-texnologiyalar və bu kimi bir sıra innovativ məzmunun ümumi təhsildə tətbiqi prioritet hesab olunmalıdır.

Yeni məzmunun tətbiqi, ilk növbədə, yeni yanaşmaları mənimsəyən və tətbiq etməyi bacaran pedaqoji kadrlar tələb edir. Həç bir təhsil sisteminin potensialı həmin sistemdə çalışan müəllimlərin bacarıq səviyyəsindən yüksək ola bilməz. Bu fikir son illərdə Təhsil Nazirliyi tərəfindən dəfələrlə vurğulanmışdır. Məhz bu səbəbdən müəllim hazırlığı üzrə yeni məzmunun tətbiqi, təcrübə komponentinin əhəmiyyətli şəkildə artırılması, təhsil sistemi üçün vacib olan kurikulum, qiymətləndirmə, məktəb psixologiyası, təhsili idarəetmə sahəsində magistratura proqramlarının hazırlanması və tətbiqi bu istiqamətdə əsas hədəflər kimi müəyyən edilmişdir.

Peşə təhsili sahəsində son illərdə əldə edilən nailiyyətlərin davamı olaraq ixtisasların yeni məzmununun hazırlanması, əmək bazarının tələblərinin nəzərə alınması baxımından biznes subyektləri və işəgötürənlərlə səmərəli əməkdaşlıq münasibətlərinin qurulması və birgə proqramların

həyata keçirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda qeyri-formal və informal yolla əldə edilmiş səriştələrin qiymətləndirilməsi və tanınması mexanizminin hazırlanması və tətbiqi də bu sahədə əsas hədəflərdən biri kimi müəyyənləşdirilmişdir.

Ali təhsil sahəsində fəaliyyətimizin ən mühüm istiqamətləri əhatəliliyin və keyfiyyətin artırılmasıdır. Bildiyiniz kimi, bir neçə gün əvvəl ölkə başçısı tərəfindən “2019-2023-cü illər üçün Azərbaycan Respublikasında ali təhsil sisteminin beynəlxalq rəqabətliliyinin artırılması üzrə Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir. Proqramın birinci istiqaməti çərçivəsində ali təhsil sisteminin məzmun və keyfiyyət göstəricilərinin beynəlxalq ikili diplom proqramları və xarici mütəxəssislərin cəlb olunması yolu ilə təkmilləşdirilməsi, yeni akademik mühitin yaradılması nəzərdə tutulur. İkinci istiqamət isə ölkəmizin ali təhsil müəssisələrinin akademik potensialının gücləndirilməsi məqsədi ilə milli kadrların hazırlanması üçün xaricdə doktorantura səviyyəsində təhsilin maliyyələşdirilməsini əhatə edir. Hesab edirəm ki, proqramın növbəti illərdə uğurlu icrası ali təhsilin keyfiyyətinin artırılmasına və kadr potensialının gücləndirilməsinə əhəmiyyətli töhfə verəcəkdir.

Əlavə olaraq, keyfiyyətin təminatı sistemi kimi akkreditasiya mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, o cümlədən beynəlxalq akkreditasiyadan keçmiş ali təhsil proqramlarının sayının artırılması, ali təhsil sahəsində tədqiqatlar, innovasiyalar və inkişaf tədbirlərinin, habelə tələbə-sahibkarlıq təşəbbüslərinin dəstəklənməsi də başlıca hədəflərdəndir.

Hörmətli qurultay iştirakçıları!

Müasir dövrün çağırışlarına uyğun olaraq dünyada təhsilin inkişaf tendensiyaları dəyişməkdədir. Hazırda süni intellekt həyatımızın və məişətimizin bütün sahələrinə nüfuz etməkdədir. Cəmiyyət yeni sənaye və texnoloji inqilab ərəfəsindədir və təhsil sistemi bu reallığa hazır olmalı, gənc nəsli müasir dövrdən kəskin fərqlənəcək gələcək dövrə hazırlamaq üçün onlara yeni kompetensiyalar, ixtisaslar və peşələr verməlidir. Dövlət və özəl sektor, təhsil orqanları, təhsil müəssisələri və bütün cəmiyyət səylərini bu məqsəd ətrafında cəmləşdirməlidir. Yalnız birgə təşəbbüslər və fəaliyyətlər nəticəsində keyfiyyətli və rəqabətqabiliyyətli insan kapitalı formalaşdırmaqla ölkəmizin tərəqqisinə, ölkə Prezidenti tərəfindən qarşıma qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq olar.

İnanıram ki, müasir dövrün çağırışlarına, təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyasına və ölkəmizin inkişaf konsepsiyasına uyğun olaraq növbəti illərdə Azərbaycan təhsili keyfiyyət göstəricilərinə, əhatəliliyinə və rəqabətqabiliyyətliliyinə görə aparıcı təhsil sistemlərindən birinə çevriləcəkdir. Bu yolda hamınıza yeni-yeni nailiyyətlər arzulayıram.

Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm.

Peşə təhsili müəssisələri şəbəkəsinin rasionallaşdırılması və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2011-ci il 15 iyul tarixli, 118 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin strukturuna daxil olmayan tabeliyindəki qurumların Siyahısı”nda dəyişikliklər edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2013-cü il 24 oktyabr tarixli, 13 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nın 4.2-ci, 4.4-cü bəndlərinə və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli, 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında peşə təhsili və təliminin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin “10. Tədbirlər Planı” hissəsinin 1.1.3-cü yarımbəndinə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin təkliflərinə əsasən Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti

QƏRARA ALIR:

1. Abşeron-Binə Peşə Liseyi Aviasiya və Avtomobil Nəqliyyatı üzrə Bakı Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzinə birləşdirilsin.
2. 1 nömrəli Sumqayıt Peşə Liseyi və 10 nömrəli Sumqayıt Peşə Liseyi birləşdirilsin və onların bazasında Sənaye və Yüksək Texnologiyalar üzrə Sumqayıt Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi yaradılsın.
3. 3 nömrəli Sumqayıt Peşə Liseyinin bazasında Xidmət Sahələri üzrə Sumqayıt Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi yaradılsın.
4. Xaçmaz Peşə Məktəbi və Xaçmaz Peşə Liseyi birləşdirilsin və onların bazasında Xaçmaz Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi yaradılsın.
5. Lerik Peşə Məktəbi və Lənkəran Peşə Liseyi birləşdirilsin və onların bazasında Lənkəran Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi yaradılsın.
6. Cəlilabad Peşə Məktəbi və Cəlilabad Peşə Liseyi birləşdirilsin və onların bazasında Cəlilabad Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi yaradılsın.
7. Ağstafa Peşə Məktəbi, Vüqar İdris oğlu Süleymanov adına Qazax Peşə Liseyi və Tovuz Peşə Liseyi birləşdirilsin və onların bazasında Tovuz Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi yaradılsın.
8. 1 nömrəli Şəki Peşə Məktəbi və 2 nömrəli Şəki Peşə Məktəbi birləşdirilsin və onların bazasında Şəki Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi yaradılsın.
9. 1 nömrəli Balakən Peşə Məktəbi və 2 nömrəli Balakən Peşə Məktəbi birləşdirilsin və onların bazasında Balakən Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi yaradılsın.
10. 2 nömrəli Ağdam Peşə Məktəbi və 4 nömrəli Ağdam Peşə Məktəbi birləşdirilsin və onların bazasında Ağdam Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi yaradılsın.
11. 1 nömrəli Füzuli Peşə Məktəbi və 2 nömrəli Füzuli Peşə Məktəbi birləşdirilsin və onların bazasında Füzuli Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi yaradılsın.
12. Bu Qərarla yaradılan Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzlərinin maliyyələşdirilməsi Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin mərkəzləşdirilmiş xərclərinin “Təhsil” bölməsində Azərbaycan

Respublikasının Təhsil Nazirliyi üçün nəzərdə tutulmuş vəsait hesabına həyata keçirilsin.

13. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2011-ci il 15 iyul tarixli 118 nömrəli Qərarı (Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2011, № 7, maddə 745, № 10, maddə 969, № 12, maddələr 1241, 1245; 2012, № 3, maddə 257, № 4, maddə 399, № 6, maddələr 633, 634, № 12, maddə 1346; 2013, № 6, maddə 775, № 9, maddə 1130; 2014, № 1, maddə 72, № 2, maddə 214, № 6, maddə 751, № 7, maddə 907, № 9, maddə 1120; 2015, № 3, maddə 336, № 6, maddə 807, № 8, maddə 966, № 10, maddələr 1226, 1229, № 12, maddə 1571; 2016, № 1, maddə 176, № 2 (II kitab), maddə 373, № 3, maddə 622, № 5, maddə 957, № 6, maddə 1209, № 10, maddə 1723, № 11, maddə 1919; 2017, № 2, maddələr 285, 302, 319, № 6, maddələr 1223, 1226; Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2018-ci il 8 noyabr tarixli 479 nömrəli Qərarı) ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin strukturuna daxil olmayan tabeliyindəki qurumların Siyahısı”nın “İlk peşə-ixtisas təhsili müəssisələri” bölməsində aşağıdakı dəyişikliklər edilsin:

13.1. 23-cü, 26-cı, 42-ci, 72-ci, 73-cü, 82-ci, 84-cü, 86-cı, 93-cü, 102-ci və 110-cu hissələr ləğv edilsin;

13.2. 24-cü, 25-ci, 34-cü, 35-ci, 44-cü, 45-ci, 85-ci, 87-ci, 103-cü və 112-ci hissələr aşağıdakı redaksiyada verilsin:

“24. Xidmət Sahələri üzrə Sumqayıt Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi

25. Sənaye və Yüksək Texnologiyalar üzrə Sumqayıt Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi

34. Cəlilabad Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi

35. Lənkəran Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi

44. Tovuz Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi

45. Xaçmaz Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi

85. Şəki Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi

87. Balakən Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi

103. Füzuli Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi

112. Ağdam Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi”.

14. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi və Azərbaycan Respublikasının Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsi ilə birlikdə bu Qərardan irəli gələn məsələləri həll etsin.

Novruz Məmmədov,

Azərbaycan Respublikasının Baş naziri

Bakı şəhəri, 28 noyabr 2018-ci il

№ 507

PEŞƏ ETİKASI

Vidadi Xəlilov,

*Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutunun böyük elmi məsləhətçisi,
pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor
E-mail: konulmikayilova@rambler.ru*

UOT: 17; 37

Xülasə. *Məqalədə şəxsiyyətin mənəvi zənginliyinin keyfiyyət göstəricilərindən sayılan peşə etikasının əsas mahiyyəti şərh olunur. Peşə etikasının başlıca istiqamətləri nəzərə çatdırılır və müstəqil əmək fəaliyyətində qazanılan uğurların təməli kimi dəyərləndirilir.*

Açar sözlər: *peşə etikas, əmək intizamı, peşə əxlaqı, əmək fəaliyyəti, təhsil sistemi.*

Key words: *professional ethics, labor discipline, professional conduct, labor activity, education system.*

Ключевые слова: *профессиональная этика, трудовая дисциплина, профессиональные нравы, трудовая деятельность, система образования.*

Yer üzünün əşrəfi, incisi sayılan insanların mənəvi zənginliyi həmişə diqqət mərkəzində olub. Həyatın hər üzünü görən, ayrı-ayrı peşələr sahəsində insaniliyi, ünsiyyəti ilə tanınan, sevilən insanlar xoşbəxtlərin xoşbəxtidirlər. Bəşər sivilizasiyasının ən böyük, dəyərli hadisəsi əqlə, kamala yiyələnən müasir insanların əxlaqi kamillik zəminində formalaşmasıdır. Məhz belə bir inkişafın nəticəsidir ki, respublikamızda, habelə dünyanın bir sıra inkişaf etmiş ölkələrində insan amilinə, fəal mövqeyi ilə tanınan və müxtəlif nəsilədən olan insanların mənəvi zənginliyinə xüsusi fikir verilir. Müxtəlif profilli təhsil müəssisələrində mühüm həyati əhəmiyyət kəsb edən vəzifələr diqqət mərkəzinə gətirilir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2013-cü il 24 oktyabr tarixli, 13 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq olunan “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”ndan təhsil sisteminin başlıca vəzifələri olan aşağıdakı

cəhətləri diqqətə çatdırırıq:

– ölkənin modernləşdirilməsi üçün zəruri olan insan kapitalını inkişaf etdirmək və bununla da respublikamızın beynəlxalq rəqabətqabiliyyətini yüksəltmək;

– məsuliyyətini dərk edən, demokratiya prinsiplərinə və xalqının milli ənənələrinə, insan hüquq və azadlıqlarına hörmət edən, azərbaycançılıq ideyalarına sadıq olan, müstəqil və yaradıcı düşünən vətəndaş, şəxsiyyət yetişdirmək;

– milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərləri qoruyan, inkişaf etdirən, geniş dünyagörüşünə malik, təşəbbüsləri, yenilikləri qiymətləndirməyi bacaran, nəzəri və praktiki biliklərə yiyələnən, müasir təfəkkürlü, rəqabətqabiliyyətli kadrlar hazırlamaq (1, 12).

Xüsusi olaraq sübuta ehtiyac yoxdur ki, təhsil sisteminin başlıca vəzifələri kimi nəzərə çatdırılan həmin keyfiyyətlər təhsil, peşə səviyəsindən asılı olmayaraq şəxsiyyətin mənəvi-etik cəhətləri kimi dəyərləndirilir. Ona görə də hər

hansı elm, təhsil, istehsalat müəssisələrində çalışan, habelə müəyyən peşə texnikasına yiyələnməyə səy göstərən, müxtəlif nəsiləndən olan insanlar **peşə etikasının** əsas mahiyyəti haqqında aydın təsəvvürə malik olmalıdırlar. Təsədüfi deyildir ki, keçmiş sovet dönməsində ali, orta ixtisas, habelə peşə məktəblərində “Peşə etikası”, “Etika” fənni üzrə müvafiq mühazirə və seminar, laborator məşğələlər keçirilirdi. Bu istiqamətdə aparılan məşğələlərdə ən çox ali məktəblər üçün Moskvada görkəmli alimlər tərəfindən hazırlanan və Azərbaycan dilinə tərcümə edilən “Marksist etika” (2) dərslisindən istifadə olunurdu. Buna baxmayaraq, təcrübəli alimlər, müəllimlər ayrı-ayrı mövzuların tədrisi prosesində milli xüsusiyyətləri, əxlaqi dəyərləri əks etdirən materiallardan, müvafiq monoqrafiyalardan da istifadə edirdilər. Problem dairəsində fundamental tədqiqatları ilə tanınan akademik Ziyəddin Göyüşovun “Əxlaqi sərvətlər” (3), “Fəzilət və qəbahət” (4), “Daxilə pəncərə” (5) monoqrafiyaları bu sahədə yaranan boşluğu aradan qaldırırdı. Yeri gəlmişkən onu da qeyd etmək ki, şərqin günəşi sayılan Azərbaycan keçən əsrdə ikinci dəfə 1991-ci ilin 18 oktyabrında müstəqillik hüququnu qazandıqdan sonra kədr hazırlığında, xüsusilə bütün peşələrin inkişafında, formalaşmasında mühüm rol oynayan müəllimlərin pedaqoji etikası problemi xüsusi tədqiqat obyektinə çevrildi.

Professor Ramiz Məmmədzaadənin “Müəllimin peşə etikası” (6), pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru Məcid İsmixanov və Samirə Vəliyevanın “Pedaqoji etika” (7 – pedaqoji təmayüllü universitet və institut tələbələri üçün dərs vəsaiti), pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor Akif Abbasovun “Milli əxlaq və ailə etikası” (8 – universitetlərin magistratura pilləsi üçün dərslik) vəsaitləri, ümumən götürdükdə peşə etikası pedaqoji prosesdə, habelə cəmiyyətdə, həyat və məişətin, istehsalatın müxtəlif sahələrində etik mədəniyyətin inkişafına, etik təsəvvürlərin elmi əsaslarda formalaşmasına əhəmiyyətli təsir göstərir.

Tədqiqatçı cəhətlərdən biri də budur ki, nəzərə çatdırdığımız elmi-metodiki mənbələrdə etikanın tərfi, mahiyyəti, başlıca istiqamətləri üzərində dayanılır. Professor Akif Abbasov yazır: Etika – əxlaq, mənaəviyyat, adətlər haq-

qında elmdir. “Etika” etimoloji baxımdan qədim yunan sözü olan *ethos*-la bağlıdır. Vaxtı ilə etika “yurd”, “birgə yaşayış” mənasında işlənilirdi. Homerin “İliada”sında bu barədə müfəssəl məlumat almaq mümkündür.

İctimai şüurun qədim formalarından biri olan **əxlaq** etikanın tədqiqat obyektidir. Etika əxlaqı, insanların mənaəvi aləmini, mənaəviyyatını öyrənir. O bir tərəfdən insanların davranış qaydalarını və əxlaq normalarını tənzim etmək, digər tərəfdən isə mənaəviyyatın nəzəriyyəsinə öyrənən mənaəvi prinsiplər barədə təlim mənasını kəsb edir. Getdikcə etika yeni mənalara daşımışdır: azərbaycanca bu söz adət, xasiyyət, xarakter, temperament, davranış, fikir tərzi mənalarını verir (8, 5).

Etika elminin mahiyyətinin bu cür əlverişli şəkildə nəzərə çatdırılması onunla bağlı zəruri keyfiyyət göstəricilərini, habelə hər hansı peşə ilə bağlı spesifik cəhətləri daha anlaşıqlı şəkildə izah etməyə əsas verir. Həç şübhəsiz, həmin cəhətlər haqqında aydın təsəvvürə yiyələnmədən hər hansı peşə etikasının əsas xüsusiyyətlərini də mükəmməl şəkildə mənimsəmək və ayrı-ayrı mütəxəssisləri əməli fəaliyyətə səfərbər etmək mümkün deyil. Ona görə də peşə etikası ilə əlaqədar aşağıdakı cəhətlər, fəaliyyət göstəriciləri diqqət mərkəzində olmalıdır:

– “Etika ümumi əxlaqi prinsip, kateqoriya və normaları araşdırmaqla yanaşı, bu prinsip və normaların cəmiyyətin müxtəlif sosial qruplarında, peşə sahələrində təzahür xüsusiyyətlərini də müəyyənləşdirir. Ayrı-ayrı peşə fəaliyyəti sahəsi ilə bağlı özünəməxsus əxlaqi norma və ənənələr yaranır, müxtəlif peşə qruplarının (müəllim, alim, həkim, satıcı, aktyor, sürücü və s.) fəaliyyətində mənaəvi-əxlaqi baxımdan fərqli cəhətlər özünü göstərir. Etika elmində gedən differensasiya prosesi müxtəlif sahələrlə bağlı peşə etikalarının (pedaqoji, tibbi, hərbi, hüquqi, elmi və s.) yaranmasına gətirib çıxarır.

Peşə etikası konkret peşə əxlaqının spesifik xüsusiyyətlərini öyrənməklə məşğul olur. Etika nəzəriyyəçilərinin dediyi kimi, hər peşənin öz eikası vardır. Başqa sözlə, insanın peşə fəaliyyəti ilə əxlaqi mövqeyi arasında müəyyən əlaqə mövcuddur. Peşə fəaliyyəti insana, onun əxlaqına, münasibət və davranışına öz təsirini göstərir” (7, 5).

Haqlı deyimdir, haqlı qənaətdir. Bununla belə unutmaq olmaz ki, ayrı-ayrı peşələrə yiyələnən şəxslər üçün başlıca prinsiplər kimi nəzərə çatdırılan ümumi cəhətlər də vardır. Hər hansı peşəyə yiyələnən insan unutmamalıdır ki, ilk uğurlar işdə, əmək fəaliyyəti prosesində xoş ünsiyyətdən, ətrafdakıların xarakterinə uyğun ruh yüksəkliyi yarada bilən münasibətdən başlanır. İxtisasından, vəzifəsindən asılı olmayaraq hər kəs xeyirxahlığı ilə tanınmalı, gördüyü işin dəyər göstəricisini daima diqqətdə saxlamalı, saxtakarlıqdan uzaq olmalı, zay məhsulun araya gəlməsinə (əgər istehsal prosesində çalışırsa) yol verməməlidir. Əmək fəaliyyəti dövründə ünsiyyətdə olduğu həmkarlarını incik salmamalı, lazım gəldikdə faydalı məsləhətlərini, köməyini də əsirgəməməlidir. Unutmaq olmaz ki, borc, vicdan, ləyaqət, sədaqət kateqoriyaları və bunların əsas mahiyyəti ilə bağlı keyfiyyətlər peşə etikasının əsas dəyər göstəricilərindən sayılır. Seviş-seçdiyi peşəyə ürəkdən bağlanmaq, hər cür çətinliyə sinə gərərək onları aradan qaldırmaq, seçdiyi peşə sahəsində dəyanətli olmaq, ruhdan düşməmək, həmkarlarının uğurları ilə sevinmək əxlaqi kamilliyin əsas cəhətləri kimi tərəvətli olur.

Peşə etikasının başlıca cəhətlərinə yiyələnənlər necə deyirlər, hər şeyi əvvəldən yüz ölçüb, bir biçərək çalışmalıdırlar ki, gördükləri işin keyfiyyəti olsun. Belələri çox yaxşı bilirlər ki, iş vaxtını, iş saatlarını boş-boşuna keçirtmək, yaxud “başdan sovdu” iş görmək gec-tez nəzərə cərpacaq və onlar qınaq obyektinə çevriləcəklər.

Hər hansı peşə üzrə fəaliyyət göstərənlər iş prosesində meydana çıxan çətinliklərdən qorxmamalı, hər işi yoluna qoymaq üçün potensial imkanlarından maksimum səmərəli istifadə etməlidirlər. Heç şübhəsiz, həmin cəhətləri əməli fəaliyyətlərində əsas götürənlər həmişə tanınır, sevilir, necə deyirlər, barmaqla göstərilirlər. Seçdiyi peşə sahəsində çalışanların uğur qazanmalarının mühüm bir cəhəti də **əmək intizamına** ciddi riayət etmələri ilə sıx bağlıdır.

Etika sahəsində fundamental əsərlərin müəllifi kimi tanınan akademik Ziyəddin Göyüşov məşhur “Fəzilət və qəbahət” əsərində yazır:

– “Əxlaqi fəzilətlər içərisində intizam və səliqə mühüm yerlərdən birini tutur. İntizam insan həyatının nizamıdır, ömrün düzgün istiqə-

mətləndirilməsidir. Bəziləri intizama nədənsə insana kənardan məcburi surətdə, zorla qəbul etdirilən bir şey kimi baxırlar. Şübhəsiz ki, “intizam etikasına” qarşı bu cür çıxışların heç bir elmi əsası yoxdur. İnsanları hər sahədə ciddi intizama çağırmaq heç də onların azadlıq və sərbəstliyini əlindən almaq demək deyildir, əksinə, hərəkət və davranışlarda hər cür intizamı rədd etmək, anarxizm və özbaşınalığı təbliğ etmək əxlaqın özünü məhv etmək deməkdir. İntizam hər bir insanda potensial surətdə mövcud olan fiziki və intellektual qüvvələrin səfərbərliyə alınması və bu qüvvələrdən daha səmərəli istifadə edilməsi deməkdir” (4, 319).

Hər iş günü üçün aydın məqsəd yolunda fəaliyyət anlarını qabaqcadan planlaşdırmaq vacibdir. Görülən işin xarakteri və həcmindən asılı olaraq iş günündə özünə hesabat verən hər kəs şəxsi nümunəsi ilə tanınır, rəğbət qazanır.

Bu gün nə etdim? Qarşıya qoyduğum vəzifəni yerinə yetirə bildimmi? Sabaha nə qaldı? – suallarına faktlar, reallıqlar əsasında cavab verənlər çalışdığı kollektivin sevimlisi olurlar. Belə hallar peşəkarlıq səviyyəsinin daha da yüksəlməsinə, şəxsiyyətin fəal mövqeyinə, əmək kollektivlərində etik mühitin yaranmasına zəmin yaradır. Şeir, sənət dünyasının böyük memarı Əfzələddin Xaqaninin dillərdə dastan olan sözlərini yada salaq:

İstəsən güzgü tək saf olsun ürək,

Sinəndən on şeyi atasın gərək.

Haram, qeybət, kin, paxıllıq, tamah,

Kibr, riya, həsəd, ədavət, kələk.

Çox böyük uzaqgörənliklə deyilən bu sözlər elə etik mahiyyəti ilə diqqəti cəlb edir. Hər hansı peşə sahəsində çalışanlara o qalır ki, həmin sözləri ulu babamızın nəsihəti kimi bir an belə yaddan çıxarmasınlar, gündəlik iş, əmək fəaliyyəti prosesində inama, müsbət nəticəyə, tərəqqiyə nail olmaq zəmini kimi dəyərləndirsinlər.

Problemin belə bir cəhətini də unutmaq olmaz ki, insanın mənəviyyatının əsas dəyər göstəricilərindən olan etik keyfiyyətlər bütövlükdə onun ölkə, cəmiyyət qarşısında mənlilik səviyyəsini nəzərə çatdırır. Hər hansı peşənin daşıyıcısı olan insanın həyatının dəyər göstəricilərini diqqətə çatdıran onun əməyə münasibəti, əmək fəaliyyəti əsas götürülür. Başqa cür də ola bilməz. Çünki insanın istedad, qabiliyyət,

bacarıq səviyyəsi məhz əmək prosesində daha aydın, inandırıcı şəkildə nəzərə çarpır. Ömrü boyu işi, əməlləri, peşə fəaliyyəti ilə tanınan insanlar hamı tərəfindən bəyənilir. Təsadüfi deyildir ki, mənəvi dəyərlərdən bəhs olunarkən hamı tərəfindən bəyənilən, təqdir olunan belə bir fikir tez-tez nəzərə çatdırılır:

- İnsanlara, elə-obaya, bütövlükdə cəmiyyətə fayda verən əmək fəaliyyəti xoşbəxtliyə gedən yolun əsas açarıdır...

Əmək, məişət prosesində ara-sıra meydana çıxan çətinlikləri heç bir sarsıntı keçirmədən aradan qaldıranlar mənalı yaşayır, digərlərindən seçilir, ümumixalq məhəbbəti qazanırlar.

Etikas, etik keyfiyyətləri ilə tanınan, müxtəlif peşə fəaliyyəti göstərən insanlar öz həddini gözləyir, tay-tuşlarının, onunla ünsiyyətdə olan insanların xətrinə dəymir, ancaq və ancaq yaxşılıq etmək, iş saatlarında, habelə asudə vaxtlarda xeyirxah olmaq ideali ilə yaşayır, hörmət-izzət sahibi kimi tanınırlar.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, müxtəlif qəbildən olan insanların mənəvi tərəqqisində mühüm rol oynayan etikadan söhbət açarkən çox zaman bu adla qoşa çəkilən "etiket" anlayışı da diqqətə çatdırılır. Belə bir mövqe təsadüfi deyil. Çünki bu söz də öz mahiyyəti etibarlı ilə etika ilə sıx bağlıdır. Müxtəlif xarakterli ensklopediyalarda, lüğət-məlumat kitablarında göstərilir ki, etiket saraylarda, diplomatik dairələrdə və digər mötəbər yerlərdə qəbul edilmiş davranış və nəzakət formalarıdır.

Bəli, cəmiyyətdə, mənsub olduğu ölkədə yaşayan hər kəs eyni zamanda, etiket qaydalarına da riayət etməlidirlər. Bunları mənəvi zənginliyin təminatı kimi dəyərləndirməlidirlər.

ƏDƏBİYYAT

1. "Azərbaycan məktəbi" jurnalı. 2013, №5.
2. Marksist etika. Bakı, Maarif, 1985.
3. Göyüşov Z.B. Əxlaqi fəzilətlər. Bakı, 1966.
4. Göyüşov Z.B. Fəzilət və qəbahət. Bakı, 1972.
5. Göyüşov Z.B. Daxilə pəncərə. Bakı, 1978.
6. Məmmədşad R.H. Müəllimin peşə etikas. Bakı, 1992.
7. İsmixanov M., Vəliyeva S. Pedaqoji etika. Bakı, 2013.
8. Abbasov A.N. Milli əxlaq və ailə etikas. Bakı, Mütərcim, 2016.

V.Khalilov

Professional ethics

Summary

The article comments on the essence of professional ethics, which is considered to be one of the qualitative indicators of individual's spiritual wealth. It also draws attention to the main aspects of professional ethics, which are regarded as a basis of success gained over the independent labor activity.

В.Халилов

Профессиональная этика

Резюме

В статье прокомментирована сущность профессиональной этики, которая считается одним из качественных показателей духовного богатства личности. Основные аспекты профессиональной этики учитываются и рассматриваются как основа успехов, достигнутых в самостоятельной трудовой деятельности.

PEŞƏ VƏ İXTİSAS SEÇİMİNİN BƏZİ SOSIAL-PEDAQOJİ MƏSƏLƏLƏRİ

Hikmət Əlizadə,

*Bakı Dövlət Universitetinin Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin dekanı,
pedaqoji elmlər doktoru, professor*

E-mail: hikmet56@gmail.com

UOT: 37

Xülasə. *İxtisas və peşə seçimi bütün dövrlərdə aktual pedaqoji problem olmuşdur. Lakin heç də həmişə şagirdlərin ixtisas və peşə seçimi onların maraq və qabiliyyətlərinə uyğun olmur. Belə hallar tələbənin həm təhsil aldığı illərdə, həm də həyat fəaliyyəti prosesində müəyyən çatışmazlıqların yaranmasına səbəb olur. Məqalədə bu problem önə çəkilərək ixtisas və peşə seçiminin düzgün həyata keçirilməməsinin sosial-pedaqoji məsələləri gündəmə gətirilir, təhsilin ixtisas və peşəyə yiyələnmədə rolu açıqlanır.*

Açar sözlər: *peşə təhsili, peşəyönümü, peşə və ixtisas seçimi, prestijli peşələr, təhsilə münasibət, peşə maraqları.*

Key words: *general and vocational education, career guidance, selection of profession and occupation, prestigious professions, attitude towards education, occupational interests.*

Ключевые слова: *общее и профессиональное образование, профессиональная ориентация, профессия и специальность, престижные профессии, отношение к образованию, профессиональные интересы.*

Ötən əsrin əvvəllərində “Oxutmu-ram, əl çəkin!” ifadəsi ilə uşağını təhsildən yayındırmağa çalışan in- sanların “fəryadı” onların düşün- cəsində təhsil ilə peşə arasında böyük bir uçu- rumun mövcud olmasından xəbər verirdi. Hər- çənd ki, bütün dövrlərdə xalqımız ağıllı adamlara həmişə hörmət və ehtiramla yanaşmışdır.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında insan ağ- lının möcüzələri vəsf olunub. Molla Nəsrəddin və Bəhluli-Danəndə öz ağıllarının qeyri-adi key- fiyyətləri ilə xalqın rəğbətini qazanmışdılar. Əs- lində bu obrazlar xalqın düşüncə tərzini və dəyərlər aləmini əks etdirirdi. Bu dəyərlərdə ağ- lın keyfiyyətləri xüsusi yer tutur, ağıllı oğlan və qız xalqın tərbiyə ideali kimi səslənirdi. Eldə- obada ağıllı adamlara həmişə hörmətlə yanaşılır,

onları sayır və onlarla məsləhətləşirdilər. Orta əsrlərdə Azərbaycan fəlsəfi və psixoloji poezi- yasında Fərhadın, Şirinin və Nüşabənin şəxsinde insan aqlının keyfiyyətləri tərənnüm edilirdi.

İnsanın əqli imkanlarının formalaşmasında təhsilin xüsusi rol oynadığını nəzərə alsaq, ortaya metodoloji əhəmiyyət kəsb edən sual çıxır: – Bəs görəsən, insanlar niyə əsrin əvvəllərində uşaqlarını təhsildən yayındırmağa cəhd edirdilər? Cəlil Məmmədquluzadənin “Danabaş kəndinin əhvalatları”, İsmayıl Şıxlının “Ayrılan yollar” və “Dəli Kür” əsərlərində də insanların təhsilə belə münasibəti tənqidi notlarla vəsf olunur. Düşünürük ki, həmin dövrdə valideynlərin təh- silə belə münasibəti idarəetmənin asanlaş- dırılması məqsədi ilə insanların məqsədyönlü “avam” səviyyədə saxlanılmasının nəticəsi idi.

“Avam insan” təhsilin peşə əldə etmək istiqamətində rolunu görmürdü. Bu səbəbdən, hətta maarifçi insanların satirik qamçısı da, bir çox hallarda lazımi təsir effektivə malik olmurdu.

Keçən əsrin əvvəllərini xatırlayaq. Cəlil Məmmədquluzadənin felyetonlarının birində bu gün bəlkə də çox adama təəccüblü görünən faktlar təsvir olunurdu: Kənddə üçillik rus-tatar məktəbi təsis etmişdilər. Uşağının zorla məktəbə aparıldığını görən ana fəryad edirdi, ah-nalə ilə “uşkola gedən balam, vay” – deyərək şivən qoparırdı. Böyük Mirzə Ələkbər Sabir də “Oğul mənimdir əgər, oxutmuram, əl çəkin!” satirasını elə həmin illərdə yazmışdır.

Nəhayət, keçən əsrin 20-30-cu illərində insanların şüurunda təhsilə münasibət tədricən dəyişildi. İnsanlar təhsilin xüsusən peşə əldə etmək istiqamətində rolunu dərk etməyə başladılar.

İnsanların şüurunda təhsilə münasibətin dəyişilməsində şübhəsiz ki, 2019-cu ildə yüzilliyini qeyd edəcəyimiz Bakı Dövlət Universitetinin yaradılması da mühüm rol oynadı. Bu təhsil müəssisəsində ilk yaradılan tarix-filologiya və tibb fakültələri oldu. Tezliklə tarix-filologiya fakültəsini bitirənlərin dövlət idarəçiliyində irəli çəkilməsi, ictimai, siyasi, mədəni-maarif fəaliyyətinə, tibb fakültəsini bitirənlərin həkimlik fəaliyyətinə cəlb edilməsi insanlarda bu peşələrə, o cümlədən də ali təhsilə marağın yaranmasına səbəb oldu.

1930-cu ildə Universitetin bazasında Ali Pedaqoji İnstitutun (indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti), Azərbaycan Ticarət Kooperasiya İnstitutunun (indiki Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti), Tibb İnstitutunun (indiki Azərbaycan Tibb Universiteti) yaradılması ilə müəllimlik, iqtisadiyyat və tibb sahələrinə maraq formalaşmağa başladı.

20-ci illərədək uşaqlara “dədə-baba” üsulu ilə müxtəlif peşələr öyrədirdilər. 30-cu illərdə peşə məktəbləri artıq aktuallaşmışdır. 40-50-ci illərdə isə peşə məktəbləri, hətta təhsil sistemində mühüm yer tuturdu, uşaqlar bu məktəblərə həvəslə daxil olurdular. İkinci Dünya Mühəribəsindən sonrakı illərdə əhəlinin təhsilə münasibətində artıq köklü dəyişikliklər baş vermişdir. Hamı istəyirdi ki, övladı təhsil alsın, ali məktəbə daxil olsun, necə deyirlər “adam olsun”. Bu, xalqın mənəvi inkişafının önəmli göstərici-

lərindən biri idi.

Cəmiyyətdə ali təhsilli adamın statusunun gün-gündən artması ali təhsilin rolunu getdikcə artırırdı. Ali təhsil əslində cəmiyyətdə müəyyən bir sosial mövqe tutmaq üçün başlıca vasitə kimi böyük əhəmiyyət kəsb etməyə başlayırdı. Uşağın “gələcək həyatını” təmin etmək istəyən valideynlər onların xoşbəxtliyini də yaxşı təhsil almaqda görürdülər. Valideynlərin də təhsil səviyyəsi yüksəldikcə, onların sosial-mənəvi dəyərlərində təhsil xüsusi yer tutmağa başlayırdı. Lakin onlarda qərribə bir meyl ortaya çıxırdı. İnsanların çoxu ali məktəbə qəbul zamanı şagirdin maraq və qabiliyyətlərini nəzərə almır, onları məhz özlərinin (valideynlərin) perspektivli saydıqları sahəyə istiqamətləndirirdilər.

İnkişaf perspektivi meyarı əsasında şagirdlərin təhsilə istiqamətləndirilməsi 70-ci illərdə, hətta o həddə çatmışdır ki, bəzi valideynlər, xüsusilə bir çox ziyalılar övladlarının rus bölməsində təhsil almasına üstünlük verməyə başladılar (2,43). Respublikamızın mərkəzində, Gəncə, Sumqayıt, Əli-Bayramlı və başqa şəhərlərdə, kənd rayonlarında rus məktəblərinə tələbat artdı və onların sayı getdikcə çoxaldı. Ayrı-ayrı rayonlarda beynəlmiləl məktəblər də mövcud idi. Onu da əlavə edək ki, 80-ci illərin sonu, 90-cı illərin əvvəllərinədək rus məktəbləri RSFSR-in tədris plan və proqramları əsasında fəaliyyət göstərirdi. Təbii ki, rus məktəblərinin yaradılması və fəaliyyət göstərməsi öz müsbət nəticəsini göstərirdi. Belə ki, bu məktəblərin məzunları təkcə ölkəmizdə deyil, Sovet İttifaqının müxtəlif şəhərlərində həm elmin, həm də ictimai təsərrüfatın müxtəlif sahələrində böyük uğurlar qazanırdılar. Lakin valideynlərin uşaqlarını öz meyarları əsasında təhsilə istiqamətləndirmələri, onların maraq və qabiliyyətlərini nəzərə almamaları uzun müddət uğur qazandıra bilməzdi. Nəhayət, təxminən 80-ci illərdə sosial-pedaqoji baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biri də şagirdlərin özlərinin təhsilə münasibətləri ilə bağlı oldu. Şagirdlərin bir qismi ali məktəbə qəbul olduğu sahədə öz perspektivini görməməyə başladı və tədricən onlarda təhsilə laqeyd münasibət formalaşdı. Bu tendensiya getdikcə coğrafiyasını genişləndirirdi. Ali məktəbdə təhsil alan tələbələrin bir qismi əldə edəcəyi peşə üçün zəruri bilikləri deyil, müxtəlif yollarla

(“şparqalka”dan istifadə və kiməsə xahiş etməklə və s.) qiymət almağa çalışırdı. Uşağının təlim uğursuzluğunu görən valideynlər hansı yollarla olursa-olsun, onların qiymət almasına “kömək etməyə” başladılar. Təbii ki, valideynlərin belə “himayəçiliyi” tədricən öz əhatə dairəsini genişləndirirdi və nəhayət ali məktəb divarları arasından çıxaraq orta məktəb həyatına da daxil oldu. Peşəni şagirdin maraq və qabiliyyətini nəzərə almadan valideynin müəyyən etməsi böyük nöqsan idi və bu nöqsan şagirdlərin təhsil almaq meylinə müəyyən çatışmazlıqların yaranmasına şərait yaratdı. Bu ilk növbədə, tədricən ənənəvi peşə məktəblərinin əhəmiyyətini itirməsi ilə nəticələndi.

Məlum olduğu kimi, xüsusən müharibədən sonrakı illərdə məktəbin 8-ci sinfini bitirən şagirdlərin çoxu maraq və qabiliyyətinə görə təhsilini texniki-peşə məktəblərində davam etdirirdi. Bu illərdə texniki-peşə məktəbləri perspektivinə görə orta məktəbdən geri qalmır və yüksək ixtisaslı fəhlə kadrların hazırlanmasında mühüm rol oynayır. Texniki-peşə məktəbini bitirənlərə ali təhsil almaq hüququ da verilirdi. Tezliklə istehsalatda uğurlar qazanan texniki-peşə məktəbinin məzunları olmuş bir çox əmək adamlarının irəli çəkilməsi (deputat seçilməsi, fəxri adlar alması, fəhlə fakültələrinə qəbul olaraq ali təhsil alması və s.) texniki-peşə məktəblərinin prestijini artırmışdır. Lakin 80-ci illərdə təhsil sahəsində “valideyn himayəçiliyinin artması” texniki-peşə məktəbinə qəbulu çətinləşdirirdi. Bu zaman vəziyyətdən çıxış yolu kimi məktəblərdə yeni tendensiya yarandı. Texniki-peşə məktəblərinə qəbul planı dolsun deyə, ən pis oxuyan (əslində qiymətləri aşağı olan) şagirdlər texniki-peşə məktəblərinə göndərildi. Amma bu çıxış yolu deyildi. Həmin dövrdə məktəblərin problemləri onsuz da getdikcə çoxalırdı. Dünya təhsil sistemi inkişafetdirici təhsil konsepsiyasından (3) gen-bol bəhrələndiyi dövrdə, sovetin təhsil işçiləri bu yenilikləri etməyə gecikirdilər. Məktəblərdə həyata keçirilən islahatlar formal xarakter daşıyırdı. Bu çətinliklər içərisində yaşayan məktəb, təbii ki, texniki-peşə məktəbinin problemlərinə kömək etmək imkanlarını itirirdi. Bir tərəfdən də şagirdlərin təhsilində valideyn himayəçiliyinin artması vəziyyəti daha da çətinləşdirirdi.

70-80-ci illərdə aparılan tədqiqatlar göstərirdi ki, şagirdlərin şübhəsiz ki, həm də ailənin “həyat” planlarında ali təhsil nə qədər önəmli yer tutsa da, onların ayrı-ayrı fənlərə münasibəti birmənalı deyildir. Sosial-pedaqoji baxımdan son dərəcə maraqlı olan bu faktlar ilk dəfə psixoloqların diqqətini cəlb etmişdir. Müəyyən olunmuşdur ki, şagirdlər gələcəkdə daxil olmaq istədikləri ali məktəblərin profilinə uyğun gələn fənləri sayla öyrənir, necə deyirlər, qeyr-profil fənlərə əslində əhəmiyyət vermirdilər (4,92). Məsələn, Azərbaycan Tibb Universitetinə daxil olmaq istəyən şagird kimya və biologiya fənlərinə xüsusi diqqət yetirdiyi halda, tarix dərində əslində qonaq kimi iştirak edir. BDU-nun tarix fakültəsinə daxil olacaq şagird tarixi ətraflı öyrənsə, riyaziyyat, biologiya və kimya dərslərini dəyərləndirmir. Həyəcanlı faktlar müəyyən olunmuşdur. Onların sosioloji, psixoloji və pedaqoji kontekstdə təhlili göstərirdi ki, şagirdlərin profil fənlərinə xüsusi münasibət bəsləməsi təhlükəli meyldir. Profil və qeyri-profil fənlərə birtərəfli münasibət şagirdlərin ümumi təhsil səviyyəsinə son dərəcə mənfi təsir göstərir. Bəs görəsən, bu meyl nə ilə bağlı idi?

Müəyyən olunmuş faktları həmin kontekstdə araşdıranda, hər şeydən öncə, ailənin peşə sərvətləri diqqəti cəlb edir. Peşə sərvətləri hər bir dövrdə hansı peşənin daha perspektivli əhəmiyyət daşıması ilə bağlıdır. Məsələn, 20-30-cu illərdə müəllimlik ən prestijli peşə sayılırdı. Görünür, bunun müxtəlif sosial və mənəvi səbəbləri var idi. O dövrdə bir tərəfdən müəllimlərin əməkhaqqı yüksək idi, digər tərəfdən isə hələ partiya və dövlət, eləcə də təsərrüfatın idarə olunması sahəsində kadr hazırlığı sistemi yaradılmamışdır. Bu məqsədlə pedaqoji kadrlardan geniş istifadə edilirdi. Ali pedaqoji təhsil vəzifə ierarxiyasında yüksəlmək imkanı verirdi. Müəllim nəinki məktəb direktoru və rayon xalq təhsil şurasının müdiri, həm də kolxoz sədri, rayon icraiyyə komitəsinin sədri və ya raykom katibi vəzifələrinə irəli çəkilirdi.

30-cu illərdə repressiya qurbanları nəticəsində ədəbiyyat və incəsənət xadimləri, alimlər, xarici ölkələrdə təhsil almış mütəxəssislər xüsusilə fəqlənirdi. Bu cəhət əhalinin həmin peşə sahələrinə münasibətinə də təsirini göstərmişdi. Müharibənin sonrakı illərində, xüsusilə 50-60-cı

illərdə ədəbiyyat və incəsənət sahələrinə maraq yenidən yüksəlməyə başladı. Bu, görünür represiya qurbanlarının bəraət qazanması ilə bağlı idi. Şairlik, yazıçılıq, tənqidçilik məramı ilə ADU-nun (indiki BDU) və API-nin (indiki ADPU) filologiya fakültəsinə daxil olmaq istəyən məzunların sayı həddindən artıq çox idi. Azərbaycan Dövlət Konservatoriyası (indiki Musiqi Akademiyası), Azərbaycan Tibb İnstitutu (indiki ATU) prestijli ali təhsil ocağı sayılırdı. Bütün bunlarla yanaşı, Azərbaycan neftçilərinin də uğurları böyük idi. Respublika gənclərinin çoxu ümumtəhsil məktəblərini bitirib, həvəslə neftçi peşəsini seçirdi. Ali məktəblərin nomenklaturasında AZİ-nin (indiki Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyası) imici son dərəcə yüksək idi.

70-80-ci illərdə prestijli peşələr piramidasında da köklü dəyişikliklər əmələ gəldi. Şərqşünaslıq, hüquqşünaslıq peşələri artıq əhalinin gözündə xüsusi imicə malik idi. Həmin dövrlərdə ADU-nun (indiki BDU) şərqşünaslıq və hüquq fakültələrinə qəbul olmaq istəyən məzunların sayı günü-gündən artırdı. Beləliklə də, 90-cı illərdə bazar iqtisadiyyatı şəraitində yeni prestijli peşələr yaradıldı. Hüquqşünaslıq, beynəlxalq münasibətlər, idarəetmə, beynəlxalq iqtisadi əlaqələr, gömrük işi, biznes peşələri, ingilis dili mütəxəssisi, musiqişünas, jurnalist və s. kimi peşələr kütləviləşdi. XXI əsrin əvvəllərində qeyd olunan ixtisaslar liderliyini qoruyub saxlaya bildilər.

Müstəqilliyimizi əldə etdikdən sonra respublikamızın məktəblərində özünəməxus bir meyl müşahidə olunmağa başladı. İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, ali məktəbə qəbul imtahanlarının test üsulu ilə həyata keçirilməsi aktuallaşdı. Bu da ilk növbədə, valideyn himayəçiliyini aradan qaldırdı və təhsildə şəffaflığın yaranmasına böyük təkan verdi. Bu, test üsulunun ən üstün cəhətidir. Lakin imtahanların belə keçirilməsi müəyyən çətinliklərin yaranmasına səbəb oldu. Belə ki, bəzi valideynlər uşaqlarını ali məktəbə hazırlamaq üçün X-XI sinifdə repititor tutmağa başladılar. Repititorlar müəyyən cədvəl üzrə öz məntiqi ilə ya şagirdin ailəsində, ya da işlədiyi məktəbdə “uşaqlarla” ilboyu məşğul olur. Onların iş metodu bir qayda olaraq, təfəkkürün deyil, hafizənin gücündən daha səmərəli istifadəyə arxalanır. Qəbul imtahanlarına hazırlıqda “repititorluq məktəbinin”

yanarması bir çox valideynlərdə “himayəçilik” imkanlarının yeni istiqamətinin formalaşmasına səbəb oldu. Repititor yanına gedən şagirdlərin sayı getdikcə artmağa başladı. Bu gün ali məktəbə qəbul olmaq istəyən şagirdlərin demək olar ki, əksəriyyəti imtahanlara repititorun rəhbərliyi ilə hazırlaşır. Təbii ki, bu meylə məqsəddə uyğun saymaq olmaz. Belə ki, orta məktəbdə təhsil alan şagirdlərin çoxu repititor hazırlığı ilə ali məktəbə qəbul olanacağına ümid bəsləyərək, məktəbin yuxarı siniflərində dərslərinə lazımi diqqət yetirmir. Başqa sözlə desək, “repititorluq məktəbi” şagirdin təlim fəaliyyətinə mənfi təsir göstərir.

Bir sıra hallarda valideynlər və şagirdlər elə düşünürlər ki, repititor yanına getməklə ali məktəbə qəbul ola biləcəklər. Lakin təbii ki, repititor yanına gedən şagirdlərin imtahan nəticələri müxtəlif olur. Burada qeyri-adi heç nə yoxdur. Şagirdlər repititorun yanına getdikləri üçün deyil, öyrəndikləri biliyin dərinliyi və həcmi əsasında imtahanda uğur qazanırlar.

Təbii ki, imtahan verən şagirdlərin hamısı ali məktəbə qəbul ola bilməz. Lakin imtahan nəticələri elan olunanda, ali məktəbə qəbul olmayan xeyli şagirdin aşağı nəticə göstərdiyi məlum olur. Bunu da təbii saymaq olar. Amma problemi sosial-pedaqoji müstəvidə təhlil etdikdə qarşıya belə bir sual çıxır: – Görəsən, ali məktəbə qəbul olmayan şagirdlər nə ilə məşğul olurlar? Axı, onların heç bir sənəti yoxdur. Niyə onlar (100 bal və ya 200 baldan aşağı nəticə göstərənlər) 9-cu sinfi bitirəndən sonra təhsillərini texniki-peşə məktəbində davam etdirmirlər? Onlar nəyə ümid edir, təsadüfəmi? Fərz edək ki, təsadüf nəticəsində ali məktəbə qəbul olub. Bəs o, bu biliklə ali məktəbdə necə təhsil alacaq?

Müşahidələr göstərir ki, həmin şagirdlərin çoxu hər hansı bir sahədə, hansısa bir mütəxəssisin yanında “şagird” kimi fəaliyyətə başlayır, bir müddətdən sonra artıq əmək vərdişləri formalaşır işə qəbul edirlər. Biz belə məktəb məzunları ilə maşın təmiri yerlərində, kişi və qadın bərbərxanalarında, banklarda, evlərdə və fərdi qaydada işləyən ustaların yanında və s. yerlərdə rastlaşa bilərik. Halbuki, bu “şagirdlər” məktəbi bitirdikdən sonra vaxtında qabiliyyətlərinə görə texniki-peşə məktəblərində təhsil alsaydılar, həm müəyyən ixtisas əldə etmiş olar-

dılar, həm də əlavə ali məktəblərə qəbul olmaq hüququ qazanardılar. Məsələnin belə qoyuluşu həmin şagirdlərin tale yoluna müəyyən bir işıq sala bilərdi. Lakin məktəblərdə peşə təhsili ilə bağlı təbliğat və maarifləndirmə işinin zəif olması sonda şagirdlərin gələcək həyat yolunda keşməkeşli aşırımların yaranmasına gətirib çıxardır.

Bir cəhəti də qeyd etmək sosial-pedaqoji baxımdan əhəmiyyət kəsb edir. XIX əsrin sonları, XX əsrin əvvəllərində maarifçi insanların qız məktəbləri açmasına baxmayaraq, valideynlər qızların təhsil almasına maraq göstərmirdilər. Lakin cəmiyyət inkişaf etdikcə, valideynlərin təhsil səviyyəsi artdıqca qız uşağına da münasibət tədricən dəyişirdi. Bu gün valideynlər oğlanlarla yanaşı, hətta qızların ali təhsil almasına daha çox üstünlük verirlər. Bəzi valideynlər üçün "ali təhsil diplomu" qız uşağı üçün ən yaxşı cəhiz kimi qiymətləndirilir. Onlar bəzən bu hissi qızlara da aşılayırlar. Qızlar təhsili elmə qovuşmağın ən yaxşı vasitəsi kimi qiymətlən-

dirirlər. Son zamanlar respublikamızda son zamanlar alimlər, ədəbiyyat və incəsənət xadimləri, eləcə də hüquqşünaslar, müəllimlər, həkimlər, mühəndislər və s. arasında qadınların sayının artması buna ən yaxşı nümunədir.

Hazırda ali məktəblərdə təhsilə alan tələbələr arasında qızlar üstünlük təşkil edirlər. Bu, çox sevindirici haldır. Lakin bu meylin nəticəsində elə ixtisaslar vardır ki, orada qadınların çoxluq təşkil etməsi pedaqoji-psixoloji müstəvidə müəyyən çatışmazlıqların yaranmasına yol açır. Məsələn, bu gün məktəblərdə çalışan müəllimlərin demək olar ki, əksəriyyətini qadınlar təşkil edir. Psixoloqlar bu vəziyyətlə bağlı həyəcan təbili çalırlar. Məktəblərdə kişi müəllimlərinin azlığı istər qızların, istərsə də oğlanların şəxsiyyət kimi formalaşmasında nata-mamlıq yaradır. Görünür bu problemin yaxın vaxtlarda həllini gözləmək çətindir. Qeyd edilən bu nöqsanların aradan qaldırılması üçün müəllimlər praktik psixoloqun iştirakı ilə, xüsusilə

Əsas maraqlar cədvəli

Peşələr	Şkalalar	Marağın səviyyəsi				
		çox aşağı	aşağı	orta	yüksək	çox yüksək
Praktik	Kənd təsərrüfatı					
	Təbiətşünaslıq					
	Səyahət					
	Hərbi iş					
	Texnika					
Tədqiqatçılıq	Elm					
	Riyaziyyat					
	Təbabət (nəzəri)					
	Təbabət (müalicə)					
Bədii	Təsviri incəsənət					
	Ədəbiyyat					
Sosial	İctimai xidmətlər					
	İdman					
	Bədii sahələr					
	Din					
Sahibkarlıq	Kütləvi çıxışlar					
	Hüquq/siyasi fəaliyyət					
	Kommersiya					
	Ticarət və biznes					
Dəftərxana	Dəftərxana xidməti					
	Məşqçilik işi					

yuxarı sinif şagirdləri arasında peşəyönümü istiqamətində ciddi iş aparmalıdırlar. Bunun üçün ilk növbədə, şagirdlərin peşə maraqları, qabiliyyətləri və təhsilə olan tələbatları öyrənilməlidir. Bu məqsədlə müxtəlif metodlardan istifadə etmək olar.

Yuxarıdakı cədvəldə E.Stronqun (1971) peşə maraqları nəzərdən keçirilir. Cədvəldə 23 əsas peşə şkalası verilmişdir. Peşə maraqları altı ümumi sahəyə ayrılmışdır. Onlar beş ballı şkala ilə ("çox az"dan "lap çox"adək) qiymətləndirilir (5, 108).

Cədvəldə göstərilən şkalalara müəllim müəyyən əlavələr də edə bilər. Sonra o, məktəb psixoloqu ilə birlikdə şagirdlərin peşə maraqlarını, qabiliyyətlərini və təhsilə olan tələbatlarını müəyyən edə bilər. Bu işə müəllimin VIII sinifdən başlaması daha məqsədəuyğun olardı. Şagirdləri maraq, qabiliyyət və tələbatları istiqamətinə yönəltmək üçün məktəb psixoloqu ilə birlikdə proqram hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir. Proqramda həm şagirdlərlə, həm də valideynlərlə görülməli konkret elmi-pedaqoji və metodiki işlər öz əksini tapmalıdır.

Bu zaman peşənin düzgün seçilməsi də müəllim üçün əhəmiyyət kəsb edir. Müəllim məktəb psixoloqu ilə birlikdə bu məsələyə xüsusi diqqət yetirməlidir. Professor Müseyib İlyasov qeyd edir ki, "peşə seçən gəncin psixofizioloji xüsusiyyətləri bu peşə və ixtisasın insanlara verdiyi tələblərə tam uyğun gəlməlidir. Məhz belə bir uyğunluq peşə seçimində uğurlu başlanğıc kimi özünü göstərir" (6,39). Müəllimin fikri ilə tam razıyıq. Müəllim və məktəb psixoloqu hər bir şagirdi seçdiyi ixtisası və peşənin tələbləri ilə tanış etməlidir. M.İlyasov qeyd olunan kitabda bir neçə peşə və ixtisasın qısa xarakteristikasını və ixtisas tələblərini hazırlamışdır (6, 39-49). Məsələnin belə qoyuluşu şagirdin kortəbii peşə və ixtisas seçiminin qarşısını alar, peşə və ixtisasın şagirdin maraq və qabiliyyətinə uyğun olmasına şərait yaradar.

Unutmaq olmaz ki, peşə və ixtisasın düzgün seçilməsi həyata atılan gənc oğlan və qızın həyat yolunu, müqəddəratını həll edir.

ƏDƏBİYYAT

1. M.Ə.Sabir. Ulularımızdan eşitdiyim. "Həqiqət" qəzeti. 6 iyul, 1910, №153.
2. Abbasova Q.Y., Mahmudova R.M., Əlizadə

H.Ə. Təhsilin sosial-pedaqoji məsələləri. Bakı, 2008, 202 səh.

3. Əlizadə Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı, Ozan, 1998, 367 səh.

4. Əlizadə H.Ə. Sosial pedaqogikanın aktual məsələləri. Bakı, 1998, 342 səh.

5. Введение в психологии. Под ред. Петровского А.В. М.: Академия. 1996-496 с.

6. İlyasov M.İ. Peşə, ixtisas seçimi. Bakı, 2015, 100 səh.

H.Alizade

Some social and pedagogical issues concerning the selection of profession and occupation

Summary

Selection of profession and occupation has been a topical pedagogical problem at all times. But not always, selection of profession and occupation by students corresponds to their interests and abilities. Such situations may cause certain disadvantages during studentship and life activity process. The author highlights this problem and places the social and pedagogical issues related with improper selection of profession and occupation on the agenda, clarifies the role of education in obtaining the profession and occupation.

X.Ализаде

Некоторые социально-педагогические проблемы выбора профессии и специальности

Резюме

Выбор профессии и специальности всегда были актуальной педагогической проблемой. Но во все времена, даже сегодня, выбор профессии и специальности студентов порой не соответствует их интересам и способностям. Подобное положение приводит к определенным проблемам, как в годы обучения по избранной специальности, так и в процессе последующей жизнедеятельности. В статье автор рассмотрел различные аспекты указанной проблемы, социально-педагогические вопросы, которые возникают как следствие неправильного выбора профессии и специальности, также раскрывается роль образования в приобщении к специальности и профессии учащихся.

“AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ ÖMÜRBOYU TƏHSİL ÜZRƏ MİLLİ KVALİFİKASIYALAR ÇƏRÇİVƏSİ”NİN TƏSDİQ EDİLMƏSİ PEŞƏ TƏHSİLİNİN İNKİŞAFINA BÖYÜK TƏKAN VERƏCƏK

Rəsul Əsgərov,
Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutunun
Peşə-ixtisas təhsili şöbəsinin müdiri, əməkdar müəllim
E-mail: resul1940@mail.ru

Malik Qurbanov,
*Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutunun Peşə-
ixtisas təhsili şöbəsinin baş mütəxəssisi və dissertantı*
E-mail: tehsilproblemleri@mail.ru

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2018-ci il 18 iyul tarixli, 31 nömrəli Qərarı ilə “Azərbaycan Respublikasının ömürboyu təhsil üzrə Milli Kvalifikasiyalar Çərçivəsi” (AzMKÇ) təsdiq edilib. Bu sənəd Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2015-ci il 19 yanvar tarixli, 995 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nın həyata keçirilməsi ilə bağlı “Fəaliyyət Planı”nın və “Ömürboyu təhsil üzrə Milli Kvalifikasiya Çərçivəsinin təsdiqi” (3.3.3.) yarımbəndinin icrasını təmin etmək məqsədi daşıyır. AzMKÇ konseptual baxımdan Avropa Ali Təhsil Məkanının Kvalifikasiyalar Çərçivəsi (AATMKÇ) və Ömürboyu təhsil üzrə Avropa Kvalifikasiyalar Çərçivəsinin (ÖTAKÇ) meyarlarına uyğun hazırlanmışdır.

Sənəd “Ümumi müddəalar”, “Əsas anlayışlar”, “Azərbaycan Respublikasının ömürboyu təhsil üzrə Milli Kvalifikasiyalar Çərçivəsinin məqsədləri”, “Azərbaycan Respublikasının ömürboyu təhsil üzrə Milli Kvalifikasiyalar Çərçivəsinin səviyyələri və onları təsdiq edən sənədlər”, “Qurumların öhdəlikləri”, “Təhsilin

keyfiyyətinin təmin olunması” kimi 6 bölmədən və bir əlavədən (“Azərbaycan Respublikasının ömürboyu təhsil üzrə Milli Kvalifikasiyalar Çərçivəsində səviyyə deskriptorlarının (təsviri) ibarətdir. AzMKÇ-nin “Ümumi müddəalar” bölməsində ilk dəfə olaraq Milli Kvalifikasiyalar Çərçivəsinin milli kvalifikasiyaların sistemləşdirilməsi üçün bir vasitə olması, onun bütün təhsilənlər, təhsilverənlər və işəgötürənlər üçün hazırlandığı və milli kvalifikasiyaların beynəlxalq kvalifikasiyalara uyğunluğuna xidmət etdiyi göstərilmişdir. Qeyd edilmişdir ki, kvalifikasiyalar təhsilənlərdən tələb olunan təlim nəticələrinin minimum səviyyəsini əks etdirməklə təsvir edilir, əmək bazarının tələblərinə və peşə standartlarına uyğun müəyyən olunur. Həmçinin bütün kvalifikasiyalar bilik, bacarıq və müstəqillik (məsuliyyət) baxımından təsvir edilir və AzMKÇ-nin səviyyələri ilə əlaqələndirilir. Bütün kvalifikasiyaların keyfiyyəti təmin olunur. Keyfiyyətin təmin edilməsi bütün müvafiq prosesləri – gözlənilən təlim nəticələrinin təsvirini, hər bir şəxsin təlim nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsini və təsdiq olunmasını özündə ehtiva edir. “Azərbaycan Respublikasının ömürboyu təhsil üzrə Milli Kvalifikasiyalar Çərçivəsi”ndə ilk

dəfə olaraq təhsil, o cümlədən peşə təhsili ilə bağlı bir sıra əsas anlayışların mənalari ifadə olunmuşdur ki, hər bir pedaqoji işçinin onları bilməsi olduqca vacibdir:

- **Kvalifikasiya** – şəxsin müvafiq standartlara uyğun olan təlim nəticələrinin əldə edilməsi haqqında səlahiyyətli qurum tərəfindən aparılan qiymətləndirmə və təsdiqetmə prosesinin rəsmi nəticəsidir.

- **Kvalifikasiya üzrə deskriptorlar** – milli səviyyələrə istinad olunmaqla, kvalifikasiyalari və gözlənilən təlim nəticələrini təsvir edən ümumi müddəalardır.

- **Kvalifikasiya sistemi** – təhsili vətəndaş cəmiyyəti və əmək bazarı ilə əlaqələndirən, eləcə də təlim nəticələrinin tanınmasına yönəldilən bütün fəaliyyət növləridir; bu fəaliyyət növlərinə kvalifikasiyalar üzrə siyasətin müəyyənləşdirilməsi, təlim prosesinin təşkili və həyata keçirilməsi, institusional dəyişikliklər, maliyyələşdirmə, keyfiyyətin təmin olunması, qiymətləndirmə, təlim nəticələrinin təsdiqlənməsi və sertifikatlaşdırılması aiddir.

- **Kvalifikasiya standartı** – müxtəlif səviyyələrdə kvalifikasiyaların verilməsi üçün tələb olunan kompetensiyaları (səriştələri), təlim (öyrənmə) nəticələrini və qiymətləndirmə meyarlarını təsvir edən sənəddir və s.

Məlum olduğu kimi, kvalifikasiya termini **üç mənada** işlədilir:

- *hər hansı əmək növünə yararlılıq dərəcəsi;*

- *hazırlıq səviyyəsi;*

- *peşə, ixtisas (bax: С.И.Ожегов. «Словарь русского языка. Издательство Советская Энциклопедия, Москва, 1964, стр. 265).*

- **deskriptor** – təlim (öyrənmə) nəticələrinin xarakterik xüsusiyyətlərinin, bilik və bacarıqların təsviri;

- **keyfiyyət** – hər hansı bir obyektin (məhsulun və ya xidmətin) konkret müəyyən olunan və nəzərdə tutulan ehtiyaclara, standartlara cavabvermə qabiliyyətini özündə ehtiva edən xüsusiyyət və əlamətlərin cəmi;

- **keyfiyyətin təmin olunması** – milli və ya institusional səviyyədə qəbul olunmuş proses, yaxud bir sıra proseslər;

- **kompetensiya (səriştə)** – şəxsin hər hansı bir işi düzgün icraetmə bacarığı; hər hansı bir fəaliyyət və ya tədqiqat sahəsində, eləcə də

peşəkarlıq və şəxsi inkişaf prosesində bilik, bacarıq, sosial və ya metodoloji qabiliyyətlərdən istifadəetmə bacarığı; müvafiq bilik, bacarıq və yanaşmadan istifadə edərək, fəaliyyəti peşəkar mühitdə tələb olunan standartlara uyğun icraetmə bacarığı;

- **təlim nəticələri** – təhsilalanın nələri bildiyini, mənimsədiyini və təlim prosesini bitirdikdən sonra nəyi edə biləcəyini göstərən, eləcə də bilik, bacarıq və kompetensiyaları (səriştələri) müəyyən edən göstəricilər;

- **proqram üzrə təlim nəticələri** – hər hansı bir dərəcə proqramı üzrə təhsilini başa vuran təhsilalanın nəyi bilməli, anlamalı və etməli olduğunu təsvir edən 15-20 ifadəlik sistem;

- **təlim nəticələrinin qiymətləndirilməsi** – müəyyən olunmuş meyarları (təlim nəticələri ilə bağlı gözləntilər, təlim nəticələrinin qiymətləndirilməsi) əsas götürərək, şəxsin bilik, bacarıq və kompetensiyalarının (səriştələrinin) qiymətləndirilməsi prosesi və s.

“Azərbaycan Respublikasının ömürboyu təhsil üzrə Milli Kvalifikasiyalar Çərçivəsinin məqsədləri” bölməsində kvalifikasiyaların keyfiyyətinin və şəffaflığının artırılması, kvalifikasiyalar üzrə təhsil standartlarının və təlim nəticələrinin müəyyənləşdirilməsi, qiymətləndirilməsi üçün vahid tələblərin təmin edilməsi, kvalifikasiyalari müəyyənləşdirərkən, cəmiyyətin və əmək bazarının mövcud ehtiyaclarının nəzərə alınması və bununla da milli-iqtisadi fəaliyyətin gücləndirilməsi, təhsil və təlim sahələri ilə əmək bazarı arasında əlaqələrin təşviqi, ömürboyu təhsilin dəstəklənməsi, qeyri-formal və informal təhsil vasitəsilə əldə olunan səriştələrin tanınmasının təmini, Azərbaycan Respublikasında verilən kvalifikasiyaların keyfiyyətinin və beynəlxalq kvalifikasiyalarla müqayisə olunabilmə aspektinin xaricdə daha geniş tanınması, insan resurslarının rəqabətqabiliyyətliliyinin və mobilliyinin artırılması yolu ilə təhsilalanların, işçilərin milli və beynəlxalq mobilliyinin dəstəklənməsi, təhsil və təlim sahələrində həyata keçirilən islahatların ardıcılığının təmin edilməsi məsələlərinin şərhli aydın şəkildə verilmişdir.

“Azərbaycan Respublikasının ömürboyu təhsil üzrə Milli Kvalifikasiyalar Çərçivəsinin səviyyələri və onları təsdiq edən sənədlər”

bölməsində AzMKÇ-nin 8 səviyyədən ibarət olduğu göstərilmişdir. Burada 1-ci səviyyə ən aşağı, 8-ci səviyyə isə ən yuxarı sayılır. Səviyyə deskriptorları Sənədin əlavəsində əks olunmuşdur.

Kvalifikasiyaların səviyyələri aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilir:

1-ci səviyyə – ibtidai təhsil haqqında sənəd; ibtidai təhsildən aşağı olmayan ümumi təhsil almaqla iş yerində təcrübə; qısamüddətli təlim və yaxud kurslar barədə sertifikat;

2-ci səviyyə – ümumi orta təhsil haqqında attestat; ümumi orta təhsil almaqla, təcrübə və peşə hazırlığı (təhsil müəssisəsi bazasında qısamüddətli kurslar) barədə sertifikat;

3-cü səviyyə – ilk peşə-ixtisas təhsili haqqında diplom (sertifikat), (yalnız peşə təhsili verən kvalifikasiyalar); ümumi orta təhsil almaqla, təcrübə və (və ya) peşə hazırlığı (1 ilədək peşə hazırlığı proqramları əsasında tədris müəssisəsi bazasında kurslar) nəticəsi haqqında sertifikat;

4-cü səviyyə – tam orta təhsil haqqında attestat; ilk peşə-ixtisas təhsili haqqında diplom sertifikat (tam orta təhsil və peşə təhsili verən kvalifikasiyalar); tam orta təhsil bazasında ilk peşə-ixtisas təhsili haqqında diplom (sertifikat); təcrübə və ya peşə hazırlığı (1 ilədək peşə hazırlığı proqramları əsasında təhsil müəssisəsi bazasında kurslar və əlavə peşə təhsili kursları) haqqında sertifikat;

5-ci səviyyə – orta ixtisas (subbakalavr) təhsili haqqında diplom (tam orta təhsil və ya ilk peşə-ixtisas təhsili bazasında); təcrübə;

6-cı səviyyə – bakalavr diplomu; baza ali tibb təhsili diplomu; orta ixtisas təhsili (və ya tam orta təhsil) bazasında təcrübə əsasında əldə edilmiş nəticələr barədə sertifikat; bakalavrdan sonra təcrübə;

7-ci səviyyə – magistr diplomu; rezidentura təhsili diplomu; əlavə təhsil; təcrübə;

8-ci səviyyə – müvafiq olaraq fəlsəfə doktoru və elmlər doktoru diplomları; əlavə təhsil; təcrübə.

Göründüyü kimi, ilk peşə-ixtisas təhsili 2-4-cü səviyyələri, əlavə təhsil üzrə kvalifikasiyalar 3-8-ci səviyyələri əhatə edir. Əlavə təhsil ilk peşə-ixtisas, orta ixtisas təhsili (subbakalavr) və ali təhsil pillələrində qazanılmış kompeten-

siyaların (səriştələrin) yeniləşdirilməsini, təkmilləşdirilməsini və şaxələndirilməsini təmin edir. Əlavə təhsili təsdiq edən sənədlərdə AzMKÇ-nin səviyyəsi və qazanılan kompetensiyalar (səriştələr) göstərilir. 3-7 səviyyələrdə əks olunan kvalifikasiyalar əmək bazarında konkret peşə və ixtisaslar ilə bağlıdır və bu kvalifikasiyalar peşə standartlarına əsaslanır. Bura ilk peşə-ixtisas təhsili, orta ixtisas (subbakalavr) təhsili, bakalavriat, baza ali tibb təhsili, magistratura təhsili və rezidentura, həmçinin əlavə təhsil üzrə müvafiq kvalifikasiyalar daxildir.

AzMKÇ-də olan yeniliklərdən biri də konkret olaraq Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası və tabeliyində təhsil müəssisələri olan mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları kimi qurumların öhdəliklərinin göstərilməsidir. Sənəddə qeyd edilmişdir ki, təhsilin hər bir pilləsi və əlavə təhsilin istiqamətləri üzrə təhsilin keyfiyyətinin təmin olunmasını Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi həyata keçirir. Bu o deməkdir ki, AzMKÇ müntəzəm olaraq təhlil edilməli, təhsil və təlim müəssisələrində təhsil fəaliyyəti ilə məşğul olan elmi müəssisələrdə keyfiyyətin daxili təminatı sistemi yaradılmalı, keyfiyyətin qiymətləndirilməsi meyarları hazırlanmalı, kvalifikasiyalar müvafiq dövlət təhsil standartlarına əsaslanmaqla əmək bazarının təhlili və proqnozlaşdırılması, peşə və ixtisaslara, eyni zamanda səriştələrə olan ehtiyac əsasında müəyyənləşdirilməli, təhsil proqramlarının (kurikulumların) hazırlanması, qiymətləndirilməsi və təsdiq edilməsi prosesləri təlim (öyrənmə) nəticələrinə əsaslanmalı, təlim nəticələri kvalifikasiya verən müəssisələr tərəfindən qiymətləndirilməli və təsdiqlənməlidir. Ümumi təhsil proqramı üzrə təlimin nəticələri Azərbaycan Respublikasının Dövlət İmtahan Mərkəzi tərəfindən qiymətləndirilməlidir.

Son zamanlar peşə təhsili ilə bağlı qəbul edilmiş bütün sənədlərdə, o cümlədən, "Azərbaycan Respublikasının ömürboyu təhsil üzrə Milli Kvalifikasiyalar Çərçivəsi"ndə əmək bazarı ilə əlaqələrin gücləndirilməsinə xüsusi yer verilmişdir. "Qurumların öhdəlikləri" bölməsində Azərbaycan Respublikasının Təhsil Na-

zirliyi və Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin ayrı-ayrılıqda hər birinin, həmçinin birlikdə hər ikisinin öhdəlikləri qeyd edilmişdir.

Sənəddə göstərilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası fəlsəfə doktoru və elmlər doktoru elmi dərəcələri üzrə dissertasiyaların və sənədlərin, elmi müəssisənin və ali təhsil müəssisəsinin vəsatəti əsasında dosent və professor elmi adları almaq üçün təqdim edilmiş sənədlərin, eləcə də xarici ölkələrdə verilmiş elmi dərəcə və elmi adlar haqqında sənədlərin ekspertizasını həyata keçirir və ekspertiza nəticələrinin təsdiqlənməsi əsasında fəlsəfə və elmlər doktorlarına vahid formalı dövlət sənədi – diplom, elmi adların iddiaçılarına isə müvafiq olaraq vahid formalı dövlət sənədi – attestat verir, tabeliyində təhsil müəssisələri olan mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları təhsil və peşə standartlarına dair təkliflər verir, kvalifikasiyaların keyfiyyətinin təmin olunmasında iştirak edirlər.

Yeni qəbul edilmiş AzMKÇ-nin tələbləri baxımından maraqlı tərəflərin müxtəlif fərdi söylərinin, ilk peşə-ixtisas təhsili pilləsinin də təkmilləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutan layihələrin sistemli yanaşma çərçivəsinə salınmasına və daha dayanıqlı hala gətirilməsinə ehtiyac vardır. Peşə standartlarının hazırlanması və Milli İxtisas Çərçivəsinin tətbiqi ilə əlaqədar şəraitin yaxşılaşdırılması daha münasib keyfiyyətə təminat meyarlarının tətbiqinə yeni yanaşmadır. Xüsusilə, peşə təhsili müəssisəsi səviyyəsində, regional, sektoral və milli səviyyələrdə iqtisadi sektorlar və sosial tərəfdaşlarla əlaqələri gücləndirmək üçün sistemlik işə və daha ciddi dialoq təşkil etmək üçün əmək bazarına dair məlumatların keyfiyyətə yaxşılaşdırılmasına ehtiyac vardır. Peşə təhsili və təlimi (PTT) müəssisələrinin idarəçiliyindən əlavə, PTT haqqında yeni qanun, AzMKÇ peşə təhsili müəssisələri və biznes qurumları arasında əlaqələr üzrə yeni qanunvericilik bazası yaratmaqla, həmçinin əmək bazarına və əlavə təhsilə yol kimi PTT-nin rolunu

aydınlaşdırmaqla, PTT-nin nəticələrinə daha çox diqqət ayrılması tələb olunur. İlk təcrübi standartlar aparıcı müəssisələrlə sıx əməkdaşlıq şəraitində hazırlanır, lakin əmək bazarının tələbatlarının necə müəyyənləşdiriləcəyinə dair konsensus hələlik əldə edilməmişdir. Mövcud palatalar və ya sosial tərəfdaş strukturları vasitəsi ilə təmsil edilən sektoral təşkilatların olmaması əmək bazarı ilə təhsil sistemi arasında bacarıqlara dair dialoqu praktiki olaraq mümkünəşir. Pilot layihələrdə təlim standartlarının hazırlanması istisna olmaqla, peşə standartlarından necə istifadə ediləcəyi də aydın deyildir. “Azərbaycan Respublikasının ömürboyu təhsil üzrə Milli Kvalifikasiyalar Çərçivəsi”nin təsdiq edilməsi peşə standartlarını, yaşlıların bacarıqlarının yüksəldilməsi və ixtisaslarının artırılması üçün təlim standartlarını, həmçinin ilkin təhsil və müvafiq hallarda, orta ixtisas təhsili və ali təhsil ixtisasları üzrə təhsil standartlarını inteqrasiya etməklə bu əlaqələrin yaradılmasına geniş imkanlar açır. “Peşə təhsili haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun və digər müvafiq qanunvericilik aktlarının təhlili göstərir ki, yeni qanunla yaradılmış hüquqi baza MİÇ üçün çox münasibdir. Normativ aktlar dövlət tərəfindən qəbul edilmiş bütün sənədlər, o cümlədən, yaşlıların təlimi üçün sertifikatlaşdırma üzrə olduqca aydın prinsipləri ümumiləşdirir. Bundan əlavə, ümumi təhsil islahatları, milli kurikulum, PTT üzrə pilot layihələr, ƏƏSMN-nin təşkilatçılığı ilə hazırlanmış peşə standartları və təhsil sahəsində islahatlar vasitəsi ilə təlim nəticələrinin müəyyənləşdirilməsi və istifadəsi kimi məsələlər daima inkişaf etməkdə və təkmilləşməkdədir. Həm sertifikatların, həm də Dövlət Təhsil Standartlarının əsas təlim nəticələrini təsvir etmələrinə böyük ehtiyac vardır. Bundan əlavə, unifikasiya, modulyarizasiya və kreditdən istifadəyə doğru inkişaf olduğu üçün akkreditə edilmiş sənəd və vahidlərin məlumat bazaları yaradılmalıdır ki, bunlar da ölkəmizdə təhsil islahatlarının inamla davam etdiyini göstərir.

AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ƏDƏBİYYATI FƏNLƏRİNİN TƏDRİSİ İLƏ BAĞLI BƏZİ MƏSƏLƏLƏR

Buludxan Xəlilov,

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin filologiya fakültəsinin dekanı,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
E-mail: buludxan.xalilov@mail.ru*

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 2018-ci il noyabrın 1-də imzaladığı “Azərbaycan dilinin saflığının qorunması və dövlət dilindən istifadənin daha da təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında” Fərmanı bir sıra həlli əhəmiyyətli məsələlərin həyata keçirilməsi baxımından mühüm rol oynayır. Belə ki, müasir Azərbaycan dili zəngin lüğət tərkibinə və mükəmməl qrammatik quruluşa malik olsa da, bu imkanlardan yetərincə istifadə olunmur. Azərbaycan dilinin imkanlarından düzgün istifadə edilmir, eyni zamanda, dilin tətbiq olunduğu sahələrdə dil qaydaları pozulur. Ədəbi dilimizin qayda-qanunlarının kobud şəkildə pozulması halları geniş yayılıb. Bu, televiziya, radio kanallarında, internet resurslarında, dövrü mətbuatda, reklamlarda və digər sahələrdə adi bir hal alıb. Ona görə də dilimizin tətbiq olunduğu sahələrə daimi nəzarəti gücləndirmək olduqca vacibdir. Dil qaydalarının pozulduğu sahələrdə ciddi və təsiredici tədbirləri həyata keçirmək gündən-günə öz əhəmiyyətini artırır.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev və Prezident İlham Əliyev tərəfindən imzalanmış fərman və sərəncamlar dilimizin hüquqi statusunu qorumaqla yanaşı, onun işlənməsi ilə bağlı şəraiti daha da əlverişli edir. Dilimizin hüquqi statusunun qorunması ilə bağlı 2001-ci ildən indiyədək imzalanmış fərman və sərəncamlar həm də dilçilik elminin inkişafı üçün geniş imkanlar yaradır. Dilçilik elminin müasir nailiyyətləri əsasında fundamental tədqiqatların aparılmasına, həm də bunların tətbiqi imkanlarına diqqətin artırılmasına bu gün ehtiyac daha böyükdür. Belə ki, dünya dilçilik elminin nailiyyətləri ilə ayaqlaşmadan irəli getmək mümkün deyil. Zamanla, dövrlə ayaqlaşmaq üçün müasir dilçilik elminin nailiyyətlərinə əsaslanmaq mütləq və qaçılmazdır. Bir sözlə, dilin tətbiqi işinin yaxşılaşdırılması və dilçilik elminin inkişafı ilə bağlı görülməli işlərə diqqət və nəzarət artırılmalıdır. Bu baxımdan “Azərbaycan dilinin saflığının qorunması və dövlət dilindən istifadənin daha da təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında” Prezident İlham Əliyevin imzaladığı Fərmanı doğma ana dilimizə diqqət və qayğının bariz nümunəsidir. Bu Fərman hər bir vətəndaşa anladır ki, dilimizin saflığının qorunması, onun tətbiqi və inkişafı həmişə dövlətimizin diqqət mərkəzindədir.

Dilimizin qayğısına qalmaq, onun təəssübünü çəkmək hər kəsdən vətəndaşlıq mövqeyi tələb edir. Təəssüflər olsun ki, bu mövqe dilə olan münasibətdə arzu olunan səviyyədə deyil. Ona görə də ədəbi dilimizin qayda-qanunları pozulur, onun imkanlarından düzgün istifadə olunmur. Dildən düzgün istifadə etmək və onu qorumaq cəmiyyətin hər bir üzvünün sosial məsuliyyəti olsa da, bu məsuliyyətə riayət olunmur. Ona görə də KİV-lərdə, dövlət orqanlarında, cəmiyyətimizdə ana

dilimizin istifadəsində nöqsanlar baş alıb gedir. Həm şifahi, həm də yazılı ədəbi dilimizin geniş imkanlarından bəhrələnilmir, onların qaydalarına düzgün riayət olunmur. Xüsusilə, orfoqrafiya qaydalarından başlamış qrammatik qayda-qanunlara qədər dilin normaları tez-tez pozulur. Televiziya və radio kanallarında çalışan aparıcıların nitqi qüsurludur. Onların bir çoxu Azərbaycan dilində düzgün, dəqiq danışmağı bacarmır, ədəbi dil, habelə orfoepiya normalarına riayət etmirlər. Eyni zamanda, nitq mədəniyyətinin tələblərinə uyğun danışmırlar. Hətta əcnəbi söz və ifadələri yersiz işlədir, küçə, bazar leksikonu ilə fikirlərini ifadə edirlər. Necə düşünürsə, eləcə də danışır və etiket qaydalarını qorumurlar. İş o yerə çatıb ki, mövcud vəziyyəti nizama salmaq üçün hüquqi tənzimləməyə ehtiyac yaranıb. Daimi nəzarətin həyata keçirilməsi vacib bir tələbat halına gəlib.

Bu mənada Dövlət Dil Komissiyası yanında Monitoring Mərkəzi publik hüquqi şəxsin yaradılması Azərbaycan dilinin qorunmasına, inkişafına diqqəti artırmaqdır. Monitoring Mərkəzi Azərbaycan dilinin tətbiqinə nəzarəti artıracaq, KİV-lərdə, internet resurslarında, reklam daşıyıcılarında ədəbi dil normalarının qorunmasını təmin edəcək. Yeni yaradılacaq qurum "Azərbaycan dilinin saflığının qorunması və dövlət dilindən istifadənin daha da yaxşılaşdırılması ilə bağlı Tədbirlər Planı"nı hazırlayacaq, ədəbi dil normalarının qorunmasını təmin edəcək, Azərbaycan dilinin tətbiqinə nəzarəti artıracaq.

Hazırda Azərbaycan dili və ədəbiyyatı fənlərinin tədrisi ilə bağlı mövcud problemlər ona gətirib çıxarıbdır ki, uşaqlarımız bu fənləri yetərinə öyrənə bilmirlər. Burada hələ xarici dillərin və xarici ölkə ədəbiyyatlarının tədrisini ayrıca bir mövzu kimi diqqət mərkəzində saxlamırıq. Bu barədə ayrıca bəhs etməyə ehtiyac vardır. Konkret olaraq milli dilin və milli ədəbiyyatın, yəni Azərbaycan dili və ədəbiyyatının tədrisi nəticə etibar ilə müxtəlif problemləri üzə çıxarır. Bu problemlərin bir qismi məktəbəqədərki dövrdə, yəni ailə mühitində özünü göstərir. Belə ki, bəzən ailədəki mövcud dil mühiti uşaqların doğma ana dilini öyrənmək işində çətinliklər yaradır. Ailədə valideynlər – ata, ana övladla ünsiyyəti düzgün qura bilmir, onunla ünsiyyətdə olmağa vaxt ayırmır və ailədə uşaqların dil bilgisini artırmırlar. Eləcə də övladlarının sorğu-sualına şərait yaratmır, uşaqlara bu istiqamətdə heç bir stimül vermirlər. Nəticədə uşaqlar ya özlərinə qapanır, ya da oyuncaqları ilə oynayır, dil mühitinə qoşula bilmirlər. Valideynlər nəzərə alırlar ki, hazırda dili öyrənməyin tələbləri və dili öyrətməyin metodikası dəyişib. Bu gün dil konseptlər (anlayışlar) əsasında öyrənilir və öyrədilir, yəni istənilən bir mühit dil konsepti ola bilər və oradakı məfhumlar, anlayışlar bir-bir öyrədilir. Məsələn, sevgi, vətən, torpaq, fəsil, sinif, məktəb və s. anlayışların hər biri konsept kimi çıxış edir.

Orada mövcud olan məfhumların hər biri gözlə görünür və onların adı səslənir, nəticədə qulaqla eşidilir. Göz və qulaq vəhdəti sözü və məfhumu daha yaxşı anlada bilir. Bu zaman istənilən bir dil asan yolla öyrənilir.

Son dövrlər elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətləri hər birimizin, o cümlədən, uşaqların həyatına, məişətinə geniş daxil olub. Əlbəttə, bunun əleyhinə deyilik, bu belə də olmalıdır. Ancaq uşaqlar əksər vaxt elmi-texniki tərəqqinin imkanlarından düzgün istifadə etmir, düzgün faydalana bilmirlər. Onlar telefonun, planşetin, kompüterin və digər vasitələrin imkanlarından dil bilgisi almaq istiqamətində istifadə etmirlər. Saatlarla telefondan, planşetdən istifadə edən uşaqlar mənasız oyunlarla vaxtlarını itirir, gələcəkdə onların həyatında mühüm rol oynayacaq bilgilərdən uzaq düşürlər. Ona görə elektron resurslarını uşaqların yaş səviyyəsinə uyğun, cizgi və uşaq filmləri, onların başa düşəcəyi ədəbi-bədii materiallarla yükləməli və doldurmalıyıq. Uşaqların istifadə etdiyi elektron resurslarında belə materialların olmaması, yaxud da çox az olması uşaqların dil və ədəbiyyat bilgisinə mənfi təsir göstərir. Dil, ədəbiyyat bilgisi zəif uşaqların bu predmetlərlə bağlı zövqü də aşağı səviyyədə olur. Azərbaycan dilini və ədəbiyyatını öyrənmək üçün həm də zövq sahibi olmaq lazımdır. Zövqə sahiblik isə uşaqlıqdan başlayır və bütün ömürboyu insanı müşayiət edir. Uşaqların məktəbəqədərki dövrü ilə bağlı görülməli işlərin

proqramı, bu proqramın tələbindən irəli gələn kitabların yazılması, metodiki vəsaitlərin hazırlanması və bütün bunların hamısının elektron məkanda yerləşdirilməsi günümüzün ən vacib tələblərindən biridir.

Bu mənada məktəbəqədərki dövrlə bağlı Türkiyə alimlərinin gördüyü işləri örnək kimi qəbul etmək olar. Məsələn, Ankara Universitetinin əməkdaşı Neriman Aralın, Qazi Universitetinin əməkdaşları Adalet Kandırın və Münevver Can Yaşarın birgə hazırladıqları “Okul öncəsi eğitim ve ana sınıfı proqramları” kitabının (3) məktəbəqədər təhsil üçün böyük faydası vardır. Kitabda məktəbəqədər təhsillə bağlı bir sıra məqamlar diqqət mərkəzində saxlanılır. Məsələn, məktəbəqədərki təhsilin hansı səbəblərə görə önəmli olması, məktəbəqədərki təhsilin qarşısında duran məqsədin nədən ibarət olması, məktəbəqədər təhsilin yaxşılaşdırılması üçün hansı işlərin görülməsi, həmin dövr uşaqların özəllikləri barədə və ailənin məktəbəqədərki təhsilə qatılmasını həyata keçirtmək yolları və s. Burada yenə də ədəbi zövqün məktəbəqədərki dövrdə formalaşma yolları – uşaqlarda şeir, hekayə bacarıqlarının aşılınması diqqət mərkəzində saxlanılır (3,113-115). Hətta Türkiyədə bu istiqamətdə olan tədqiqatlar bir az da dərinləşir və öyrətmə prosesində teatrın, oyunların, əyləncələrin, məsəllərin, baş vermiş hadisələrin uşaqların formalaşmasında oynadığı rola xüsusi olaraq yanaşılır (4). Təbii ki, bunların hamısı uşaqlarda ədəbi-bədii zövqün formalaşmasına, onların dünyagörüşü və mənəvi aləminin zənginləşməsinə xidmət edir. Eyni zamanda, bunların hamısı birlikdə (kompleks olaraq) mədəni insanı, mədəni vətəndaşı formalaşdırır. Türklərdə haqqında bəhs etdiyimiz istiqamət diqqət mərkəzində saxlanılmaqla, həm də bu sahənin (o cümlədən, təhsilin) sözlüyü (lüğəti) hazırlanır (5). Belə sözlüyün mövcudluğu bir daha təsdiq edir ki, təhsil (o cümlədən, məktəbəqədər təhsil) ən böyük mədəniyyətdir. Eyni zamanda, təhsili və bu prosesi qavramaq üçün ona aid terminləri öyrənmək, bilgiyə çevirmək lazımdır. Belə olarsa, zövqü olan öyrədici, yəni müəllim həm də zövqlü şagird, tələbə və geniş mənada vətəndaş hazırlaya biləcəkdir.

Uşaqlar valideynlərindən daha çox öz zəmanələrinə bənzəyirlər. Vaxtilə valideynlər – ata,

ana və əgər ailədə baba, nənə vardisa, onlar uşaqlara hekayələr, nağıllar danışar, dil və ədəbiyyat zövqünün təməlini qoyardılar. İndi isə uşaqlara nağıl və hekayə danışan valideynlər (ata, ana), o cümlədən, baba və nənə ya yoxdur, ya da çox azdır. Belə olan təqdirdə uşaqlarda dil və ədəbiyyat zövqü haradan yarana bilər? Nəzərə alsaq ki, uşaqlar öz zəmanəsinin övladları kimi elmi-texniki tərəqqinin həyatımıza, məişətimizə gətirdiyi telefondan, planşetdən istifadə edirlər və həmin telefon və planşetlərdə uşaqların dil və ədəbiyyat zövqünü formalaşdıracaq materiallar yoxdur. Onda bu məsələnin nə qədər acınacaqlı olması barədə düşünməliyik.

Vaxtilə uşaqların Azərbaycan dili və ədəbiyyatı zövqünün formalaşmasında “Keçi”, “Xoruz”, “Dovşan” kimi şeirlərin rolu əvəzsiz olmuşdur. İndi elektron resurslarında bu qəbildən olan materialların olmasına ehtiyac böyükdür. Təbiətə, ataya, anaya, heyvanlara, vətənə sevgi hisslərini yaradan ədəbi-bədii materialların (təbii ki, uşaqların yaş səviyyəsinə uyğun olmaqla) elektron resurslarında özünə yer alması uşaqlarda dil və ədəbiyyat zövqünün formalaşmasında yardımçı vasitələrdən biridir. Məhz belə yardımçı vasitələrdən istifadə etmək üçün mütəxəssislərin uşaqların yaş səviyyəsinə uyğun ədəbi-bədii materiallar hazırlamalarına bir zərurət vardır. Şübhəsiz ki, elektron resursları üçün belə materialların hazırlanması həm elektron resurslarının faydalı bir mənbə olduğunu təsdiqləyəcək, həm də onların öyrətmə imkanlarının geniş olduğunu göstərəcəkdir. Bundan başqa, elektron resurslar dili və ədəbiyyatı öyrədən bir müəllim funksiyasını daşıyacaqdır. Bu gün elə bir dövrdə yaşayırıq ki, uşaqlar təkcə müəllimdən, kitabdan yox, həm də digər resurslardan öyrənməlidirlər. Bu mənada digər resursların imkanlarını uşaqların tələbatını ödəyən bir səviyyəyə gətirməliyik. Deməli, müasir dünyada müəllimlə yanaşı, kitablar, digər qaynaqlar, o cümlədən, elektron resurslar da öyrətmə imkanlarına malikdir. Öyrətmə imkanı olan hər bir mənbə öyrənənlər, o cümlədən, uşaqlar tərəfindən nüfuza çevrilir. Həm də müasir dünyada müəllim də, kitab da, digər resurslar da öyrənmə mənbələri olmaqla, daha çox öyrənmənin yollarını aşılayır. Öyrənmənin yolları nə qədər çox olarsa, bu, öyrətmək prosesini asanlaşdırır.

Odur ki, müəllim, kitab, elektron resursları öyrənməyin yollarını aşıl原因an vasitələrdir. Bu vasitələrin, xüsusilə müəllimin funksiyası hazırda tamamilə dəyişibdir. Belə ki, müəllim indi daha çox biliyi əldə etməyin yollarını aşıl原因an tərəf rolundadır. Müəllim biliyi öyrədən tərəf kimi çıxış edəndə (yəni əvvəlki dövrlərdə) ona daha müqəddəs yanaşılırdı: görəsən “müəllim çörək yeyirmi, su içirmi, yatırımı” və s. Belə olan halda müəllimin işi rahat, özü isə müqəddəs tərəf kimi qəbul edilirdi. Həmin dövrdə resursların azlığı (mənbələrin, qaynaqların, kitabların və s.) da müəllimin sözünə, fikrinə hörmətlə yanaşmaq işini əsaslandırırırdı. İndi biliyi və onu öyrətmənin yolları, vasitələri (mənbələr, qaynaqlar, kitablar, müxtəlif resurslar) o qədər zəngindir ki, müəllimin fikrinə, mövqeyinə əvvəlki kimi müqəddəs yanaşmanın faizi azalıbdır. Ona görə də müasir müəllimin funksiyası daha ağır və çətindir. Müasir müəllim öhdəsinə düşən vəzifəni yerinə yetirmək üçün müxtəlif yollardan, vasitələrdən, metodlardan istifadə etməyi bacarmalıdır. Əgər müəllim bunu bacarsa, onda onun nüfuzu digər resurslardan, təbii ki, üstün olacaqdır. Bacarmasa, müəllim nüfuzu digər resursların kölgəsində qalacaqdır. Bu mənada Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimlərinin öhdəsinə düşən vəzifələr daha böyükdür və onlar elə bir işlə məşğul olurlar ki, bu iş olmadan milli təməlin bünövrəsini qurmaq mümkün deyildir. Milli təməli möhkəm olmayan uşaqlar bünövrəsi möhkəm olmayan divar kimidir. Bu təməli möhkəmlətmək üçün dil-ədəbiyyat müəllimləri gecə-gündüz çalışmalı, yeni yollar və vasitələr aramalı, dili və ədəbiyyatı sevdirməyin bütün imkanlarını üzə çıxartmalıdırlar. Müəllimin, konkret olaraq Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəlliminin nüfuzu bütün resurslardan üstün olmalıdır. Belə olarsa, Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəlliminin əvvəlki nüfuzundan danışmaq mümkündür. Madam ki, söz nüfuzdan gedir, onda türk ədəbiyyatı tarixçisi, böyük fikir adamı Nihat Sami Banarlının bir müəllim dostunun dediklərini xatırlatmaq yerinə düşər. Onun hörmətli müəllim dostunun dedikləri belədir: “Gəncliyimdə filan şəhərdə müəllimlik edirdim, ancaq küçəyə çıxmağa utanırdım. Çünki şəhər xalqı “hocam”, – deyər keçdiyim hər yerdə məni ayağa qalxaraq salamlardı. Böyüklərin bu hörmət dolu

salamları əsasən, çox “tərbiyəli” olan uşaqların və gənclərin üzərində dərin təsir buraxır; kiçik, böyük, hər kəsdən gördüyüm sayğı məni xocalığın sevgisi, şövqü və qüruruyla doldururdu” (2, 193). Nihat Sami Banarlı böyük türk tərbiyəsindən danışır, yalnız Allahın hüsurunda olan məsciddən və Fateh Sultan Mehmedin hocaları gələn zaman insanların ayağa qalxaraq onları salamlamasından bəhs edir. (2, 193). Bununla belə, hocalara (müəllimlərə) indi hörmətin azaldığını, tələbələrdə və hər bir kəsdə onlara sayğı və sevgi duyğularının azaldığını da etiraf edir (2, 193).

Müxtəlif siyasi, ideoloji dünyagörüşü olan müəllimlərin, xüsusilə də dil və ədəbiyyat müəllimlərinin məhrumiyyətləri daha çoxdur. Məsələn, sovetlər dövründə mövcud olan ictimai-siyasi və ideoloji münasibət ədəbi-bədii əsərlərə münasibətdə də dərin kök saldı. Bu zaman ədəbi-bədii əsərlərin ideoloji və siyasiləşmiş təhlilləri əsl ədəbiyyatı uşaqlara, gənclərə, geniş mənada oxucu kütləsinə anlada bilmədi. Hətta “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanına, Məhəmməd Füzuliyə, Şah İsmayıl Xətaiyə və son dövrlərdə Səməd Vurğuna, Süleyman Rüstəmə, Rəsul Rzaya və digərlərinə olan hücumlar siyasi-ideoloji yanaşmadan qaynaqlandı. Əsl ədəbiyyat, bədii material, sənətkarlıq unuduldu. Belə olduğundan uşaqların dogma dili və ədəbiyyatı barədəki bilgiləri də düzgün olmadı. Beləliklə də, dil və ədəbiyyat zövqü düzgün olmayan nəsil yetişdi. Dil və ədəbiyyatı nəyin bahasına olursa-olsun siyasi müstəviyə yönəltmək dəb halını aldı. Axı dil və ədəbiyyat zövqünün siyasətə heç bir dəxli yoxdur. Siyasətdən uzaq, əsl sənət əsəri təmiz bir zövqü (dil və ədəbiyyat zövqünü) formalaşdırıb bilər.

Tənqidçilərin, ədəbiyyatşünasların bədii ədəbiyyata, dilçilərin dilə siyasi baxımdan yanaşmaları dil və ədəbiyyatın özünü də, onu öyrənənlərin (uşaqların, gənclərin, geniş oxucu kütləsinin) zövqünü də korladı desək, yanlışdır. Dil və ədəbiyyatı siyasiləşdirənlərin dəyirmanına siyasiləşmiş dil və ədəbiyyat müəllimləri su tökməyə başladılar. Bu da uşaqlarda, gənclərdə, oxucularda əsl dil və ədəbiyyat zövqünü yox, siyasi zövqü formalaşdırdı. Dil və ədəbiyyatın yaradacağı sənət və sənətkarlıq zövqü kənarda qaldı. Atalar sözlərinə, nağıllara,

dastanlara bədii ədəbiyyat nümunəsindən, bədii düşüncənin məhsulundan daha çox siyasi yöndə yanaşıldı. Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimlərinin bu işdə “xidmətləri” danılmazdır. Dil müəllimləri siyasiləşmiş, siyasətə xidmət edən cümlələri təhlil etməklə, dil zövqündən daha çox siyasi zövqə xidmət etdilər. Fonetik, leksik, morfoloji və sintaktik təhlil materialları siyasiləşmiş bədii mətnlərin içərisindən seçildi, eyni zamanda, ədəbiyyat müəllimləri ədəbi materialların sovet tənqid və ədəbiyyatşünaslığının tələbləri istiqamətindəki təhlilini verdilər. Burada dil və ədəbiyyat müəllimlərinin günahını yox, dövrün, zamanın, siyasi rejimin onları aciz bir vəziyyətə gətirdiyini söyləmək istəyirik. Bunun acı nəticələri ona gətirib çıxardı ki, sovet dövrü ədəbiyyatı deyəndə bir çoxları onun üstündən xətt çəkmək istədilər və bu tendensiya bu gün də davam etməkdədir. Halbuki, sovet dövründə yaranmış ədəbiyyatın özünəməxsusluğu ilə yanaşı, çox dəyərli cəhətləri də vardır. Hətta indinin özündə belə, sovet dövrü ədəbiyyatı yenidən təhlil və tədqiq olunmalıdır. Əgər belə olarsa, sovet dövrü ədəbiyyatının çox dəyərli məqamları görmək olar, eyni zamanda, sovet ədəbiyyatını məqsədli siyasiləşdirənlərin siyasi mövqeyi aydınlaşa bilər. Odur ki, dil və ədəbiyyat savaşı bu fənni tədris edən müəllimlərin zəhmətinə söykənir. Dil və ədəbiyyat müəllimləri ideologiyanın təsiri altında yazanların və sovet ideologiyasını vaxtilə təbliğ edənlərin yaradıcılığının üstündən xətt çəkə bilməzlər. Bu fənn müəllimlərinin borcudur ki, sovet ideologiyasına xidmət edən hər nə varsa, onu ayırd etməyi bacarsın və əsl ədəbiyyata xidmət edən tərəfləri təbliğ etsin, ən azı dərs dediyi auditoriyada yaya bilsin. Burada dil və ədəbiyyat müəllimlərinin çiyinlərinə böyük yük düşür. Ona görə ki, qeyri-peşəkarlar dövrün, zamanın dəyişməsindən sui-istifadə edərək bütünlüklə sovet ədəbiyyatını inkar edirlər. Onlar bunu asan bir yol kimi seçir, nə özlərini, nə də cəmiyyəti sovet ədəbiyyatı barədə düşünməyə yönəltmirlər. Belə olduğu təqdirdə, dil və ədəbiyyat müəllimləri sovet dövründə yaranmış və sovet ədəbiyyatı adı ilə tanınan ədəbiyyatı məsuliyyətlə təhlil etməli, cəmiyyətə, xüsusilə, dərs dedikləri şagirdlərə, tələbələrə düzgün təqdim etməlidirlər. Bir daha qeyd etmək istəyirik ki, sovet dövründə yaranmış

ədəbiyyatda zərərli nümunələr var, ancaq belə bir hal bütövlükdə bu dövrün ədəbiyyatının inkarına xidmət etməməlidir. Bu dövrdə yaranmış ədəbiyyatda həm də əsl ədəbiyyata xidmət edən kifayət qədər nümunələr vardır. Onları mənfi tendensiyalı nümunələrdən ayırd edib, düzgün qiymətini vermək lazımdır. Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimləri ədəbiyyatın tarixi ilə bağlı zəngin, hərtərəfli biliyə malik olmalı və zamanın sınağından keçən, eləcə də keçməyən ədəbiyyatı ayırd etməyi bacarmalıdırlar. Bu fənni tədris edən müəllimlər şagirdləri, tələbələrə başa salmalıdırlar ki, əgər oxucu oxuduğu əsərdən bir fayda, xeyir götürürsə, onu zərərli əsər hesab etmək olmaz. Bir sözlə, məktəb deyilən müqəddəs bir yerdə “sovet dövründə yaranmış ədəbiyyat zərərli ədəbiyyatdır, onun xalqımıza heç bir aidiyyəti yoxdur, bu ədəbiyyat başdan-ayağa qədər ideologiya üzərində qurulmuş ədəbiyyatdır” kimi fikirləri təbliğ etmək olmaz. Əksinə, məktəblərdə təbii ki, Azərbaycan dili və ədəbiyyatı dərslərində sovet dövründə yaranmış ədəbiyyatın reallıqlarını, imkanlarını, zərərli və faydalı tərəflərin bir-birindən ayırmaqla öyrətmək lazımdır. Bu məsələ orta və ali məktəblərin Azərbaycan dili və ədəbiyyat dərslərində öz yerini düzgün tapmalıdır. Orta məktəblərdə Azərbaycan dili və ədəbiyyatı dərslərindən əlavə, ali məktəblərdə filologiya fakültələri mövcuddur ki, burada bütün problemli məsələlərin incəliklərində də öyrənilməsinə imkan və şərait kifayət qədərdir. Yəni filologiya fakültələrində dil və ədəbiyyatı müəllimləri kimi yetişəcək mütəxəssislərin hərtərəfli hazırlanmaması mümkün deyildir. Ona görə də kifayət edər ki, bu fənni tədris edən müəllimlər dil və ədəbiyyat dərslərinin məzmununa, eləcə də tədrisinə məsuliyyətlə yanaşsınlar. Orta məktəbin dil və ədəbiyyat dərsləkləri ilə ali məktəblərin dil və ədəbiyyat dərsləkləri arasında rabitə, əlaqə itməsin. Buna görə də orta məktəbin dil və ədəbiyyat dərsləklərinin məzmunu nəzərə alınmaqla ali məktəblərin dil, ədəbiyyat dərsləkləri yazılmalıdır. Ali məktəblərdəki bu dərsləklər orta məktəblərin dil və ədəbiyyat dərsləklərinin məzmunu üzərində təkmilləşdirilməli və genişləndirilməlidir. Ədəbiyyat dərsləklərinə ədəbiyyatımızın tarixində oturuşmuş yazıçılar, şairlər daxil olmalıdır. Dil dərsləklərindəki

mətnlər ədəbiyyat tariximizdə özünəməxsus yer tutmuş yazıçı və şairlərin əsərlərindən seçilməlidir. Belə tənqidçilər, ədəbiyyatşünaslar, dilçilər öz aralarında ayrı-ayrı şair və yazıçılara (xüsusilə də sovet dövrünün şair və yazıçılarına) düzgün qiymət verə bilmirlərsə, onları yerli-yersiz günahlandırmaqla ədəbiyyat dərslərlərindən çıxarırlarsa, deməli, hələ bu barədə düşünməyə, bu fənlərin problemlərindən danışmağa dəyər.

Ali məktəblərdə filologiya fakültəsinin, daha sonra magistratura, doktorantura pilləsinin mövcudluğunu və mütəxəssislərin ömürlərini bu işə sərf etməsini nəzərə alaraq deməliyik ki, dil və ədəbiyyat fənlərinin dərinliklərini, incəliklərini öyrənməyə kifayət qədər imkan var. Azərbaycan dilinin özü bir mədəniyyət, təfəkkür və bədiiyyət dili kimi ədəbiyyatımızı dərinləndirən öyrənməyə şərait yaradır. Gərək dilimizi və ədəbiyyatımızı anamızın südü kimi qəbul edək. Ana südü uşaq üçün nədirsə, doğma dil və ədəbiyyat da millətin hər bir övladı üçün odur. Ona görə də uşaq ana südünü ağzında necə dadırsa, doğma ana dilini və ədəbiyyatını da elə dadmalıdır.

Hansı dövrdə yaranmasından və hansı ictimai-siyasi ideologiyaya xidmət etməsindən asılı olmayaraq, istənilən bir bədii əsərin sənətkarlıq tərəfini açmaqla, insanlarda bədii zövqün formalaşmasına da çalışmalıyıq. Yəni ədəbiyyatın, o cümlədən, istənilən bədii əsərin ictimai-siyasi, ideoloji cəhətləri ilə sənətin tələblərinə cavab verməsini, sənətkarlıq məsələlərini bir-biri ilə qarışdırmamalıyıq. Bu mənada sovet dövründə yaranmış ədəbiyyatın ideoloji tərəfləri ilə sənətkarlıq tərəfləri bir-birinə qarışdırılır, daha doğrusu, ideoloji tərəf şişirdilir, sənətkarlıq tərəfi isə unudulur. Onun özü də ədəbiyyata (konkret desək, sovet ədəbiyyatına) birtərəfli qiymət verməkdir. Məhz bu cür qiymət ədəbiyyatın əsl qiyməti ola bilməz. Ona görə də ədəbiyyatın özünün ictimai-siyasi və ideoloji mübarizəsi ilə bədii, sənətkarlıq xüsusiyyətləri fərqli anlayışlardır. Bu mənada ədəbiyyat ictimai-siyasi, ideoloji mübarizə ilə yanaşı, ədəbi-bədii və sənətkarlıq mübarizəsi də aparır, yəni ədəbiyyat geniş mənada savaşı. Bu savaşda istənilən bədii əsərin ideoloji tərəfi (əgər varsa) ilə sənətkarlıq tərəfi bir-birindən ayrılır. Deməli, sovet döv-

ründə yaranmış ədəbiyyatın ideoloji tərəfi bizi təmin etməsə də, ancaq sənətkarlıq tərəfi oxucuda sənət zövqünü, bədii zövqü formalaşdırır. Müqayisə üçün qeyd edək ki, bu gün dünyada dil, din, mədəniyyət və s. savaşları gedir. Bu savaşların hər birinin siyasi tərəfləri ilə yanaşı, dəyər rolunu oynayan tərəfləri də var. Tarixi təcrübə göstərir ki, bəzən (və əksər vaxt) siyasi tərəf məqsədli şəkildə dəyər rolunu oynayan tərəfdən qabağa keçir. Belə olanda əsl həqiqət kölgədə qalır, təhrifli yanaşmalara meydan verilir. Təhrifli yanaşmaların çoxalması əsl həqiqətin savaşmasına imkan vermir. Bir sözlə, təkcə dil və ədəbiyyat savaşında deyil, həm də mədəniyyət, din savaşlarında da bu hal özünü göstərir. Ona görə də bütün savaşları düzgün aparmaq üçün savaş aparanların peşəkar zövqə malik olmaları əhəmiyyətli rol oynayır. Dil və ədəbiyyat savaşında sənət, sənətkarlıq məsələləri ön plana keçməli, dil və onun yaratdığı ədəbiyyat sənətkarlıq baxımından Bayraq kimi, Vətən kimi qorunmalıdır. Dünyanın hər bir milləti mədəni səviyyəsinə görə dilinə və ədəbiyyatına borcludur. Milli-mədəni səviyyə dilin və ədəbiyyatın apardığı savaşın sayəsində mövcuddur. Dil və ədəbiyyat mövcud mühitin, şəraitin içindən keçir, nəticədə mövcud mühitin, şəraitin savaşları ilə üz-üzə qalır. Dil və ədəbiyyatın savaşı olmasa, onda dil və ədəbiyyat (milli dil və ədəbiyyat) yaşaya bilməz. Belə bir savaşın sayəsində Azərbaycan dili və ədəbiyyatı ərəb, fars müqavimətindən keçə bilmiş və hazırda müasir dünyanın dil və rəqabət müqavimətinə cavab verə bilər.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə bütöv bir orqanizm kimi yanaşmaq lazımdır. Onun bütün dövrlərinin təfərrüatlarına varmaqla öyrənmək və gənc nəsllə öyrətmək lazımdır. Biz sovet dövrünü qəbul etməməklə ədəbiyyat tariximizin bütövlüyünü qırmış oluruq. Bəzən hətta yanlış olaraq fars dilində yazanların yaradıcılığını da ədəbiyyat tariximizin tərkib hissəsi kimi qəbul etməyənlər var. Halbuki fars dilində yazmağın, eləcə də sovet dövründə sovet ədəbiyyatının yaranması səbəbləri gənc nəsllə, ədəbiyyat tarixini öyrənənlərə aydınlaşdırılmalı və izah olunmalıdır. Əgər belə olmasa, onda gənclik və gələcək nəsillər ədəbiyyatımıza, onun tarixinə dərinləndirən bağlanmayacaqdır. Ədəbiyyat tariximizdə

mövcud olanları olduğu kimi öyrətmək doğrunu öyrətmək deməkdir. Ancaq bu çətinliklərdən qaçaraq ədəbiyyatımızın (ədəbiyyat tariximizin) siyasi, ideoloji tərəflərini öyrətməmək yanlış öyrətməkdən başqa bir şey deyildir. Bu da nəticə etibarı ilə ədəbiyyat tariximizin tamlığına xələl gətirəcək, eyni zamanda onun barəsində gənc nəsə natamam bilgilər verilməsi ilə nəticələncəkdir. Dil və ədəbiyyat müəllimləri bu incə məqamları ciddi şəkildə nəzərə almasa, onda dünyagörüşü, mədəniyyəti, biliyi yarımcıq olan nəsə yetişəcəkdir. Tariximizin uğurları və uğursuzluqları bizə aid olduğu kimi, ədəbiyyatımızın da sadaladığımız hər iki tərəfi bizə aiddir. Onların hər ikisini öyrətmək və hər ikisindən ibrət dərsi götürmək doğru bir yoldur. Bir sözlə, tariximizə, dilimizə, dinimizə, ədəbiyyatımıza sahib çıxmaq özümüzü təsdiqimizdir.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin öyrədilməsində bir çətinlik də fars dilində yazılmış ədəbiyyatın, o cümlədən, klassiklərin öyrədilməsidir. Təbii ki, ədəbiyyat tariximiz qədim dövrdən başlayaraq tarixi ardıcılıqla öyrədilir və müasir günümüze qədər gəlib çıxır. Bu zaman orta məktəb şagirdləri qədim və orta əsrlər ədəbiyyatını öyrənərkən çətinliklərlə qarşılaşır. Məsələn, M.Füzuli, İ.Nəsimi, Q.Bürhanəddin və digərlərini öyrənmək o qədər də asan deyildir. Ona görə də daha yaxşı olar ki, ibtidai siniflərdə onların yaradıcılığının motivləri əsasında uşaqların anlaya biləcəyi hekayələr, materiallar verilsin. Belə olarsa, uşaqlar bu cür təməl üzərində Nəsimini, Füzulini və digərlərini daha yaxşı öyrənə bilirlər. Müqayisə üçün, Türkiyədə mövcud nümunə götürülməsi bir ənənəni qeyd etmək yerinə düşər. Belə ki, türklər sufizmi mükəmməl öyrətmək üçün klassiklərin və böyük ustadların

fikirləri əsasında kiçik hekayələrlə ən çətin ədəbi-bədii mətləbləri oxucuya, xüsusilə uşaqlara aşılamaq bilirlər. Məsələn, Cəlaləddin Ruminin, Fəridəddin Əttarın, Əhməd Yəsəvinin, Bəhəddin Nəqşbəndinin, Bəyazid Bistaminin, Şihabəddin Yəhya Sührəvərdinin, İdris Şahinin və digərlərinin müdrik fikirləri kiçik hekayələr vasitəsi ilə oxuculara çatdırılır (1). Bu da insani keyfiyyətlərin formalaşması ilə yanaşı, sufizmin (təşəvvüfün) mahiyyətini, mahiyyət və məzmununun nədən ibarət olduğunu oxucuya təlqin edə bilir.

Beləliklə, Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimləri şagirdlərdə dilə, ədəbiyyata sevgini aşılamaqla, tariximizə, mədəniyyətimizə, dinimizə, milli dəyərlərimizə bağlılığı və məhəbbəti gücləndirməklə uşaqlara gənc nəsə lazım olan açarı vermiş olurlar. Uşaqlar, gənclər isə həmin açar vasitəsi ilə bütün sirləri açar və təsəvvürləri qıra bilirlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Sufi hekayələri. Altun kitab. Bakı, 2016, 256 səh.
2. Banarlı Nihat. Sami Türkçenin sırları. İstanbul, Aralık, 2015, 317 səh.
3. Neriman Aral, Adəlet Kandır, Münevver Can Yaşar. Okul öncəsi eğitim və ana sınıfı programları. İstanbul, 2000, 197 səh.
4. Neriman Aral, Gülen Baran, Şenay Bulut Pedük, Serap Erdoğan. Eğitimde drama. İstanbul, 2003, 144 səh.
5. Özcan Demirel. Eğitim sözlüğü. Ankara, 2005, 236 səh.

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜNDƏ ORTA İXTİSAS TƏHSİLİ MÜƏSSİSƏLƏRİNİN İNKİŞAFI VƏ MÖVCUD PROBLEMLƏRİ

Vidadi Orucov,

*Bakı Dövlət Sosial-İqtisadi Kollecinin direktoru,
pedaqogika üzrə elmlər doktoru
E-mail: vidadi_orucov@mail.ru*

UOT: 371

Xülasə. *Məqalədə respublikamızın müstəqilliyi dövründə orta ixtisas təhsili müəssisələrinin inkişaf dinamikası araşdırılır. Eyni zamanda, orta ixtisas təhsili sahəsində təlimin reallaşdırılması və mövcud problemlərin həlli yolları göstərilir.*

Açar sözlər: *təhsil, orta ixtisas təhsili, təlim, dövlət standartı, subbakalavr, kollec.*

Key words: *education, secondary specialized education, training, state standard, sub-bachelor, collage.*

Ключевые слова: *образование, среднееспециальное образование, обучение, государственный стандарт, суббакалавр, колледж.*

15 iyun 1993-cü ildə ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı yeni bir dövrün, inkişaf və tərəqqinin əsasını qoydu. Ulu Öndər 25 sentyabr 1998-ci ildə Azərbaycan Müəllimlərinin XI Qurultayına ünvanladığı təbrik məktubunda yazırdı: “Müstəqillik dövrünün tələblərinə cavab verən yeni təhsil sisteminin yaradılması üçün köklü islahatların həyata keçirilməsi zəruri və təxirəsalınmazdır” (4).

Bu məqsədlə dövlət başçısının 15 iyun 1999-cu il tarixli, 168 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı”nda aparılan islahatların əsas istiqamətləri təhsil sisteminin strukturunun yenidən qurulmasını tələb edirdi. Proq-

ramda başlıca istiqamətlərdən biri yeni sosial-iqtisadi münasibətlərə daxil olmuş respublikamızın əmək bazarı, regional şərait və tələbatlara çevik uyğunlaşma xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, mövcud orta ixtisas məktəblərinin bazasında yeni tipli komplekslərin yaradılması, təhsil proqramlarının məzmunu və variativliyinin, təlim texnologiyalarının yeniləşdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Qeyd olunan geniş miqyaslı tədbirlərin həyata keçirilməsinin reallaşdırılması məqsədi ilə təhsil nazirinin müvafiq əmri ilə “2001-2004-cü illər üçün Azərbaycan Respublikasında orta ixtisas təhsilinin İnkişaf Proqramı” təsdiq olundu. Proqramın əsas məqsədi şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin maraqlarına cavab verən orta ixtisas təhsilinin

inkişafını və fəaliyyətini təmin etmək üçün hüquqi, iqtisadi, təşkilati, tədris-metodiki şərait yaratmaqdan ibarət idi (5).

2000-ci ildən başlayaraq "Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında" Prezidentin 2000-ci il 13 iyun tarixli, 349 nömrəli Fərmanı ilə yeni təhsil kompleksləri – Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının nəzdində İncəsənət Kolleci və Milli Konservatoriyanın nəzdində isə Musiqi Kolleci fəaliyyətə başladı. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin "Orta ixtisas təhsili müəssisələri şəbəkəsinin təkmilləşdirilməsi haqqında" 2002-ci il 26 avqust tarixli, 140 nömrəli Qərarı ilə bir sıra orta ixtisas təhsili müəssisələri respublika iqtisadiyyatının tələbləri ilə uyğunlaşmadığı üçün ləğv edildi, digər bir qismi isə birləşdirilərək və ya profilləri genişləndirilərək yeni təyinatlı orta ixtisas təhsili müəssisələri - kolleclər yaradıldı. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2004-cü il 23 dekabr tarixli, 195 nömrəli Qərarına əsasən Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin nəzdində İnşaat Kolleci fəaliyyətə başladı.

Dünyanın bir çox ölkələrində kolleclərin ali məktəblərin nəzdində fəaliyyət göstərməsi təcrübəsi çoxdan mövcuddur. Belə təhsil müəssisələrində peşə-ixtisas təhsilinin müxtəlif səviyyəli proqramlarının integrasiyası, fasiləsizliyi və kəsilməzliyi daha müvəffəqiyyətlə həyata keçirilir. Bu da kadr hazırlığının keyfiyyətində öz sözünü deməklə yanaşı, həm də bəhrəsini verir. Tələbələrin bilik və bacarıq vərdişlərinin qiymətləndirilməsində mövcud sistemin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə 2008-ci ildən başlayaraq, eksperiment formasında orta ixtisas təhsili müəssisələrində çoxballı sistemin tətbiqinə başlanılması və fərdi yanaşma imkanlarını genişləndirməklə, həm də onun tədris prosesindəki fəaliyyətinin əsas istiqamətlərinə öz təsirini göstərdi.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2009-cu il 5 sentyabr tarixli, 156 nömrəli Fərmanı ilə "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun qüvvəyə minməsi geniş müzakirələrə səbəb oldu. Burada ən geniş müzakirələrə səbəb olan məsələlərdən biri də ölkənin orta ixtisas təhsili sahəsində illərlə hökm sürən, bugünümlə ayaqlaşmayan orta ixtisas

təhsilinin məzmunu və strukturu ilə bağlı yeni qaydaların açıqlanması idi. Yeni qəbul olunmuş Qanun bu məsələlərə kompleks olaraq aydınlıq gətirdi və orta ixtisas təhsili müəssisələrinin yeni statusu "kollec – orta ixtisas proqramları əsasında təhsil xidmətləri göstərən və subbakalavr peşə-ixtisas dərəcəsi vermək hüququ olan təhsil müəssisəsi"(1) kimi müəyyən edildi. Qəbul olunmuş yeniliklərdən ən önəmlisi isə orta ixtisas təhsili pilləsində məzunlara verilən peşə-ixtisas dərəcəsi – subbakalavr ilə bağlı idi. Azərbaycan təhsilində subbakalavr peşə-ixtisas dərəcəsinin ilk dəfə təsdiq və tətbiq olunması cəmiyyətdə bir sıra suallar doğurdu. Qanunda orta ixtisas təhsili müəssisələrinə geniş səlahiyyətlər: "Orta ixtisas təhsili əsasən kolleclərdə və ali təhsil müəssisələrinin tabeliyində yaradılan müvafiq strukturlarda həyata keçirilir və subbakalavr ixtisas dərəcəsinin verilməsi ilə başa çatır. Ümumi orta təhsil bazasından orta ixtisas təhsili müəssisələrinə daxil olanlar tam orta təhsil alırlar" (1) verilməsi ilə yanaşı, həm də orta ixtisas təhsili proqramlarının müvafiq ixtisaslar üzrə ali təhsil proqramlarına uyğunluğunun təmin edilməsi və bu təhsil pilləsini yüksək nəticələrlə başa vuran məzunların – subbakalavrların topladıqları kreditlər müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi qaydada uyğun ixtisaslar üzrə ali təhsil müəssisələrində nəzərə alınması da öz hüquqi əsasını tapdı. Bunların davamı olaraq Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2010-cu il 6 sentyabr tarixli, 163 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş "Əlavə təhsilin məzmunu, təşkili və əlavə təhsilin hər hansı istiqaməti üzrə təhsil almış şəxslərə müvafiq sənədin verilməsi Qaydası"nda orta ixtisas təhsili pilləsində məzunlara verilən subbakalavr peşə-ixtisas dərəcəsinin uyğun ixtisaslar üzrə bakalavr səviyyəsinə yüksəldilməsi hazırlığını nəzərdə tutan təhsil növünün – "Dərəcələrin yüksəldilməsi təhsili"-nin öz əksini tapması, orta ixtisas təhsili müəssisələrinin məzunlarına, həmçinin bu təhsil növü əmək bazarının ali təhsilli kadrlara olan real tələbatın daha dinamik və çevik şəkildə təmin olunmasına geniş imkanlar yaratdı.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 1995-ci il 30 mart tarixli, 73 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş "Orta ixtisas təhsili müəssi-

sələrinin Əsasnaməsi” bazar iqtisadiyyatının tələbatına uyğunlaşan orta ixtisas təhsili müəssisələrinin yeni tipli strukturunu, tədris prosesinin təşkili və idarə olunması ilə bağlı qəbul olunmuş yeni qaydaları özündə əks etdirən Nümunəvi Nizamnaməyə ehtiyac yaranmışdır. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2011-ci il 14 yanvar tarixli, 7 nömrəli Qərarı ilə “Orta ixtisas təhsili müəssisəsinin Nümunəvi Nizamnaməsi”nin təsdiq edilməsi təhsil müəssisəsinin fəaliyyətinə, onun idarə olunması qaydalarına, təhsilalanların və işçilərin statusuna, maliyyə-təsərrüfat işinin strukturuna, həmçinin digər məsələlərə aydınlıq gətirdi, tədris prosesinin təşkili və idarə olunması ilə bağlı bir sıra vəzifələr bəlli oldu. Beləliklə, orta ixtisas təhsili müəssisəsinin idarə olunmasında demokratikliyi və şəffaflığı təmin etmək məqsədi ilə bu təhsil müəssisələrində özünüidarə orqanlarının (ümumi yığıncaq, himayəçilər, metodiki, pedaqoji, təhsilalanlar, qəyyumlar şurası və s.) yaradılması qaydaları və səlahiyyətləri orta ixtisas təhsili müəssisələrinə verildi. Bunlarla yanaşı, Nümunəvi Nizamnaməyə əsasən, orta ixtisas təhsili müəssisəsi qanunvericiliyə və özünün fəaliyyət xüsusiyyətlərinə uyğun xarici ölkələrin təhsil müəssisələri, təşkilatlar, beynəlxalq qurumlar və fondlarla birbaşa əlaqələr yaratmaq, əməkdaşlıq haqqında ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələr bağlamaq, təhsil sahəsində fəaliyyət göstərən dövlət və qeyri-hökumət qurumlarına (ittifaqlar, birliklər, assosiasiyalar və s.) daxil olmaq, əməkdaşlığın digər formalarını həyata keçirtmək, beynəlxalq səviyyəli birgə təhsil layihələrinin hazırlanması, tələbələ və müəllimlərin fikir mübadiləsi, iddia sənədi, patent, onlarla bağlı hüquqların özgəninkiləşdirilməsi və bu qəbildən olan digər fəaliyyətlə müvafiq normativ-hüquqi aktlarla müəyyən edilmiş qaydada müstəqil məşğul olmaq hüquqları əldə etdilər. Beləliklə yeniləşən və inkişaf edən cəmiyyətimizdə orta ixtisas təhsili nüfuzunu daha da artırdı, onun daha üstün peşə-ixtisas təhsili olması ilə bağlı müsbət fikir formalaşdı. Orta ixtisas təhsili ölkə iqtisadiyyatının tərkib hissəsi olmaqla yanaşı, bir sıra üstün və maraqlı xüsusiyyətlərə də malikdir. Qısa zaman kəsiyində mobil, çevik və genişprofilli ixtisasa yiyələnmək olur. Təlim sistemi dualdır, peşəyönümlülüyə üstünlük verilir.

Burada təhsil alanların əksəriyyəti gənclər olduğundan həyata daha tez adaptasiya olunurlar.

Orta ixtisas təhsili sahəsində aparılan uğurlu islahatların məntiqi davamı olaraq Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2016-cı il 3 fevral tarixli, 30 nömrəli Qərarına əsasən, eyni istiqamətli ixtisaslar üzrə kadr hazırlığı həyata keçirən, eyni coğrafi ərazidə yerləşən orta ixtisas təhsili müəssisələri şəbəkəsi təkmilləşdirildi və optimallaşdırıldı: 14 kollec birləşdirildi, 3 kollec isə profil üzrə uyğun ali təhsil müəssisələrinin tabeliyinə verildi. Gəncə, Şəki, Şamaxı Dövlət Regional kollecləri yaradıldı. Regionların inkişafının təmin edilməsinə hesablanmış profiləşdirmədə, ilk növbədə, bu regionlarda hansı ixtisaslara daha çox ehtiyacın olması əsas meyar kimi götürüldü. Burada əsas məqsəd orta ixtisas təhsili müəssisəsinin optimallaşdırılması hesabına daha mobil və keyfiyyətli kadr hazırlanması, bu təhsil pilləsinin müasir tələblərə cavab verməsi, beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılması, kadr hazırlığının səmərə və keyfiyyətinin yüksəldilməsi oldu.

Qloballaşan dünyada informasiya axınının sürətlə artması və daha geniş sahələri əhatə etməsi informasiya bolluğu yaradır. İnformasiya bolluğu yaranan cəmiyyətlərdə təkcə sistemlər, təşkilatlar deyil, həm də bu cəmiyyətlərə mənsub olan insanlar da dəyişməyə məcbur olurlar. Daima dəyişən və inkişaf edən cəmiyyətin inkişaf tempinə uyğunlaşmaq hər bir kəsdən yeni fərdi keyfiyyətlərin, dəyər və səriştələrin formalaşdırılmasını tələb edir. Belə fərdi keyfiyyətlərin tərbiyə olunması məqsədi ilə aparılan təlim prosesində fərqli məqsədlər həyata keçirilir. Təhsilalana mövcud sosial təcrübənin öyrədilməsi ilə yanaşı, müxtəlif təhsil proqramlarında nəzərdə tutulan bilik və bacarıq vərdisləri də öyrədilir. Cəmiyyətimizin inkişafı və tələblərini özündə əks etdirən gözlənilən nəticələr orta ixtisas təhsilinin məzmun standartlarında müasir elmi yanaşmalar əsasında işlənir. Orta ixtisas təhsilinin dövlət standartlarında fənnə aid mövzuların sayından çox fəndəki məntiqə, mərhələdən-mərhələyə keçid prinsiplərinə və subbakalavrda sistemli biliklərə əsaslanan şəxsi keyfiyyətlərin: ictimai-fəallıq, yaradıcılıq, təşəbbüskarlıq və s. formalaşdırılması ön plana çəkilir. Bu standartlar geniş əhatəliyi ilə subbaka-

lavrların peşəkarlıq səviyyəsi və keyfiyyətini müəyyənləşdirməyə, eyni zamanda, onları inkişaf etdirməyə şərait yaradır.

Orta ixtisas təhsilli mütəxəssislərin hazırlanmasında keyfiyyətin təmin olunması bu sahədə dövlət siyasətinin düzgün formalaşdırılması və dövlət təhsil standartları ilə müəyyənləşdirilmiş məzmunla bağlıdır. Təhsil standartları orta ixtisas təhsilinin müasir dövrdə əsas məqsədlərini, mütəxəssis hazırlığının keyfiyyətini əks etdirməklə yanaşı, təlim prosesində qazanılacaq nəticələrin əldə olunmasının üsul və vasitələrinin seçimində həm təhsil müəssisəsinə, həm müəllimə, həm də tələbəyə sərbəstlik verir. Ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafı, qloballaşmanın tələbləri nəzərə alınmaqla, orta ixtisas təhsilinin standartları son dövrlərdə bir neçə dəfə yeniləşdirilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2010-cu il 23 aprel tarixli, 76 nömrəli Qərarı ilə “Orta ixtisas təhsilinin dövlət standartı və proqramı” təsdiq edildi. Orta ixtisas təhsilinin dövlət standartı və proqramı bu sahədə sınaqdan keçirilmiş mütərəqqi beynəlxalq meyarlar, milli və ümumbəşəri dəyərlər nəzərə alınmaqla hazırlandı.

Dövlət standartı vahid dövlət tələblərini əks etdirən ümumi normalar məcmusu olmaqla tabeliyindən, mülkiyyət növündən və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq, ölkə ərazisində fəaliyyət göstərən bütün orta ixtisas təhsili müəssisələrinə şamil olundu. Daima yeniləşən və qloballaşan cəmiyyətin və onunla tənzimlənən əmək bazarının tələbatları nəzərə alınmaqla uyğun Dövlət Standartlarının qüvvədə qalma müddəti 5 il qəbul olundu. Bu proqramın əsas məqsədi ümumi orta təhsil və tam orta təhsil bazasından ayrı-ayrı fəaliyyət sahələri üçün müxtəlif ixtisaslar üzrə keyfiyyətli orta ixtisas təhsilli mütəxəssis-subbakalavrlar hazırlığını təmin etməkdən ibarət oldu. “Təhsil standartları müasir dövrdə orta ixtisas təhsilinin əsas məqsədlərini əks etdirir, keyfiyyətli təhsilə dövlət təminatını müəyyənləşdirir. Mahiyyət etibarı ilə standartlar təlim prosesində qazanılacaq nəticələri əsas götürərək onların əldə olunmasının üsul və vasitələrinin seçimində təhsil müəssisəsinə, müəllimə, tələbəyə sərbəstlik verir. Fikrimcə, bunların hamısı orta ixtisas təhsilli mütəxəssis hazırlığının key-

fiyyətini təmin etməlidir” (5).

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2013-cü il 26 dekabr tarixli, 354 nömrəli Qərarı ilə “Orta ixtisas təhsili müəssisələrində kredit sistemi ilə tədrisin təşkili qaydaları” təsdiq edildi. Bu qaydalar kredit sistemi əsasında təşkil olunmuş tədris prosesinin xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirdi. Avropa Kredit Transfer Sisteminə uyğun olaraq hazırlanmış bu qaydalarda əsasən, bütün tələblər təhsilalanın maraq və istəklərinin ödənilməsinə yönəldilməklə yanaşı, həm də onlara bir çox sərbəst seçmə imkanları da verildi. Təhsilalan “dinləyicidən” tədris prosesinin hüquqlu iştirakçısına çevrildi. O, təhsil alması ilə bağlı fərdi tədris planının tərtib olunmasında iştirak edir, təhsil müəssisəsinin tədris planlarına uyğun tədris fənlərinin, təhsilverənlərin və akademik məsləhətçilərin seçimində, eyni zamanda, semestrlər üzrə kreditlərin miqdarının müəyyənləşdirilməsində sərbəstdir. Sərbəst işlərin yerinə yetirilməsində tələbəyə şərait yaradılır, təhsilalma müddəti isə onun nailiyyətlərindən asılı olaraq tənzimlənir. Şübhəsiz ki, tədris prosesinin belə demokratikləşdirilməsi orta ixtisas təhsili müəssisələrində sağlam rəqabət mühitinin, aşkarlıq və şəffaflığın təmin edilməsinə dəstək oldu. “Təhsil prosesində əldə olunan bilik və bacarıqlar, həmçinin etik-əxlaqi norma və dəyərlər hər bir təhsilalanın cəmiyyətin layiqli üzvü olması üçün lazımi şərait yaradır, onu biliyi və etik davranışı sayəsində örnək ola biləcək həmkara, nümunəvi ailə üzvünə və vətəndaşa çevirir” (2).

Müasir dövrdə kolleclərin inkişafına təsir göstərən əsas amillərdən biri də “sosial əməkdaşlıq” siyasətinin düzgün və məqsədyönlü həyata keçirilməsidir. Kolleclərin uğur qazanmasında onun əmək bazarı, idarə və təşkilatlarla, dövlət və yerli hakimiyyət orqanları, ictimai təşkilatlar və məzunlarla münasibətinin məqsədyönlü qurmasından çox asılıdır. Onların rəyi və təklifləri nəzərə alınmaqla, kolleclər öz fəaliyyətləri dövründə müəyyən təkmilləşmələr və düzəlişlər etməlidirlər. Cəmiyyətin tələblərinə uyğun orta ixtisas təhsili müəssisələrinin inkişafının təmin edilməsi üçün hələ də öz həllini tapmayan bir sıra problemlər qalmaqdadır. Bunların həlli əsasən aşağıdakı istiqamətlərdədir:

– orta ixtisas təhsilinin inkişafına marağı olan

bütün tərəflərin birgə-vahid müstəvidə fəaliyyətinin təmin olunması;

– regional idarə və təşkilatlarla əməkdaşlığın müxtəlif formalarının inkişafı;

– regional əmək və xarici bazarının tələblərinə uyğun kadr hazırlığının istiqamət və həcmnin müəyyənəndirilməsi;

– kolleclər arasındakı vahid-informasiya məkanının formalaşdırılması və beynəlxalq təcrübə mübadiləsinin aparılması;

– kolleclərin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi;

– orta ixtisas peşə təhsili müəssisələrinin optimal şəbəkəsinin qurulması;

– çoxpilləli orta ixtisas və ali peşə təhsili müəssisələri birgə komplekslərinin yaradılması;

– təhsilənlərin tədris prosesində iştirakının daha da artırılması;

– məzunlar üçün sosial yardım proqramlarının reallaşdırılması;

– orta ixtisas peşə təhsili pilləsində kadr hazırlığı spektrinin genişləndirilməsi;

– regionların tələbatını özündə cəmləşdirən yeni nəsil orta ixtisas təhsili proqramlarının məzmununun formalaşdırılması və müvafiq standartların hazırlanması;

– qiymətləndirmə və keyfiyyətə nəzarət mexanizminin yaradılması;

– işverənlərin yeni standartlarda iştirakının təmin olunması;

– yeni peşə təhsili proqramlarının metodiki təminatının olması;

– qabaqcıl təcrübənin və texnologiyaların tədris prosesinə gətirilməsi;

– “Əlavə təhsil” formasından istifadənin reallaşdırılması;

– kollecdə çalışan müəllim və məzunların peşə mədəniyyətinin yüksəldilməsi, bilik və bacarıqlarının artırılması, kadr potensialının inkişaf etdirilməsi;

– keyfiyyətli kadr hazırlığına təminat verən maddi-texniki bazanın müasir tələblərə uyğunlaşdırılması və modernləşdirilməsi.

ƏDƏBİYYAT

1. “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun tətbiq edilməsi barədə Fərman. 5 sentyabr 2009.

2. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. 24 oktyabr 2013.

3. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin “Doktorantlara, ali, orta ixtisas və ilk peşə ixtisas təhsili müəssisələrinin tələbələrinə təqaüdlərin təyin olunması və ödənilməsi Qaydası”. 5 fevral 2016.

4. Mərdanov M. Şahbazlı F. Azərbaycanın təhsil siyasəti. 1998-2004, I cild, Bakı, Çarşıoğlu, 2005, 832 səh.

5. Mərdanov M. Azərbaycan təhsili yeni inkişaf mərhələsində. Bakı, Çarşıoğlu, 2009, 528 səh.

V.Orujov

Development of secondary specialized education institutions during the period of independence and existing problems

Summary

The dynamics of development of secondary specialized education institutions during the independence of our Republic is analyzed in the article. At the same time, the ways to realize training in the field of secondary specialized education and solve the existing problems are provided.

В. Оруджев

Развитие средних специальных учебных заведений в период независимости нашей республики и существующие проблемы

Резюме

В статье рассматривается динамика развития средних специальных учебных заведений в период независимости нашей республики. В то же время предлагаются пути решения существующей проблемы.

UŞAQ NƏSRİNDƏ ƏMƏYƏ MƏHƏBBƏTİN TƏRƏNNÜMÜ

(1970-80-ci illər uşaq hekayələri əsasında)

Rövsən Məmmədov,

*Sumqayıt Dövlət Universitetinin Azərbaycan və xarici ölkələr ədəbiyyatı
kafedrasının baş müəllimi, filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru*

E-mail: rrr_188@mail.ru

UOT: 82-053.2

Xülasə. *Məqalədə 1970-80-ci illərdə müasir Azərbaycan uşaq nəsrində əmək mövzusu araşdırılır və Ə.Səmədli, X.Hasilova, Z.Xəlil, N.Süleymanov, İ.Hümmətov kimi uşaq yazıçılarının əsərlərinə istinad edilərək mövzu geniş təhlil edilir.*

Açar sözlər: *uşaq nəsr, əmək mövzusu, uşaq xarakterləri, ideologiya, hekayə janrı.*

Key words: *prose for children, topics on labor, child characters, ideology, story.*

Ключевые слова: *детская проза, тема труда, детский характер, идеология, жанр рассказа.*

50-ci illərin sonu 60-cı illərin əvvəllərində dünyada və sovet cəmiyyətində gedən ideoloji proseslər ədəbiyyat və incəsənətin tamamilə yeni istiqamətdə inkişafına zəmin yaratdı. Yaranan yeni əsərlərdə insanın psixoloji-mənəvi ovqatına, onun daxili aləminə, mənəvi dəyərlərin şəxsiyyətin kamilləşməsindəki roluna artıq daha çox diqqət yetirilir, obrazın daxili aləminə üstünlük verilir və burada insan ancaq sadə əmək qabaqcılı kimi deyil, eyni zamanda, milli-mənəvi enerjinin ötürücüsü kimi ədəbi-bədii yaradıcılığa gətirilir. Mövcud bədii düşüncə fəaliyyətinin birbaşa subyekt olan insan artıq ziyalı və mədəni səviyyəyə malik şəxsiyyət obrazı idi. Söhbət şəxsiyyətə, fərdə, mənəvi-psi-

xoloji “daxilə”, “içə” artan bədii maraqdan, mənəvi potensialı birbaşa “ictimai sistem və struktur” kimi yox, daha əvvəl vicdani, etik səltənət, əxlaq mehrabı kimi açan bədii təhlil və tədqiqatdan gedir [1.124].

Bu baxımdan 1970-1980-ci illər uşaq ədəbiyyatının inkişafı əvvəlki onilliklərinə fərqlənir. Belə ki, qeyd olunan dövrün uşaq nəsrində istər janr baxımından, istərsə də mövzu cəhətdən olduqca rəngarəngdir. Həmin illərdə yaranan əsərlərdə insana, onun daxili aləminə diqqət dərinləşdi. Xüsusilə milli-mənəvi dəyərlər, zəhmət və əməyin tərənnümü daha qabarıq şəkildə əksini tapdı. Əvvəlki onilliklərdəki sxematik, quru, şablon kimi bədii vasitələrdən fərqli olaraq obrazın daxili dünyasının açılmasına yönələn sənətkarlıq

tələbləri ciddi meyar kimi götürüldü.

Dünyada baş verən ictimai-siyasi, mədəni hadisələr istər-istəməz sovet ədəbiyyatına da yol tapırdı. 60-cı illərdən etibarən “qapalı cəmiyyət”, ideoloji-siyasi stereotiplər zamanın diqtəsi ilə aradan qaldırılırdı. “Böyük Berlin səddi”ndən xeyli əvvəl sosialist realizminin ədəbi sərhədləri dağılmağa başlamışdır ki, bu vacib ədəbi-tarixi prosesdə Azərbaycan ədəbiyyatı da yaxından iştirak edirdi [2.99]. Cəsarətlə deyə bilərik ki, ədəbiyyatımızın ümumi mənzərəsi fonunda uşaq bədii nəsrinə də forma və məzmun xüsusiyyətləri baxımından yeniləşdi, bədii nəsr təhkiyəsində insanların gündəlik tələbatı, əsas qayğı və problemləri, əməyin tərənnümü ön plana çıxdı. Ümumiyyətlə, 1970-80-ci illərdə yaranmış Azərbaycan uşaq nəsrinin özünün inkişaf meyilləri baxımından diqqəti cəlb edir. Bu dövrdə bir sıra uşaq hekayələri yazmaqla milli ədəbiyyatımıza gələn yazarlarımız ədəbi mühitdə yeni cığır açaraq, öz bədii üslublarını yarada bildilər. Təsadüfi deyildir ki, 60-cı illərdən fəaliyyət göstərən bu ədəbi hərəkət nümayəndələri ədəbi tənqidimiz tərəfindən “yeni nəsil” kimi qiymətləndirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan uşaq nəsrini, əsasən, hekayələr təşkil edir. Çünki çevik və operativ janr olan hekayənin təsir gücü və sənətkarlıq imkanları daha böyükdür. Ona görə də uşaq yazarları tez-tez bu janra müraciət edir, öz fikirlərini, təxəyyülünü, yaradıcılıq imkanlarını hekayə vasitəsi ilə kiçik oxuculara çatdırırdılar. Fikrimizcə, uşaq nəsrinə üçün başlıca yerin hekayə janrı tutması təsadüfi deyildir. Çünki uşaqlar üçün yazılmış hekayələr qismən kiçik olur, orada bir neçə obraz iştirak edir və həmin hekayələrin mərkəzində bir hadisə durur. Qalan əhvalatlar əsas hadisənin ətrafında cərəyan edir və köməkçi xarakter daşıyır. Ona görə də “uşaqları cəlb etməyin yolu hekayədir” fikrini əsas götürən yazıçılar öz fikirlərini bu janr vasitəsi ilə reallaşıdırırdılar.

1970-1980-ci illərdə Azərbaycan uşaq hekayələrinin əsas mövzu və ideyasını ailə-məişət, elm, təhsil, əmək, zəhmət mövzuları təşkil edirdi. Eyni zamanda, yazılan hekayələr kiçikyaşlı oxucularla yanaşı, həm də böyüklərin maraq dairəsinə çevrilmiş, burada cərəyan edən hadisələr ümumilikdə, cəmiyyətin problemlərinə həsr

olunmuşdur. Maraqlı bir cəhəti də qeyd etmək ki, bu dövrün hekayələri ənənəvi xarakter daşımaqla bərabər, həm də novatorluluq keyfiyyətləri ilə diqqəti cəlb edirdi. Bu da ədəbiyyata daha sonra gələn gənc yazarlar üçün nümunə olurdu. Hələ keçən əsrin əvvəllərində görkəmli yazarlarımızın bəzi əsərləri orta məktəb dərsliklərində və uşaq mətbuat orqanlarında dərc edilirdi.

Mövzu rəngarəngliyi baxımından 1970-80-ci illər uşaq nəsrinə daha çox ənənəvi istiqamətdə inkişaf edir və bu da təbii bir hal kimi qəbul edilməlidir. Çünki nə vətənpərvərlik, nə təbiət, nə əməyə məhəbbət, nə də elm və təhsil mövzuları dəbdən düşüb unudulan həyatı problemlər sırasına keçmir, əksinə, əmək və zəhmət adamları ön planda təsvir olunurdu. Mövzu və problem baxımından oxşar olsa da, hər bir yazar hadisələrə müxtəlif prizmadan yanaşır, onları özünə-məxsus şəkildə canlandıraraq oxuculara çatdırırdı. Yeni nəsil uşaq yazarlarının əsərlərində problemə müasir metodologiyadan yanaşmaq, mövzuya daha modern prizmadan baxmaq, kiçikyaşlı oxucuların yüksək bədii, estetik zövqü səviyyəsindən təhlil etmək, məzmununa münasib maraqlı bədii formalar axtarıb tapmaq adı çəkilən dövrün prioritet məsələlərindən idi. Ailə-məişət, elm-təhsil, əxlaqi-tərbiyəvi, insanın əməklə ucalması, milli-mənəvi dəyərlər və s. mövzularda yazılan hekayələr ümumilikdə dövrün ab-havasını özündə əks etdirirdi.

Zəhmət çəkmək, əməyə uşaq yaşlarından alışmaq kimi əsas məsələlər qeyd etdiyimiz o dövrün uşaq hekayələrində prioritet təşkil edirdi. Yazarlar “hər şey zəhmətdədir” prinsipini üstün tutaraq yazdıqları hekayələrdə əməyə olan məhəbbəti tərənnüm edirdilər. Z.Xəlil, Ə.Səmədli, İ.Hümmətov, N.Süleymanov, Ə.Əhmədova, X.Hasilova və digər yazarlar bu məsələni insan həyatında ən vacib məsələ kimi ön plana çəkirdilər. İ.Hümmətovun “Peşmançılıq” hekayəsində yaşca böyük olan Zemfiraya anası evləri səliqəyə salmağı, döşəməni süpürməyi tapşırıb işə gedir. Lovğalığı ilə öyünən Zemfira isə güzgülü qabağında “bəzənərək” bu işləri qardaşı Sabirə tapşırır. Əhvalatdan bir neçə gün sonra məktəbin “İti gözlər” adlı divar qəzetində “Görən” təxəllüslü rəssamın çəkdiyi tənbel Zemfiranın karikaturası çıxır. Problem məktəb şurasında müzakirə edilərkən “Görən”in elə qardaşı Sabir olduğu üzə

çıxır:

– “Mənim haqqımda yazılanlar düz deyil. Mən həmişə anama kömək edirəm”, – deyərək o, bərk həyəcanlanmışdı. Birdən gözü qardaşı Sabirə sataşdı.

– “Yaxşı ki, Sabir də buradadır. Qoy özü desin. Mən tənbələm, evdə iş görmürəm?”

Bütün gözlər Sabirə zillənmişdi. O, ayağa durub gülümsəyərək dedi: “Görən” mənim imzamdır, karikaturanı da özüm çəkmişəm” [3.108].

Əsərlə tanış olan oxucu lovğalığın, tənbəlliyin, ən əsası yalan danışmağın həyatda nə qədər peşmançılığa yol açdığını əxz edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1970-80-ci illər uşaq nəsrində insan amilinin ön plana keçməsi kolxoz quruculuğu, təsərrüfat həyatı kimi məsələləri arxa plana keçirmişdir. Bu amillər X.Hasilovanın “Əzizin bankası” hekayəsində də qabarıq görünür. Bu hekayədə məktəbyaşlı uşaqların kommunizm quruculuğuna verdiyi töhfələrdən bəhs edilir. “Kolxoz idarəsinin qarşısında qırmızı hərflərlə yazılmışdır: “Pioner və məktəblilər! Pambığa ziyanvuran zərərvericiləri məhv edin!” [4. 283]. Bu, hər halda kollektivləşmə dövrünün ab-havasını göz önünə gətirir. Əsərin qəhrəmanı Əziz hələ II sinifdə oxuyarkən, özünün düşüncə tərzilə böyük insanları xatırladır, yaşca kiçikliyində baxmayaraq o da öz səyi ilə “yeni həyat”a töhfəsini verməyə çalışır, öz hərəkətləri ilə hər kəsə nüsxə olur. 30-cu illərin ab-havasını xatırladan bu hekayədə sovka tırtılı yığmaq uğrunda “savaş” gedir. Bir-biri ilə rəqabət apararaq bu tırtılları yığmağa başlayan uşaqlar Əzizə gülürlər, guya özləri çox böyükdürlər. Onların arasında isə vur-tut 3 yaşın fərqi vardır. Müəllif burada olduqca süniliyə yol vermiş, Əzizi cılız, o biri uşaqları isə yaşlarından böyük təsvir etmişdir. Ondan 2-3 yaş böyük uşaqlar tırtıl yığmağı, tarlaları onlardan təmizləməyi bilir. Lakin Əziz tırtılın heç üzünü də görməmişdir. Ona şəkil verib tırtıl yığmağı tapşırırlar. Təbiidir ki, Əziz də öz növbəsində bu “məsuliyyətli” işə canla-başla girir, hamıdan üstün olmağa çalışır. Yaşca kiçik olduğu üçün hamının qınaq obyektinə çevrilən bu balaca “igid” yığdığı sovka tırtılları ilə nəinki həmyaşıdlarının, hətta bütün kəndin sevimlisinə çevrilir. Əziz əsas iki nəfəri özünə rəqib bilir: “Sən hələ uşaqsan, otur evdə, hər yerə baş soxma” – deyən qardaşı Kamili və

“bunun burada nə işi var?”, – deyən göyköynək oğlanı. Təbiidir ki, Əziz sosrealizmin tələblərinə uyğun olaraq nəticədə qalib gəlir:

– “Bu hədiyyəni kolxoz Əzizə mükafat verir. O, sovka ilə mübarizədə həmişə irəlidə getmişdir”.

– Ona mükafat verilən zaman ən çox sevənələr də məhz qardaşı ilə göyköynək oğlan olur. Müəllif nə qədər sosialist ruhunu tərənnüm etsə də, nəticədə əsas ideya zəhmətsevərlik olaraq qalır və oxucular bu hərəkətdən nüsxə götürürlər.

Əli Səmədlinin yazdığı “Kibrit çöplərinin macərası” əsərində də zəhmətə alışmaq, əməyi sevmək kimi məsələlər tərənnüm edilir. Əsərin qəhrəmanı İlqar sözə baxmayan, dikbaş, “ortada yeyib, qıraqla gəzən”, heç bir iş görməyən, təkbəbürlü bir uşaqlıdır. Sevdini məşğuliyyət isə qərribə də olsa, kibrit çöplərini boş yerə yandırmaq atmaqdır. Valideynləri, dostları tərəfindən dəfələrlə məzəmmət edilməsinə baxmayaraq, İlqar bu mənasız və boş vərdişindən əl çəkmək istəmir. Nəticədə, onların qonşuluğunda bir ev yanaraq tamamilə yararsız hala düşür. Xoşbəxtlikdən heç kim zərər çəkmir, lakin bu hadisəyə görə hər kəs yalnız bir adamı – İlqarı günahkar bilir.

Yazıcıların yaratdıqları xarakterlər kiçik oxucuların böyük marağına səbəb olur, onlarla (xarakterlərlə) tanış olduqdan sonra adicə bir səhv, kiçik bir dəqiqliyin, pis vərdişlərin insan həyatında hansı fəciələrə yol açdığını yaddaşlarına birdəfəlik həkk edirlər. İlqar kimi obrazları yazıcılar ədəbi yolla tənbeh edir, düz yol göstərir və onların timsalında kiçik oxucular üçün sözün əsl mənasında “yeni çıxır” açırlar.

Əli Səmədlinin “Sehrli xalça” əsəri də eyni problemləri ehtiva edir. Burada Əhmədin qızıl üzük taparaq onun sahibi – Cini çağırması maraqlı doğurur. Cini Əhmədə “ey mənim sahibim, əmr et, nə istəsən edim” deməsi Əhmədi hədsiz sevindirir. Əhməd də öz növbəsində, bununla hər şeyə hazır nail olmaq istəyir. İmarət tikdirir, içinə qul-qaravaş yerləşdirir, xidmətçilər təyin edir. Maraqlı məqam, ibrətamiz nəticə isə nənin dedikərindədir. Belə ki, Əhməd nənəsini uçuq daxmadan imarətə gətirmək istədikdə nənə razı olmur. Bütün bunların kiminsə əlinin zəhməti olduğunu söyləyir, ona görə də özgə əməyi sayəsində qurulan saraya getmək istəmədiyini bildirir:

– “Eşidin və agah olun ki, bu süfrədəki bütün nemətlərin hamısını əcinnələr ordan-burdan oğurlayıb gətirirlər. Bunlar hamısı özgə əməyinin bəhrəsidir. İnsan olan kəs isə öz halal zəhməti ilə yaşamalıdır” [5.81].

Nənə Əhməd və dostlarına başa salır ki, həyatda zəhmət çəkməsən heç nəyə nail ola bilməzsən. İnsanı ucaldan əməkdir, işdir. Bundan təsirlənən Əhməd nənəsindən üzr istəyir, üzüyü quyuya atır və nənəsinin min bir zəhmətlə toxuduğu xalçaya minərək yeni - gələcək həyata uçurlar:

*Zəhmətlə ucalmışıq,
Torpaqdan güc almışıq.
Uğurludur yolumuz,
Qüvvətlidir qolumuz!*

Burada yazar nənənin dilindən əsl ağbirçək nəsihəti verir və mənəvi dəyərləri qorumağa səsləyir. Olduqca maraqlı tendensiyalarla dolu olan bu əsərlər uşaq hafizəsində silinməz izlər buraxır. Dahi N.Gəncəvi demişkən:

*Suyu suçuya ver, zəri zərgara,
Qiyətdə su hara, simuzər hara?
Suya bənzəsə də anlayanlara,
Zərdən qiymətlidir, tər bu dünyada.*

Görkəmli şairimiz S.Vurğun qeyd edirdi ki, əsl mənada vətəndaş olmaq – məslək və əqidə sahibi olmaq deməkdir. Məslək adamı olmaq cəsarətli, təşəbbüslü, daima düşünüb-danışan bir yaradıcı olmaq deməkdir. Bu yol gənclərimizdən böyük cəsarət, iradə, mətanət və bacarıq tələb edir [6. 36].

Ötən əsrin 70-80-ci illər uşaq ədəbiyyatı ilə tanışlıqdan belə nəticəyə gəlmək olar ki, keçmiş onilliklərdən fərqli olaraq bu dövrün uşaq nəsrində təlim-tərbiyə və məktəb həyatı ilə yanaşı, əmək və zəhmətlə bağlı mövzuların bədii şəkildə təsviri geniş yer tuturdu. Üzərlərinə düşən məsuliyyəti layiqincə dərk edən bir sıra uşaq yazarları yaratdıqları əsərlərdə söylənilən hər bir kəliməni ölçüb-biçərək kiçik oxucuların ixtiyarına verirdilər. Bu məqam isə 1970-80-ci illər uşaq nəsrinin mövzu həddlərini geniş-

ləndirməklə onun özünəməxsus, spesifik özəlliklərini səciyyələndirməkdədir.

ƏDƏBİYYAT

1. Qarayev Y. Ədəbi üfüqlər. Bakı, Gənclik, 1985, 177 səh.
2. Əlişanoğlu T. Azərbaycanın yeni nəsr. Bakı, 1999, 118 səh.
3. Hümətov İ. Dünyanın bəzəyi. Bakı, Gənclik, 1979, 97 səh.
4. Azərbaycan sovet uşaq ədəbiyyatı antologiyası. Bakı, Gənclik, 1976, 358 səh.
5. Səmədli Ə. Sehrli xalça. Bakı, Gənclik, 1981, 212 səh.
6. Vurğun S. Böyük sənət uğrunda. Bakı, Azərənşr, 1970, 191 səh.

R.Mammadov

Praise of love to work in prose for children

Summary

The article investigates and broadly analyzes the topics on labor in contemporary Azerbaijani prose for children in 1970-80 years with reference to the works of children's writers such as A.Samadli, K.Hasilova, Z.Khalil, N.Suleymanov and I.Hummatov.

Р.Мамедов

Воспевание любви к труду в детской прозе

Резюме

В статье рассматривается в 1970-80-е годы в современной азербайджанской детской прозе тема труда. Тема анализируется в произведениях детских писателей как А.Самедли, Х.Гасилова, З.Халил, Н.Сулейманов, И.Гумматов.

BİLİK İQTİSADİYYATI QURUCULUĞUNDA İNSAN KAPİTALININ ROLUNA DAİR NƏZƏRİ MÜLAHİZƏLƏR

Allahyar Muradov,

*AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun elmi işlər üzrə direktor müavini,
iqtisadi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

E-mail: allahyarmurad@gmail.com

UOT: 338

Xülasə. *Məqalədə bilik iqtisadiyyatı quruculuğunda insan kapitalının rolu ilə bağlı nəzəri mülahizələr araşdırılır. Nəzəri cəhətdən müəyyən edilmişdir ki, biznes mühitinin əlverişli olması, dünya görüşü və mentaliteti insan kapitalının formalaşması və istifadəsinə müsbət təsir göstərə bilər. Bu baxımdan insan kapitalının formalaşması və istifadəsinin bilik iqtisadiyyatına təsirinin yüksək əhəmiyyətliyi əsaslandırılır.*

Açar sözlər: *insan potensialı, insan kapitalı, intellektual kapital, bilik iqtisadiyyatı.*

Key words: *human potential, human capital, intellectual capital, knowledge economy.*

Ключевые слова: *человеческий потенциал, человеческий капитал, интеллектуальный капитал, экономика знаний.*

Problemin qoyuluşu

Biliyin daşıyıcısı insandır. Bütün iqtisadi hadisələr, proseslər insanın əqli və fiziki əməyinin nəticəsi olaraq meydana çıxır. Bu baxımdan insanı, iqtisadiyyatı bir-birindən kənarda təsəvvür etmək mümkün deyil. Bunlar insan cəmiyyəti yarandığı zamandan daim vəhdətdə olmuş, inkişaf etmişdir. Deməli, iqtisadiyyatın inkişafı (ümumi mənada) insandan, insanın inkişafı isə mühitdən asılıdır. İnsan isə burada birinci yerdə durur. Çünki iqtisadi inkişaf insanın əqli, fiziki əməyinin nəticəsi kimi meydana çıxır. Əqli əməyin payı yüksək olan iqtisadiyyatla, fiziki əməyin payının yüksək olduğu iqtisadiyyat arasında əsas fərq birincinin ikinciyə nisbətən daha sürətli və rəqabətqabiliyyətli, sosial rifahın isə daha yüksək olmasıdır.

Təhsil insan kapitalının formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynasa da, institusional və biznes

mühiti onlardan səmərəli istifadə edilməsində həlledici rol oynayır. Çünki yaradıcılıq qabiliyyətinin sosial-iqtisadi həyatda reallaşdırılması üçün əlverişli mühitin mövcudluğu ölkələrin iqtisadiyyatına birbaşa təsir göstərir. İnkişaf etmiş və zəif inkişaf etmiş ölkələrin sosial-iqtisadi inkişaf göstəricilərini müqayisə etdikdə onlar arasında əsas fərqin insan kapitalı ilə bağlı olduğunu görmək olar. Bu baxımdan ölkələrin sosial-iqtisadi inkişafında insan kapitalının rolunun qiymətləndirilməsi və artırılması yollarının axtarılması artıq uzun illərdir ki, iqtisadçı alimlərin diqqət mərkəzindədir.

İnsan kapitalının inkişafı istiqamətində tədqiqatlar hələ keçən əsrin 50-ci illərindən aktuallaşmışdır. Bu mövzuda T.Şults (23), H.Bekker (2), E.Denison (5), R.Solou (22), İ.Fişer (6), R.Lukas (12), C.Minser (16), J.İ.Hansen (10), M.Haq (8) və başqaları tərəfindən ciddi araş-

dırmlar aparılmışdır. Azərbaycanda isə Q.İmanov və Y.Həsənlı (11) kimi bir çox alimlərimiz öz tədqiqatlarında elmi və təcrübi nəticələr əldə etmişlər.

İnsan amilinin sosial-iqtisadi, siyasi proseslərdə həlledici rol oynamasına klassiklərin, neoklassiklərin və sonrakı iqtisadi məktəblərin nümayəndələrinin əsərlərində geniş yer verilmişdir. Onlar insanın (işçinin) bilik və təcrübəsinin iqtisadi artımda və əmək məhsuldarlığının yüksəlməsində önəmli yer tutması barədə fikirlər irəli sürür və bunları müxtəlif faktlarla sübuta yetirir. Onlardan A.Smit (28), A.Moslou (27) və başqaları insan qabiliyyətinin səmərəliliyinə diqqəti yönəldir, səmərəliliyin insanın qabiliyyət və bacarığından asılı olduğunu əsaslandırır. Belə ki, A.Smitin əmək məhsuldarlığının artırılmasının, ilk növbədə, işçinin məharət və bacarığının yüksəldilməsindən, yalnız budan sonra onun işlətdiyi maşın və avadanlıqlardan asılı olduğunu bildirirdi (28, 235).

İnsan potensialının kapitallaşması

İnsan potensialı – iqtisadi potensialın əsas tərkib hissəsidir, cəmiyyətin ən zəruri resursudur. Ümumi yanaşmada isə insan potensialını kəmiyyət göstəricilərinə əsaslanan, insanların (insanın) fiziki və əqli bacarıqlarının məcmusu kimi də qəbul etmək olar.

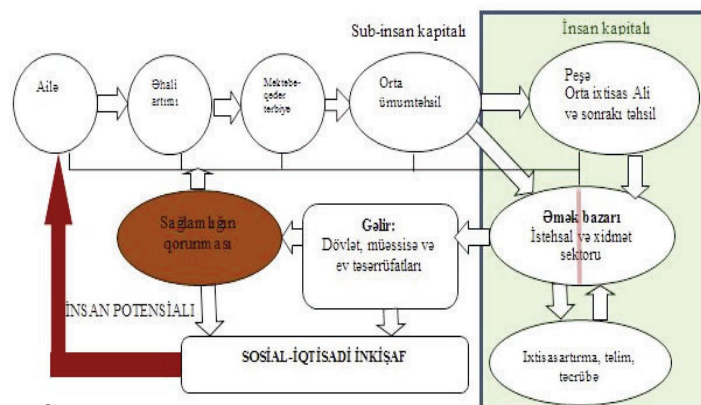
İnsan potensialının inkişafında birbaşa rol oynayan imkanları **4 qrupa** bölmək olar: **iqtisadi, sosial, siyasi və mədəni**. Bunlar arasında sıx bağlılıq vardır. Belə ki, bir qrupun imkanlarının artması, digər qrupa daxil olanların da imkanlarını artırır.

İnsan potensialının keyfiyyət xarakteristikasına insan kapitalını formalaşdırən, onun məhsuldarlığının artmasına imkan yaradan təhsil, sağlamlıq, peşəkarlıq, kəmiyyət xarakteristikasına isə doğum, ölüm, miqrasiya göstəriciləri daxildir. İnsan potensialına yatırılan investisiyanın fasiləsizliyi insan kapitalını formalaşdırır. **“Sub-insan” kapitalına** – insan kapitalının formalaşmasından öncəki mərhələsi kimi baxmaq olar. Ümumtəhsil məktəbinin tamamlanmasına qədər insan potensialına qoyulan investisiyalar “sub-insan” kapitalını formalaşdırır (bax: **Sxem 1**).

Qeyd: Şəkil müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

İnsan potensialının formalaşması və insan

kapitalına çevrilməsi mərhələləri

Sxem 1.

Bir az öncə insan kapitalının ona qoyulan investisiyanın əsasında yarandığını qeyd etdik. İnsan kapitalının məcmusu isə öz növbəsində **intellektual potensialı** formalaşdırır. Hazırda inkişaf etmiş ölkələrin intellektual potensialı və insan kapitalı biliklərə əsaslanan iqtisadiyyat quruculuğunun təməlini təşkil edir.

Ümumiyyətlə, insan kapitalına dövlətin (ölkənin) iqtisadi və milli sərvəti kimi baxmaq lazımdır. Çünki, iqtisadiyyatın rəqabət gücünün artması, əmək məhsuldarlığının yüksəlməsi, yeni bilikin, məhsulun, xidmətin yaranması insan kapitalından səmərəli istifadə nəticəsində mümkün olur. Onlar qazandıqları bilik və bacarıqları (bilik kapitalını) maddi kapitala çevirərək, dövlətin sosial-iqtisadi qüdrətinin möhkəmlənməsində birbaşa rol oynayırlar.

İnsan kapitalı ilə bağlı nəzəri müddəalar

İnsan kapitalı nəzəriyyəsi institusional, neoklassik, neokeyns və digər iqtisadi nəzəriyyələrin nailiyyətlərinə əsaslanır. Qeyd edək ki, elmi mənbələrdə “insan kapitalı” nəzəriyyəsinin XX əsrdə elmi dövriyyəyə daxil olduğu qeyd olunur. Lakin bəzi mənbələrdə bu anlayışın XIX əsrdə meydana gəldiyi göstərilir. C.R.Mak-Kullok “insan kapitalına - milli sərvəti formalaşdırən tərkib elementi kimi baxırdı” (15, 67). L.Valras isə insanın özünü kapital hesab edir və bunu hər bir fərdin qabiliyyətinin ondan ayrılmaz olması ilə əsaslandırır. H.D.Makleod istehsal edən insana toplanmış (yığılmış) kapital kimi baxırdı. Onun nöqtəyi-nəzərinə, məhsuldar olmayan insan, iqtisadi insan deyil (13). Çünki, hər bir insan öz bilik və qabiliyyətinin daşıyıcısı olmaqla yanaşı, eyni zamanda onunla yeni dəyər, başqa sözlə, kapitaldır. İnsan kapitalı nəzəriyyəsinin

yaradıcıları Stiqlis (21), Bekker (2) və endogen artım nəzəriyyəsinin yaradıcıları R.E.Lucas (12) P.Romer (19), S.Rebelo (18), R.J.Barro (1), A.J.Bovlus, C.Robinson (4), T.Şuller (20), E.Frenç (7) biliyin iqtisadi artım prosesində mərkəzi yer tutduğunu qeyd edirdilər. Bu baxımdan “insan kapitalı” nəzəriyyəsində təhsil iqtisadi artımın mühüm komponenti hesab olunur. İqtisadi artımla insan kapitalı arasında bağlılıq endogen artım nəzəriyyəsində aydın şəkildə verilmişdir.

Qeyd etdiyimiz kimi, gələcəkdə qazanc əldə etmək üçün insanın özünün bilik və təcrübəsinin saxlanılmasına sərmayə qoyulduğu halda kapitala çevrilir. Yəni, insan o vaxt kapitala çevrilir ki, ona sərmayə qoyulur və qarşılığında iqtisadi-sosial səmərə əldə edilir.

İnsan kapitalının iqtisadi atrıma təsiri

İnsan kapitalının iqtisadi atrıma təsiri son illərdə daha çox diqqət çəkməyə başlamışdır. İnsan kapitalının iqtisadi artıma təsiri ilə bağlı **iki yanaşma** mövcuddur. **Birinci yanaşma** (Uzava və Lukas tərəfindən hazırlanmış Uzava-Lukas modelinə əsaslanır) – insan kapitalını istehsal prosesində bir töhfə halına gətirmək (23;12). Bu modelə görə, istehsalın artımı ilə insan kapitalı arasında bağlılıq vardır. **İkinci yanaşma** R.R.Nelson və E. Felpson (17) tərəfindən irəli sürülmüşdür. Onlar hesab edirdilər ki, insan kapitalı məhsuldarlığın artmasının əsas mənbəyidir. Çünki, məhz insan kapitalı iqtisadiyyatda innovasiya və mövcud texnologiyaların tətbiqi imkanlarını müəyyən edir. Eyni zamanda, insan kapitalı texnologiyanın yayılmasını sürətləndirməklə iqtisadi artım tempinə ciddi təsir göstərir. Bu baxımdan insan kapitalı biliklərə əsaslanan iqtisadiyyat quruculuğunda və iqtisadi artım nəzəriyyəsində əhəmiyyətli yer tutur.

İnsan kapitalı bütövlükdə, insanın, müəssisənin, cəmiyyətin intellektual potensialı olmaqla, yeni məhsulun istehsalına xidmətin yaradılmasına, biliyin istehsal fəaliyyəti üçün məqsədyönlü istifadəsinə xidmət edir. Bir çox tədqiqatlarda insan kapitalını insanların sağlamlıq, bilik, qabiliyyət, mədəniyyət və təcrübələrinin məcmusu kimi də dəyərləndirirlər.

“İnsan kapitalı” nəzəriyyəsinin inkişafının zənginləşdirilməsində T.Şults və H.Bekkerin böyük xidməti olmuşdur. T.Şults insan kapitalı nəzəriyyəsinin başlanğıc mərhələsində onu əhə-

miyyətli dərəcədə zənginləşdirmiş və elmi ictimaiyyət tərəfindən qəbul edilməsinə nail ola bilmişdir. O, ilk dəfə olaraq insan kapitalını zəruri istehsal amili kimi göstərmişdir. T.Şults insan kapitalı anlayışının izahını verərkən qeyd edirdi: “Bütün insanların qabiliyyətləri, bacarıqları ya anadangəlmə, yaxud da qazanılmış olur. Hər bir insan insan potensialını müəyyən edən varlıq kimi doğulur. Biz müəyyən xərclərlə insan potensialının gücləndirilə bilən keyfiyyətini – “insan kapitalı” adlandırırıq” (21). Ümumiyyətlə, T.Şults “insan kapitalı”na makrosəviyyədə, H.Bekker isə “insan kapitalı”na mikrosəviyyədə baxırdı. H.Bekker müəssisənin insan kapitalına təcrübə, bilik və insan bacarığının məcmusu kimi tərif verirdi (25). C.Fişer, R.Dornbuş və R.Şmalenzi də insan kapitalı nəzəriyyəsinə öz töhfələrini verərək belə bir fikir irəli sürürdülər: “insan kapitalı insanda təcəssüm olunan gəlir gətirmək qabiliyyətinin ölçüsüdür” (29). Onlar insan kapitalına anadangəlmə qabiliyyət və istedad, həmçinin təhsil və qazanılmış ixtisası da daxil edirdilər.

R.E.Manuelli, A.Seşadri (14), K.Hamilton, G.Lui (9), D.Veil (24), J.Benhəbib, M.M.Spiegel (3) və bir çox tədqiqatçılar insan kapitalına milli sərvəti formalaşdırən ən mühüm tərkib hissələrindən biri kimi baxırdılar. Belə ki, milli sərvət – təbii resurslar, fiziki (və maliyyə) kapital və insan kapitalı göstəriciləri əsasında hesablanır. Hazırda iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin milli sərvətinin tərkibində insan kapitalının xüsusi çəkisi yüksəkdir. Qeyd edək ki, ABŞ, Finlandiya, Almaniya, Yaponiya, İsveçrə və s. ölkələrdə milli sərvətin təqribən 80%-ə qədərini, ümumilikdə inkişaf etmiş ölkələrdə milli sərvətin 60-75%-ni insan kapitalı təşkil edir. Bu ölkələrdə ÜDM-in artımının 80-85%-i biliyin inkişafı hesabına formalaşır. Əgər 1800-cü ildə qərbi ölkələrində və Yaponiyada milli sərvətin 20-22%-ni insan kapitalı təşkil edirdisə, 1860-cı ildə bu 21-23%-ə, 1913-cü ildə 31-33%-ə, 1950-ci ildə 47-48%-ə, 1998-ci ildə 67-69%-ə, XXI əsrin başlanğıcında isə 80%-ə çatmışdır. H.Bekker təhsilə qoyulan investisiyaların iqtisadi effektivliyini gəlirlərin xərclərlə müqayisəsi ilə təhlil etmiş və müəyyənləşdirmişdir ki, təhsilə qoyulan investisiya ildə 12-14%-lik gəlir əldə etməyə imkan verir (25).

Müasir dövrdə bilik iqtisadi inkişafa daha çox təsir göstərən başlıca amillərdən birinə çevrilmişdir. A.P.Kolyadin haqlı olaraq biliyə insan kapitalının yığım mənbəyini yaradan amil kimi baxır, öyrənmə və təhsili onun əsas üsulu hesab edirdi (26). Təbii ki, insan kapitalının formalaşmasında və təkrar istehsalında təhsil, təcrübə və təlim ən önəmli yer tutur. Bu səbəbdən inkişaf etmiş ölkələr investisiya qoyuluşlarının böyük hissəsini insan kapitalının formalaşmasına və təkrar istehsalına yönəldirlər. Bu investisiyaların sayəsində də həmin ölkələr rəqabətdə üstünlük qazanmış, biliyin inkişafına, gəlirlərin artmasına və əhalisinin rifahının yaxşılaşdırılmasına nail olmuşlar.

XXI əsrdə insan kapitalı və biliyin əsas istehsal amilinə çevrilməsi də təsadüfi deyildir. Çünki, istehsalın digər amilləri (torpaq istisna olmaqla) texnika-texnologiya, istehsalın inkişafı, məhsuldarlığın yüksəldilməsi və s. məhz insanın biliyi, intellektual əməyi ilə meydana gəlir. Burada elm, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, iqtisadi və sosial təhlükəsizlik mühüm yer tutur. Ümumiyyətlə, müasir dövrün sosial-iqtisadi inkişafı insan kapitalından məqsədyönlü və xoşməramlı istifadə səviyyəsindən asılıdır. (Lakin təəssüflər olsun ki, bəzən bu kapitaldan cəmiyyətin məhvi edilməsi məqsədilə də istifadə olunur.)

İnsan kapitalının səmərəliliyinin institusional şərtlərinin müəyyən edilməsi üçün onu aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar:

Birinci, insan kapitalı hər bir konkret insanda onun imkan və tələbatlarının ayrılmaz tərkib hissəsi kimi formalaşır. İnsanın əqli və fiziki əməyinin məhsulu, sağlamlığı, biliyi, qabiliyyəti, təcrübəsi konkret fərdə aiddir.

İkinci, insan kapitalının tərkibi olan sağlamlıq, təhsil, bilik, qabiliyyət və təcrübə saxlanma və təkrar istehsal tələb edən müəyyən dəyər (və ya potensial) kimi çıxış edən özünməxsus yığma malikdir.

Üçüncü, insan kapitalının formalaşması kəfiyyət qədər uzun müddət aparır və həm fərdin özündən, həm müəssisə və təşkilatdan, dövlətdən, bütövlükdə isə cəmiyyətdən əhəmiyyətli investisiya qoyuluşu tələb edir. İnsan kapitalından alınan effekt, həm də şəxsi fəallıqdan və hər bir konkret insanın özünüinkişaf qabiliyyətindən, bütövlükdə cəmiyyətin institusional şəraitindən

asılıdır.

Dördüncü, müasir cəmiyyətin iqtisadi gücü insan kapitalının məcmusu ilə müəyyən olunur. İnsanların bilik və bacarıqlarının birləşməsi və səmərəli istifadəsi birbaşa təkrar istehsal prosesinə təsir göstərir və bütövlükdə əmək məhsuldarlığını artırır.

Beşinci, istənilən iqtisadi fəaliyyət sahəsində insan kapitalının dəyəri, keyfiyyəti və istifadə forması iqtisadi artımın, rəqabətqabiliyyətinin və istehsalın effektivliyinin başlıca amili kimi çıxış edir.

Müasir dövrdə insan kapitalının formalaşması üçün ən azı 22 il tələb olunur. Formalaşan kapital 50-60 il ərzində cəmiyyətin və iqtisadiyyatın inkişafında istifadə edilir. Bura əmək resursları, bilik, intellektual və təşkilati əməyin alətləri, yaşayış və intellektual fəaliyyət mühiti daxildir. Qısaca **insan kapitalı** – peşəkarlar, intellekt, bilik, keyfiyyət və yüksək məhsuldarlıqlı əmək və yaşayış keyfiyyəti deməkdir. Hazırda iqtisadi artım vətəndaşların, işçilərin, menecerlərin, sahibkarların təhsilli olmasını tələb edir. Tədqiqatlar göstərir ki, qapalı sistemlə müqayisədə, liberal mühitdə ideyanın yaranması və reallaşması imkanları daha genişdir.

Aparılan nəzəri araşdırmalar insan kapitalının formalaşmasına bir sıra amillərin təsir etdiyini göstərir. Belə ki, əgər XIX əsrdə və ondan əvvəl insan kapitalının (insan amilinin) inkişafında yalnız təhsil və təlimin əhəmiyyətli olması vurğulanırdısa, bu gün onların sayı onlarladır. Qeyd edək ki, Dünya Bankının ekspertləri insan kapitalını təşkil edən sahələrə elm, təhsil, mədəniyyət və incəsənət, səhiyyə, informasiya təminatını daxil edirlər. Bununla yanaşı, insan kapitalı aşağıdakı qrup elementləri özündə birləşdirir: **sağlamlıq kapitalı, əmək kapitalı, intellektual kapital, təşkilati kapital, mədəni kapital.**

C.Fişer, R.Dornbuş və R.Şmalenzinin fikrincə, insan kapitalına qoyulan investisiyalar daha yüksək əmək haqqı formasında, yaxud da bu qabiliyyət vasitəsi ilə daha çox gəlir gətirən fəaliyyət nəticəsində tədricən geri qaydır (29).

Müasir nəzəriyyələrdə “İnsan kapitalı”nın ölçülməsi üçün **üç yanaşma** mövcuddur: **1) təhsiləmə səviyyəsinə; 2) insan kapitalına çəkilən xərclərə** (giriş və dəyər yanaşması); **3) çıxış parametrlinə, yəni insan kapitalının əmək**

bazarındakı dəyərinə görə (gəlir yanaşması). Göründüyü kimi, insan kapitalının dəyərləndirilməsi çoxölçülüdür. Onun cəmiyyət və iqtisadi inkişaf üçün əhəmiyyəti birmənalıdır. Bununla bağlı çoxsayda tədqiqatlar aparılmışdır. Onlardan biri də 2013-cü ildən ÜİF tərəfindən açıqlanan “İnsan Kapitalı İndeksi”dir. Bu indeks 4 qrupda birləşdirilən 46 göstərici (5 yaş qrupu üzrə – 15 yaşa qədər, 15-24, 25-54, 55-64, 65 və yuxarı) əsasında hesablanır. Bunlara:

- *təhsil (ali, orta, ibtidai) və peşə hazırlığı;*
- *səhləmlıq, fiziki və psixoloji rifah;*
- *işədüzmə və məşğulluq;*
- *infrastruktur, hüquqi müdafiə, sosial məbıllık.*

T.Şultsa görə insan kapitalına investisiya əsas nəticəsini insanların əmək məhsuldarlığının artmasında, onların cəmiyyətdə effektiv yaradıcı fəaliyyəti üçün şəraitin yradılmasında və səhləmlıqlarının qorunmasında göstərir (21). Onun fikrincə, insan istehsalədici xarakterə malik zəruri əlamətləri özündə birləşdirir. T.Şults hesab edirdi ki, cəmiyyətdə istehsal olunan məcmu məhsulda toplanan insan kapitalı artıq $\frac{1}{4}$ deyil, XX əsrin təkrar istehsal nəzəriyyəsinə görə $\frac{3}{4}$ təşkil edir. Yəni, istehsal olunan məcmu məhsulun $\frac{3}{4}$ -ü insan kapitalının hesabına formalaşır (21).

Son illərdə iqtisad elmində istifadə olunan əsas terminlərdən biri də **intellektual potensialdır**. Məlum olduğu kimi, intellektual potensialın formalaşması və inkişafı dövlət, sahibkar, həm də fərdlər (ailə) tərəfindən böyük vəsait qoyuluşu tələb edir. Eyni zamanda, bu xərclərin iqtisadi, sosial və mənəvi effekti də yüksək olur. Xüsusilə son 20-30 ildə insanların (fərdlərin) inkişafının bilik və peşəkarlıq səviyyəsindən, müəssisənin, firmanın və s. bazarda uğur qazanmasının (rəqabət gücünün), gəlirlərin çoxalmasının yüksək ixtisaslı kadrlardan asılılığı artmağa başlamışdır.

Bilik iqtisadiyyatının formalaşması və inkişafına nail olan ölkələr dünya miqyasında rəqabət gücünü yüksəldir. Dayanıqlı iqtisadi inkişafı təmin edirlər. Başqa sözlə, iqtisadi fəaliyyətin bütün sahələrində (xüsusi ilə elm, təhsil, səhiyyə, yüksək texnologiyalara əsaslanan istehsal) səhləmlı şərait yaradılmaqla, rifahın yaxşılaşması məqsədinə çatırlar. Təcrübə göstərir ki, biliyə investisiya qoymayan və ya biliyin imkanlarından

istifadə etməyən, yəni biliyin mənimsənilməsi, istehsalı və yayılması prosesindən kənarda qalan ölkələrin rəqabət bazarına girməsi, eləcə də davamlı iqtisadi inkişafı qeyri-mümkündür.

Nəticə

1) *İnsan kapitalı – insan potensialına investisiya qoyuluşu ilə formalaşır. İnsan kapitalına cəlb edilən sərmayə isə onun təkrar istehsalına, bilik və təcrübəsinin artırılmasına yönəldilən investisiyadır.*

2) *İnsan kapitalı isə öz növbəsində cəmiyyətin intellektual potensialını formalaşdırır.*

3) *Cəmiyyətin intellektual potensialından və ya insan kapitalından səmərəli istifadə nəticəsində biliklərə əsaslanan iqtisadiyyat formalaşaraq inkişaf edir. Hazırda dünyada gedən rəqabət döyüşündə qalib gəlmək və ya rəqabət aparmaq, davamlı iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün biliyə (elm və təhsil) məqsədyönlü investisiya qoyuluşu tələb olunur.*

ƏDƏBİYYAT

1. Barro R.J. (1993) Human Capital and Economic Growth// 199-216.
2. Becker G.S. (1964) Human Capital. N.Y.: Columbia University Press, 1964.
3. Benhabib, J., Spiegel, M.M. (1994). “The role of human capital in economic development: Evidence from aggregate cross-country data”. Journal of Monetary Economics 34, 143–173.
4. Bowlus A. J. Robinson C. (2008) Human Capital Prices, Productivity and Growth // Centre and the Canadian Social Sciences and Humanities Research Council. July 2008 55 p.
5. Denison E. (1985) Trends in American Economic Growth, 1929-1982. Washington, 1985 220 p.
6. Fisher I. (1930) The theory of interest, as determined by impatience to spend income and opportunity to invest it. 1930. New York, xxvii pages, 3 leaves, 566 pages.
7. French, Eric. 2005. “The Effects of Health, Wealth, and Wages on Labour Supply and Retirement Behaviour”. Review of Economic Studies 72 (2): 395-427.
8. Haq M. (1995) Reflections on Human Development. Oxford University Press, Aug 17, 1995 - Business & Economics - 288 pages.
9. Hamilton K. and Liu G. (2014) Human capital, tangible wealth, and the intangible capi-

tal residual// Oxford Review of Economic Policy, Volume 30, Number 1, 2014, pp. 70-91.

10. Hansen W. (1970) Lee. Education: Income and Human capital/ Studies in income and wealth (Том 35) ed. N.B.E.R, 1970, 320 pp.

11. İmanov Q.C., Həsənli Y. Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının modelləri. Bakı, Elm, 2001, 247 səh.

12. Lucas R.E. (1988) On the mechanics of economic development Journal of Monetary Economics 22 (1988) 3-42. North-Holland.

13. Macleod, Henry D. The Elements of Economics. Vol.11 New York: D.Appleton@Co. 1881, pp.134, 205-206, 213.

14. Manuelli R.E. and Seshadri A. (2014) Human Capital and the Wealth of Nations Source// The American Economic Review, Vol. 104, No. 9 (SEPTEMBER 2014), pp. 2736-2762 (<http://www.jstor.org/stable/43495331>).

15. McCullox J.R. The Principles of Political Economy. Alex Murrey @ Son, 1870, pp.57,67.

16. Mincer J. (1958). Investment in Human Capital and Personal Income Distribution. /Journal of Political Economy, vol. 66(4), pp. 281-302.

17. Nelson R.R. and Phelps E. (1966). Investment in Humans, technological Diffusion and economic growth.// The American Economic Review, Vol. 56, No. 1/2. (Mar., 1966), pp.69-75.

18. Rebelo S. (1991) Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth // The Journal of Political Economy, Vol. 99, No. 3 (Jun., 1991), pp. 500-521 (<http://www.dklevine.com/archive/refs-42114.pdf>).

19. Romer P.M. (1990) Endogenous Technological Change // [Journal of Political Economy, 1990, vol. 98, no. 5, pt. 2 pp. 71-102.

20. Schuller T. (2001) The Complementary Roles of Human and Social Capital // <http://www.oecd.org/innovation/research/1825424.pdf>.

21. Schultz, T.W. (1961). Investment in Human Capital. American Economic Review 51-p.1-17.

22. Solow R.M. A Contribution to the Theory of Economic Growth. /The Quarterly Journal of Economics, Vol. 70, No. 1 (Feb., 1956), pp. 65-94 <http://www.jstor.org/stable/1884513>.

23. Uzawa H. 1965. Optimum Technical Change in an Aggregative Model of Economic Growth. International Economic Revue 6: 18-31.

24. Weil David N. (2014) Capital and Wealth in the 21st Century // Brown University and NBER . December 1, 2014, p. 19.

25. Беккер Гэри С. Человеческое поведение: экономический подход Под ред. Г. Беккера, М: ГУ ВШЭ, 2003 г. 336 с.

26. Колядин А.П. Знания как фактор экономического развития/ Экономический вестник Ростовского государственного университета ♦ 2008 Том 6, № 4, Часть 4, с. 6-9 с. 6.

27. Маслоу А. (1999) Новые рубежи человеческой природы / Пер. с англ. М.: Смысл, 1999— 425 с.

28. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М: Соцэкгиз, 1956-С. 490; с. 208, 235.

29. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика: Пер. с англ. со 2-го изд. – М: «Дело ЛТД», 1995.— 864 с.

A. Muradov

Theoretical considerations on the role of human capital in building of knowledge economy

Summary

The article examines theoretical considerations on the role of human capital in building of knowledge economy. Theoretically, a favorable business environment, outlook and set of mind can positively influence the formation and use of human capital. In this regard, it is justified that the impact of formation and use of human capital on knowledge economy is critically important.

A.Муратов

Теоретические соображения о роли человеческого капитала в создании экономики знаний

Резюме

В статье рассматриваются теоретические соображения относительно роли человеческого капитала в создании экономики знаний. Теоретически, благоприятная деловая среда, мировоззрение и менталитет могут оказать положительное влияние на формирование и использование человеческого капитала. С этой точки зрения, оправдывается, что влияние формирования и использования человеческого капитала на экономику знаний является чрезвычайно важной.

BİTKİÇİLİYİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNDƏ SUVARMANIN ROLU VƏ ƏHƏMİYYƏTİ

Hikmət Camalov,

*Abşeron-Ceyranbatan Peşə Liseyinin ixtisas fənn müəllimi,
peşə hazırlığı üzrə metodkomissiya sədri*

E-mail: camalov@bk.ru

Qeyri-neft sektorunun inkişafı ölkənin iqtisadi potensialının gücləndirilməsində mühüm amillərdən biridir. Məhz bunun nəticəsidir ki, son illər uğurla həyata keçirilən dövlət proqramları və bu sahədə görülmən tədbirlər qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafına, sahibkarlıq mühitinin daha da yaxşılaşdırılmasına, investisiya qoyuluşunun artmasına, yeni müəssisələrin və iş yerlərinin açılmasına təkan vermişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli, 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələri”ndə ölkədə dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi, ərzaq təhlükəsizliyinin daha da gücləndirilməsi, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, rəqabətqabiliyyətli kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının və emalının genişləndirilməsi üçün əlverişli mühitin yaradılmasını təmin etmək məqsədi ilə konkret hədəflər, o cümlədən, “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”ndə 9 strateji hədəf və 36 prioritet istiqamət müəyyən edilmişdir.

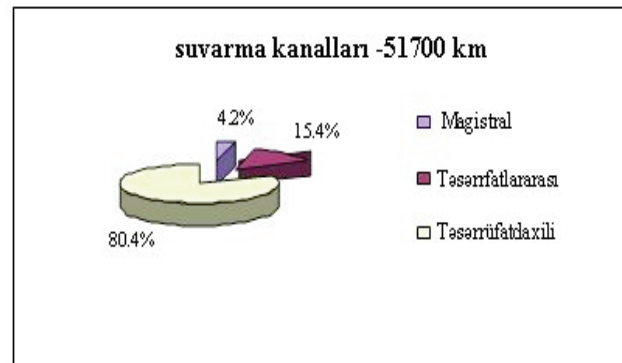
Ölkənin təbii-iqlim şəraiti kənd təsərrüfatı bitkilərinin bütün il ərzində əkilib becərilməsinə imkan versə də, torpaq fondunun 52,4%-i kənd təsərrüfatına yararlıdır ki, bunun da əksəriyyəti

rütubət çatışmayan quraq zonaya aid olduğundan burada suvarma tətbiq etmədən kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı mümkün deyildir. Azərbaycanın su ehtiyatları olduqca məhduddur. Belə ki, yerüstü su ehtiyatlarının 70%-i respublika hüdudları xaricində, 30%-i isə ölkənin öz ərazisində formalaşır. Quraqlıq illərində yerüstü su ehtiyatlarının azalması, daxili çayların su axınının əsas sərfinin yaz mövsümünə düşməsi və onların əksəriyyətinin axınının tənzimlənməməsi nəticəsində daşqın sularından tam istifadə olunmadan dənizə axması əkin sahələrinin suvarma suyu ilə təminatını çətinləşdirir. Odur ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının artırılmasında mövcud torpaq və su ehtiyatlarından səmərəli istifadənin rolu olduqca böyükdür. Qeyd etmək lazımdır ki, suvarılan torpaqlar əsasən, respublikamızın isti iqlimi, atmosfer yağıntılarının azlığı (200-300 mm) və torpaq iqlim şəraitinin mürəkkəbliyi ilə səciyyələnən düzənlik-aran zonasında yerləşdiyindən bol və keyfiyyətli kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında digər aqrotexniki tələblərlə yanaşı, kənd təsərrüfatı bitkilərinin vegetasiya suvarmalarının vaxtında və düzgün aparılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Suvarmanın vaxtında aparılması isə hər şeydən əvvəl kollektor-drenaj və suvarma sistemlərinin, onların üzərindəki hidrotexniki qurğuların işlək vəziyyətdə saxlanılmasından

asılıdır. Azərbaycanda aqrar sahənin inkişafı, bütövlükdə suvarma əkinçiliyinə əsaslanır. Belə ki, bitkiçilik məhsullarının 85-90%-i, pambıq bitkisinin hamısı suvarılan torpaqlarda becərilir. Əkinçiliyin iqtisadi səmərəliliyinin təmin edilməsi əkin sahələrindən sabit və yüksək məhsul götürülməsi ilə yanaşı, torpaqların meliorativ vəziyyətinin normal səviyyədə saxlanılması, suvarmanın aqrotekniki, texnoloji cəhətdən düzgün və dəqiq aparılması, operativ idarə olunması yolu ilə mümkündür.

Azərbaycan Respublikası ərazisində kənd təsərrüfatında istifadəyə yararlı 4.5 mln hektar torpaq sahəsindən 3.2 mln hektarı suvarma tələb edən sahələrdir. Ölkəmizdə kifayət qədər su ehtiyatı olmadığından xalqımızın gərgin əməyi sayəsində respublikamızda böyük meliorasiya və su təsərrüfatı kompleksi yaradılmışdır. Bu illər

nallar, 41557 km-i isə təsərrüfatdaxili kanallardır.

Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin balansında olan əsas magistral kanallar

No	Kanalların adı	İstismara verildiyi il	Uzunluğu (km)	Suburaxma qabiliyyəti, (m ³ /san)	Xidmət etdiyi ərazi (min ha)	Qidalanma mənbəyi
1	Yuxarı Qarabağ kanalı	1958	172	113	90	Mingəçevir su anbarı, Kür çayı
2	Yuxarı Şirvan kanalı	1958	123	78	100	Mingəçevir su anbarı, Kür çayı
3	Baş Mil kanalı	1976	37.2	80	120	Araz çayı
4	Samur-Abşeron kanalı	1940	183.3	55	90	Samur çayı
5	Baş Muğan kanalı	1960	34	65	65	Araz çayı

ərzində iri su anbarları, hidroqovşaqlar, suvarma və kollektor-drenaj sistemləri, nasos stansiyaları və digər obyektlər tikilib istifadəyə verilmiş, suvarılan torpaqların ümumi sahəsi 2.6 dəfədən çox artmışdır. Sahənin inkişafı və təkmilləşdirilməsinə uyğun olaraq idarəetmə formaları da ildən-ilə dəyişmişdir.

Respublikamızda su ehtiyatlarının idarə olunması, istifadəsi və mühafizəsi digər aidiyyəti dövlət orqanları ilə qarşılıqlı şəkildə Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Açıq Səhmdar Cəmiyyəti tərəfindən həyata keçirilir. Onu da qeyd edək ki, suvarma kanallarının ümumi uzunluğu 51755 km-dir. Onlardan 2184 km-i magistral kanallar, 8014 km-i təsərrüfatlararası ka-

Respublikanın əsas su arteriyaları olan Kür və Araz çaylarında, təbii və süni yaradılmış su hövzələri üzərində quraşdırılan nasos stansiyaları suvarma və su təchizatı sistemlərinin su ilə təmin edilməsini həyata keçirir. Bundan başqa, meliorasiya işləri aparılmış sahələrdən axıdılan kollektor-drenaj sularının nəql etdirilməsində də stasionar nasos stansiyalarından istifadə edilir.

Hazırda əkin sahələrində aşağıdakı suvarma üsulları geniş tətbiq edilir:

1. *Yerüstü üsulla suvarma.*
2. *Torpaqaltı suvarma.*
3. *Yağışyağdırma ilə suvarma.*
4. *Damcılarla suvarma.*
5. *Aerozol (kiçik dispersli) suvarma.*

Kənd təsərrüfatı bitkilərinin suvarılmasında hansı üsuldən istifadə edilməsinə baxmayaraq aşağıda göstərilən tələbatlar ödənilməlidir:

- suvarma normalarına və vaxtlarına düzgün riayət edilməli;
- suvarılan sahələrin su rejiminin nizamlanması üçün əlverişli şərait yaradılmalı;
- suvarma suyundan qənaətlə istifadə etməklə, sudan istifadə əmsalını artırmalı;
- su itkisini minimuma endirməli və ya itkiyə tamamilə yol verilməməli;
- torpaq sahələrindən istifadə əmsalını yüksəltməli;
- suvarma suyunun sahədə bərabər paylanmasını təmin etməklə, aktiv torpaq qatını nəmləndirməli;
- aqrotexniki tədbirlərin keyfiyyətlə yerinə yetirilməsini təmin etməli;
- suvarılan torpaqların meliorativ vəziyyətini yaxşılaşdırmaqla, onu şoranlaşmadan, bataqlıqdan qorumaqlı;
- suvarma proseslərini avtomatlaşdırmaq və mexanikləşdirməklə, suçunun əmək məhsuldarlığını yüksəltməli;
- suvarma aqronomik, ekoloji və iqtisadi cəhətdən əlverişli olmalı;
- irriqasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsi ilə ətraf mühiti korlamamalı.

Öz axını ilə suvarma üsulunda suvarma suyu daimi nəqlədiçi açıq kanallar və ya boru kəməri ilə suvarılacaq sahəyə çatdırılır. Həmin su müvəqqəti açıq suvarma şəbəkəsi, elastik və sərt borular vasitəsi ilə şırımlara, zolaqlara və xüsusi ləklərə verilərək torpağa hopdurulur.

Çiləmə üsulu ilə suvarmada suvarma suyu nəqlədiçi kanal və boru kəməri ilə sahəyə

çatdırıldıqdan sonra çiləyici, qurğu və aparatlar vasitəsi ilə yağış şəkilində yer səthinə yağdırılır. Nəticədə, çilənən yağış hesabına həm torpağın çatışmayan nəmliyi bərpa edilir, həm də yer səthində əlverişli mikroiqlim yaradılır.

Yeraltı suvarma üsulunda suvarma suyu suvarılacaq sahədə yer səthindən müəyyən dərinlikdə və bir-birindən müvafiq məsafədə basdırılmış borulara verilir. Bu boruların səthində açılmış deşiklərdən su sızaraq torpağın aktiv təbəqəsini nəmləndirir.

Damcılarla suvarma üsulunda suvarma suyu fasiləsiz olaraq kiçik su səfləri ilə boru kəmərinə (su qəbuledicidən) xüsusi damcıladaçılarla bitkinin və ya meyvə ağaclarının bilavasitə kök hissəsi sayılan zonaya verilir. Suvarma bütün vegetasiya dövründə arasıkəsilmədən aparılır.

Dispers su damcıları ilə suvarma çiləmə üsulu ilə suvarmanın bir növüdür. Burada suvarma suyu torpağa deyil, kiçik damcılar şəklində bitkinin yer səthində olan gövdəsinə və onun yarpaqlarına yağdırılır. Bu suvarma üsulu digər suvarma üsulları ilə birlikdə aparıla bilər.

Hər bir suvarma üsulunun qəbul edilməsi suvarılacaq ərazinin təbii və təsərrüfat şəraitindən, kənd təsərrüfatı bitkilərinin tərkibindən, onların suvarma rejimindən asılı olaraq əsaslandırılmalıdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, hər bir suvarma üsulunun özünün mənfəi və müsbət cəhətləri vardır. Bunları nəzərə alaraq aqronomik ekoloji və iqtisadi cəhətdən əlverişli suvarma üsullarından istifadə etmək lazımdır. Əlverişli suvarma üsullarından biri də tamamilə **mexanikləşdirilmiş yağışyağdırma ilə suvarmadır**. Kənd təsərrüfatı bitkilərinin suvarılmasında əl əməyini azaldan və su ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsi məqsədi ilə suvarmanın mexanikləşdirilməsinə böyük diqqət yetirilir. Hazırda respublikamızın bir çox bölgə

gələrində mexanikləşdirilmiş suvarma üsullarından və onun ən əhəmiyyətli hesab edilən yağışyağdırma maşınları ilə suvarmaya geniş yer verilir.

Geniş və əhatəli çiləmə sistemi Azərbaycan da ən çox yayılmış suvarma sistemlərindəndir. Bu suvarma sistemlərindən adından da göründüyü kimi, onların əkin sahəsinin əhatəsini təmin etmək üçün əsasən, geniş tarlalarda istifadə olunur. Çiləmə maşınlarının üstünlükləri bəllidir.

Onlar böyük əmək və maliyyə xərclərini tələb etmir, çiləmə sisteminin sazlanma və işə salınması nisbətən qısa müddətdə həyata keçirilərək, geniş və əhatəli maşınlar prosesinin avtomatlaşdırılması üçün böyük imkanlar yaradır.

Eyni zamanda, belə maşınlar mükəmməl şəkildə suyu paylaşdırır və ona qənaət edir. Geniş və əhatəli çiləmə maşınları əsasən, azmaili və düz sahələrdə tətbiq edilir. Çiləmə sistemi mürəkkəb mikroyerli sahələrdə də öz effektivliyini nümayiş etdirir.

Dünyada kənd təsərrüfatında istifadə olunan torpaqların yalnız 18%-i suvarılır, lakin bu torpaqlar istehsal olunan məhsulun 50%-i verir. Pivot suvarma texnologiyasının tətbiqi nəticəsində sudan düzgün istifadə etməklə, Azərbaycanda becərilən kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığını əkin sahələrini çoxaltmadan 2-3 dəfə artırmaq olar. Bu irriqasiya qurğularından istifadə kənd təsərrüfatı rayonlarında suya qənaət edilməsi və ondan effektiv istifadə olunmasına imkan yaradır ki, bu da əsasən yay aylarında suvarma problemini aradan qaldırır.

ƏDƏBİYYAT

1. www.a-r.az
2. www.meliorator.az
3. www.suvarma.az
4. Hacıyev C., Allahverdiyev E., İbrahimov A. Suvarma əkinçiliyi. Bakı, 2012.
5. www.google.az
6. www.anfes.gov.az
7. www.tria-agro.com

İNFORMASIYA EMALINDA SƏMƏRƏLİLİYİN ARTIRILMASI ÜSULLARININ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

UOT: 004 (384)

Xülasə. *Məqalədə informasiya emalının səmərəliliyini artırmaq məqsədi ilə müxtəlif metodların tətbiqi məsələləri tədqiqata cəlb edilmiş, onların geniş təhlili verilmişdir. Eyni zamanda, informasiya təhlükəsizliyini və konfedensiallığını təmin etmək üçün rabitə kanallarında müxtəlif sıxılma üsullarından istifadə olunması və informasiya sisteminin təhsildə tətbiqi haqqında araşdırma aparılmışdır.*

Açar sözlər: *informasiya seli, kanallar, verilənlərin sıxılması, spektr, səs-küy, signalların sıxılması, ortoqonal, Hilbert fəzası.*

Key words: *information flow, channels, data compression, spectrum, noise, compression of signals, orthogonal, Hilbert space.*

Ключевые слова: *информационные потоки, каналы, сжатие данных, спектр, шум, сжатие сигналов, ортогональные, пространства Гильберта.*

Hər bir ölkənin gələcəyi, bilavasitə onun təhsil sistemindən asılıdır. Əlbəttə, ölkədə təhsilin təşkili prinsipləri, səviyyəsi, keyfiyyəti və s. kimi məsələlər dövlət siyasətində daim diqqətdə saxlanılır. Orta, peşə, orta ixtisas və ali təhsil pillələrində təhsilalanlara verilən böyük bilik səviyyəsi onların gələcək fəaliyyətlərinə birbaşa təsir edir. Aydınır ki, təhsilin səviyyəsindən asılı olmayaraq hər bir təhsil növü müəyyən proqram üzrə həyata keçirilir. Tədris prosesinin keyfiyyətini artırmaq üçün elm və texnologiyaların müasir nailiyyətləri təhsil sisteminə də tətbiq olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə yeni informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı nəticəsində idarəetmə obyektlərinin, təşkilatlarının, strukturlarının, sənaye və qeyri-sənaye müəssisələrinin kompleks avtomatlaşdırılmasına səbəb olmuşdur. Hazırda informasiya texnologiyalarının ən səmərəli və mükəmməl tətbiq sahələrindən biri verilənlər bazaları konsepsiyası əsasında qurulan avtomatlaşdırılmış informasiya sistemləri geniş istifadə olunur. Son zamanlar yaradılan avtomatlaşdırılmış informasiya sistemləri sənəd dövriyyəsi məsələlərində – elmi-

tədqiqat işləri, tibb, nəqliyyat, arxiv təşkilatları və s. sahələrdə geniş tətbiq edilir.

İnformasiya emalında səmərəliliyin artırılmasının, onu məhsuldarlığının, faydalılığının yüksəldilməsinin birinci yolu yeni alqoritmlərin işlənilməsinə, texniki vəsaitlərin müxtəlif metodlarla, səmərəli tətbiqinə əsaslanır. Kompüter sistemlərində yaddaşdan effektiv istifadə etmək, orada maksimum informasiya yerləşdirmək, texniki kanallarda informasiyaların etibarlı mühafizəsi məqsədilə müxtəlif növ verilənlərin sıxılma metodlarından istifadə olunur. Sıxılmış informasiya aşağıdakı məsələləri həll etmək qabiliyyətinə malikdir:

– *informasiya seli, kanallar, verilənlərin sıxılması, spektr, səs-küy, signalların sıxılması, ortoqonal, Hilbert fəzası;*

– *informasiyanın məxfiliyini artırır;*

– *əlaqə kanalının informasiya ötürmə sürətini artırır.*

Yaddaşda daha çox informasiya yerləşdirmək mümkündür. İnformasiyanın sıxılmasının bir çox üstünlükləri mövcuddur:

– *sıxılmış informasiyalar bədhəqlər tərəfindən anlaşılmır;*

– *sıxılmış informasiya yaddaşda daha çox*

məlumatların yerləşdirilməsinə imkan yaradır;

– *informasiyaların kanal vasitəsilə ötürülmə vaxtını azaldır;*

– *informasiya məxfiliyini qoruyub saxlayır.*

Səs-küyün təmizlənməsi metodu spektr signalının yüksək tezlikdən təmizlənməsidir. Onun komponentləri əsasən, böyük təsadüfi siqnalların qiyməti və lokal siqnalların çoxluğu ilə həll edilir. Onların başlanğıc səviyyələrində və əmsalların paylanması nəinki səs-küyün signalını azaltmaq olar, hətta müxtəlif tipli veyvletlərin səs-küy və siqnallar xarakteristikasında da həll etmək mümkündür. Bu, adaptiv texnologiya sistemini yaratmaqla müxtəlif xüsusiyyətli siqnalları səs-küydən təmizləmək imkanı verir. Siqnalların sıxılmadan və səs-küydən təmizlənməsi üçün birbaşa veyvlet çevirməsi tətbiq olunur. Əgər tam ölçülü siqnallar M hesabını təşkil edirsə, maksimum ayrılma səviyyəsi N , birbaşa veyvlet çevirməsi üçün $M/2$ tam ədədlər ardıcılığı əmsalların ayrılmasını təmin edir. Siqnalların sıxılması və səs-küydən təmizlənməsi texnologiyasında bir neçə funksiya istifadə olunur:

$X = \text{wnoise}(\text{FUN}, N)$ – fun vektor signalının funksiyası (1-dən 6-ya qədər) 2 ardıcılığı $(0,1)$ intervalında təyin olunur;

$[X, XN] = \text{wnoise}(\text{FUN}, N, \text{SQRT})$ – orta kvadratik xəta $(\text{std}(x)) = \text{sqrt}$ və XN vektoru x vektorunun cəmidir;

$[X, XN] = \text{wnoise}(\text{FUN}, N, \text{SQRT}, \text{INIT})$ – başlanğıcı init olan ədədlər təsadüfi ədədlərin generasiyasıdır. Init tipi eyni təsadüfi kəmiyyətlərin modelləşdirilməsini və proqram örtüyünü təmin edir. Signal fiziki proses kimi zamana nəzərən axıcı xassəyə malik olub, informasiyanı hər hansı bir hadisəyə daşıyır. Signal daşıyıcısı mexaniki, səsli titrəyiş və elektrik gərginlikli ola bilər. Signala analiz oblastında riyazi obyekt kimi baxılır. Siqnallar həmişə təsadüfi olur. Belə ki, təsadüfi olmayan siqnallar yeni informasiya daşıyıcısı ola bilməz. Siqnalların emalı prosesi çevirmə əməliyyatı adlanır. Əsas funksiyaları: Səs-küylü signalın modeli additiv qəbul olunur. $S(n) = f(n) + ke(n)$ funksiyasında n – bərabəraddımlı argument, $f(n)$ – faydalı informasiya mənbəyi, $e(n)$ – səs-küy signalıdır. Səs-küyün təmizlənməsi proseduru ortoqonal veyvletlər əsasında aparılır. Ortoqonal

veyvletlərdə $S(n)$ signalının ayrılması N səviyyəsinə qədər olur. Məsələnin tipi və başlanğıc səviyyə yumşaq və ya sərt ola bilər. Signalın yaradılması approksimasiyası əmsalların modifikasiyası əsasında aparılır. Signalın spektral analizinin əsası isə integral çevirmə və Furiye sırasına əsaslanır.

Bir neçə riyazi funksiya baxaq. Funksiya fəzasında verilmiş $(0, T)$ sonlu intervalda norma ümumi ədədi xarakteristikanın $s(t)$ ixtiyari funksiyası isə skalyar ixtiyari funksiyada kvadrat kök kimi hesablanır. Kompleks funksiyalar üçün kvadrat norma (enerji signalı) aşağıdakı ifadə ilə hesablanır:

$$\|s(t)\|^2 = (s(t), s(t)) = \int_0^T s(t) s^*(t) dt$$

Burada funksiyası $s^*(t)$ funksiyasının kompleks qoşmasıdır. Əgər funksiyanın norması sonlu qiymətə malikdirsə, onda funksiya $L^2[R], R = [0, T]$ oblastı fəza funksiyasına mənsub (Hilbert fəzası), sonsuz enerjiyə malikdir. Hilbert fəzasında ortoqonal skalyar sıfır funksiyası ortonormallaşmış bazis fəzasının əsasında yaradılır. Bu fəzaya məxsus hər bir signalın proyeksiyalarının cəmi bazis vektorunda təsvir olunur:

$$(v(t), w(t)) = \int_0^T v(t) w^*(t) dt = 0$$

Bazis fəzası hər bir ortoqonal sistem funksiyası şəklində göstərilə bilər. Spektral analiz sahəsində ən çox istifadə olunan funksiyalar kompleks eksponensial funksiyalar kompleksidir. Verilmiş bazisdə signalın proyeksiyası aşağıdakı kimi təsvir edilir:

$$S_n = \left(\frac{1}{T}\right) \int_0^T s(t) \exp(-jn\Delta\omega t) dt, n \in (-\infty, \infty),$$

$\Delta\omega = 2\pi/T$ tezlik argument vektoru adlanır. $s(t)$ bazis funksiya signalı, S_n əmsallar çoxluğu ilə təyin olunur və bu əmsal mütləq rekonstruksiya əsasında aşağıdakı düsturla hesablanır.

$$s(t) = \sum_{n=-\infty}^{\infty} S_n \exp(jn\Delta\omega t).$$

Yuxarıdakı iki bərabərlikdə $s(t)$ signalı birbaşa və tərs Furiye çevirməsidir. Belə ki, Hilbert fəzasının hər bir funksiyası kompleks Furiye sırası şəklində göstərilə bilər. Son funksiya signalın spektral təsviri və ya onun Furiye oblastıdır. Təcrübə

zamanı Furiye sırası N təyin olunmuş miqdarla məhdudlaşdırılır.

$$\lim_{N \rightarrow \infty} \|s(t) - \sum_{n=-N}^N S_n \exp(jn\Delta\omega t)\| = 0$$

Belə ki, Furiye sırası $s(t)$ signalının ayrılması $L^2(0, T)$, üçün, bazis fəzasında dəyişkən tez-
 $\exp(jn\Delta\omega t)$, likdə ortonormallaşmış harmonik
 funksiya üçün kiçik tezlikdə birinci harmonik
 funksiya kimi ifadə olunur. $\omega_1 = \Delta\omega$
 Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, $L^2(0, T)$,
 ortonormallaşmış bazis fəzasında

$$v(t) = \exp(j\Delta\omega t) = \cos(\Delta\omega t) + j \sin(\Delta\omega t)$$

funksiyası miqyas çevirməsinin köməyi ilə
 $v_n(t) = v(nt)$ dəyişəni ilə təyin olunur. Furiye
 sırasının əmsalları üçün Parseval bərabərsizliyi
 müxtəlif təsvirlərdə enerji signalının yadda
 saxlanmasıdır.

$$(1/T) \int_0^T |s(t)|^2 dt = \sum_{n=-\infty}^{\infty} |S_n|^2$$

İxtiyari $y(t)$ funksiya üçün Furiye sırası $y(t)$
 $L^2(0, T)$, funksiya fəzasına məxsusdursa,
 sonlu enerjinin kvadratik təsviri

$$\int_0^T |y(t)|^2 dt < \infty, \quad t \in (0, T)$$

Bu halda o periodik genişlənmə və $R(-\infty, \infty)$
 zaman koordinat fəzasında təyin oluna bilər. Belə
 ki, $y(t) = y(t-T)$,

$t \in R$ şərti daxilində fəzasında $R(-\infty, \infty)$
 sonlu enerjinin saxlanması əsaslanır.

Texnoloji məlumatlar sübut edir ki, internet
 “birin-birə” prinsipinə uyğun olaraq yara-
 dılmışdır. Bu prinsiplə yaradılan şəbəkələrin
 nisbətən sadəliyi ilə yanaşı, Host kompüterlərlə
 müştəri arasında etibarlı rabitə yarandığını və
 nəticədə şəbəkənin bütövlükdə zəbt edildiyini
 bildirdik. Lakin bu halda internet istifadəçi-
 lərinin sayı artdıqca yüklənmələr də eksponen-
 sial olaraq artır [1].

Məlumdur ki, KKŞ korporativ istifadəçilər
 üçün vahid korporativ informasiya mühiti
 yaradır. KKŞ-də vahid məlumatlar bazası,
 elektron sənədlər, videogörüntülər bazalarının
 yaradılması mümkündür və bu şəbəkə müxtəlif
 üsullarla öz istifadəçilərini sürətli, təhlükəsiz və
 stabil işləyən internetlə təmin edə bilər [3].

Qeyd etmək lazımdır ki, statistik məlu-
 matların yalnız keçmişə və cari vəziyyətə aid
 olması, ona xas olan kənar çıxışmalar (səpmələr)
 bəzən şəbəkənin yüklənməsi vəziyyətinin
 adekvat qiymətləndirilməsinə və gələcək yük-
 lənmələrin düzgün proqnozlaşdırılmasına mane
 olur. Bu şəbəkəyə müraciətlərin sayının zaman-
 dan asılılığını dəyişən (işlək) orta qiymət və
 stoxastik komponentlərin cəmi şəklindəki modeli
 məlumdur [2]. Lakin dəyişən orta qiymətin
 tətbiqi gündəlik müraciətlərin ümumi xarakterini
 təhrif edə bilər. Ona görə də iddiaçı modeli
 intensivliyin yüksək olduğu zaman kəsiyi üçün
 yaradıb. Bir çox hallarda belə məsələlərin həlli
 zamanı modelləşdirmə və proqnozlaşdırma
 üsullarından istifadə edilmişdir. Bu məsələnin
 həlli ümumi şəkildə adaptiv regressiv hamarlama
 modellərinin tətbiqi ilə mümkündür. Həmin
 modellər müxtəlif tipli və xarakterli məlumat-
 ların hamarlanması zamanı istifadə edilə bilər.
 Bu zaman hər bir t anında gözlənilən qiymət;

$$\mu = \alpha_1 f_1(t) + \alpha_2 f_2(t) + \dots + \alpha_k f_k(t)$$

Burada $\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_k$ -k sayda qeyri-müəyyən
 əmsallar,

$$f_1(t), f_2(t), \dots, f_k(t)$$

xüsusi seçilmiş zamandan asılı məlum
 funksiyalardır.

Hər bir funksiya mövcud statistik verilənlərin
 zamanla qarşılıqlı münasibətləri əsasında təyin
 edilir. Bir çox praktiki tətbiqlər zamanı

$$1, t, t^2, t^3, e^t, e^{ct}, \sin t, \cos t$$

kimi funksiyalardan istifadə edilir. Zamandan
 asılılıq üfüqi şəkildə olar,

$$\mu t = \alpha_1 = \alpha_1 f_1(t)$$

kimi təyin edilir. Bu zaman

$$f_1(t) = 1$$

hesab edilir. Əgər asılılığın müəyyən sadə
 trendi olarsa

$$\mu t = \alpha_1 + \alpha_2 t = \alpha_1 f_1(t) + \alpha_2 f_2(t)$$

kimi təyin edilir. Bu bərabərlikdə

$$f_1(t) = 1, f_2(t) = t$$

funksiyaları götürülmüşdür. Asılılığın bir
 qədər mürəkkəb hallarında kvadrat üçhədlidən
 istifadə edilir:

$$\mu t = \alpha_1 + \alpha_2 t + \alpha_3 t^2 = \alpha_1 f_1(t) + \alpha_2 f_2(t) + \alpha_3 f_3(t)$$

Burada

$$f_1(t) = 1, f_2(t) = t, f_3(t) = t^2$$

funksiyalarından istifadə edilmişdir. Daha
 mürəkkəb hallarda

$f_1(t)=1$, $f_2(t)=\sin ct$, $f_3(t)=\cos ct$
olmaqla,

$$\mu_1=\alpha_1=\alpha_1+\alpha_2\sin ct+\alpha_3\cos ct$$

istifadə edilə bilər. Asılılığın xarakterinə uyğun olaraq

$$\mu t=\alpha_1+\alpha_2e^{ct}=\alpha_1f_1(t)+\alpha_2f_2(t)$$

kimi ifadələrdən də yararlanmaq olar. Burada

$$f_1(t)=t, \quad f_2(t)=e^{ct}$$

qəbul edilmişdir.

Regressiya modellərinin tətbiqi zamanı onu qurmaq üçün məlum verilənlərin vasitəsi ilə əmsalları tapmaq tələb olunur.

ƏDƏBİYYAT

1. Фирма AMD: <http://www.intel.com>
2. Мюллер Скот. Модернизация и ремонт ПК Москва, Вильямс. 2002 г.
3. Киселев А.В., Корнеев В.В. Современные микропроцессоры. Москва, Мир, 2005 г.

A.Taghiyev, Sh.Sultanova, L.Aslanova
Comparative analysis of the ways to
increase efficiency in processing of
information

Summary

The article analyzes the issues of application of different methods to increase the efficiency of data processing, at the same time, scrutinizes the use of various compression methods in communication channels to ensure information security and confidentiality, and introduction of information system in education.

А.Тагиев, Ш.Султанова, Л.Асланова
Сравнительный анализ в улучшении
методов эффективности в обработки
информации

Резюме

В статье анализируется применение различных методов для повышения эффективности обработки информации. В то же время было проведено исследование использования различных методов сжатия в каналах связи и применения информационной системы в образовании для обеспечения информационной безопасности и конфиденциальности.

Əli Tağıyev,
Azərbaycan Texniki Universitetinin Rəhbərlik şəbəkələri və kommunikasiya sistemləri kafedrasının dosenti, Beynəlxalq Rəhbərlik Akademiyasının həqiqi üzvü, akademik
E-mail: ali.tagiyev.1974@mail.ru

Şadiyə Sultanova,
Azərbaycan Texniki Universitetinin Rəhbərlik şəbəkələri və kommunikasiya sistemləri kafedrasının baş müəllimi
E-mail: shadiya_sultanova@mail.ru

Leyla Aslanova,
Azərbaycan Texniki Universitetinin Rəhbərlik şəbəkələri və kommunikasiya sistemləri kafedrasının laboratoriya müdiri
E-mail: vavvelif@gmail.com

EMOSİONAL ZƏKA – TƏŞKİLATI DAVRANIŞLARIN ƏSASI KİMİ

Brilyant Abbasova,

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin Menecment və aqrar marketing kafedrasının assistenti

E-mail: brilyantabbas@gmail.com

UOT: 33:331.011:331.15

Xülasə. Müasir şirkətlərdə hər hansı işi aparanların ağıllı şəxsiyyət kimi yalnız bacarıq qabiliyyətlərinin deyil, həm də bir-birilərini dinləmə, anlama və dərk etmə baxımından da yüksək zəkaya malik olmaları vacibdir. Son illərdə rəqabətin artması, müştərilərin müxtəlif tələblərinin çoxalması, həm də idarəetmə, rəhbərlik anlayışlarının özünü dəyişdirdiyi halda, şirkətlərdə “biz” anlayışı çərçivəsində işə yönləndirilən insanların yüksək əqli qabiliyyətlərə və texniki bacarıqlara malik olmamaları onların öz işlərində səmərə verməmələri ilə müşahidə olunur. Bunları aradan qaldırmaq üçün emosional zəkanın davranışlarından yararlanaraq faydalanmaq mövzunun əsas məqsədidir.

Açar sözlər: emosional zəka, insan resursları, idarəçilik, lider, iş həyatı, hislər, uğur.

Key words: emotional intelligence, human resources, management, leader, business life, feelings, success.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, человеческие ресурсы, управление, лидер, трудовая жизнь, чувства, успех.

Araşdırmalara görə, hər bir təşkilatda işləyən insanların ümumi emosional zəkasının (EZ) yüksəlməsi həmin müəssisədə işin müsbət istiqamətdə qurulmasından çox asılıdır. Bu gün insanların 50%-dən çoxu işi öyrənib, onu inkişafətdirmə motivasiyasının çatışmazlığından əziyyət çəkirlər. 10 nəfərdən 4-ü işləmə bacarığına malik deyil, işə yeni müraciət edənlərin yalnız 19%-nin iş verdişlərinə bağlılığı özünün intizam gücünə qabilliyini göstərir.

Əgər bir şirkətdə işləyənlər fikir və düşüncələrini bir-birləri ilə rahat şəkildə bölüşür,

tənqid edir və bundan qarşı tərəf incimirsə, qarşılıqlı əməkdaşlıq və həmrəyliyin sayəsində nəyəsə cəhd edə bilirlərsə və bu istiqamətdə dəstəklənib “biz” hissini duyurlarsa, o halda həmin şirkətin emosional zəka istiqamətində fəaliyyət göstərdiyinin şahidi ola bilərik. Emosional zəka özünü və digər insanları başa düşməyin bir yolu kimi, şirkətlərdə insanların əlaqələri zamanı zehni xüsusiyyətlərdən daha çox əhəmiyyətə malikdir. Bugünün idarəçilik anlayışında fərdi üstün xüsusiyyət və uğurları deyil, qrupların üstünlükləri və uğurları fərqləndirir. Qrupla birlikdə işləməyin uğurlu və məhsuldar yolu da

qrup (təşkilat) üzvlərinin emosional zəkaya malik olmaları ilə əlaqədardır. **Emosional zəka** iş həyatının bütün sahələrində intellektual zəkadan (İQ) (intelligence quotient-intellektual zəka) 2 dəfə artıq yararlıdır. Lider və rəhbərlərin demək olar ki, 90%-i emosional zəka hesabına uğur qazanırlar. Çünki emosional zəka əlaqələri davam etdirməyin, düşünmə, empati qurma və faydalı tənqid yaratmağın sənətidir. Şirkətlərin məqsədi şəxslər arasında stresi minimuma endirmək və şəxslərarası əməkdaşlığı ən yüksək həddə çatdırmaqdır. Hislərin sərhəddən çıxdığı vaxt onları idarə edə bilməyən əsəbi işçilər müasir təşkilatlarda təqdirlə qarşılanmır. Xüsusilə dünyanın qaynayan biznes qazanına döndüyü bir dövrdə uğur qazanmağın tək yolu hislərin ağılla idarə edilməsindədir. Yüksək emosional zəkalı işçilər “insanların hisləri ilə empati qurma” davranışını əsas götürürlər. Belə insanlar bacarıqlarından istifadə etməklə, bir-birilərinə səmərəli təsir etdikləri kimi, vəzifədən çox işdən zövq alırlar. Bu da təşkilata uğur qazandırmaq üçün yararlıdır. Yüksək emosional zəkalı işçilər yüksək dinləmə qabiliyyətinə malik olurlar. Dinləmə zamanı uğursuzluq – “sən əhəmiyyətli deyilsən, amma mən daha vacibəm” – deməklə yaranır. Dinləmə qabiliyyəti olmayan işçidə emosional zəkanın bir istiqaməti – iş yoldaşlarını anlama və empati qurmada uğursuzluq yaranır. İşçilər bir-birilərinin hislərini başa düşməyə nail olduqda, şirkətin inkişafı üçün bacarığı – yaradıcı tənqidi formalaşdırmış olurlar.

Məntiqin təsirlərinin azalmasından çox, hislərin əhəmiyyətinin daha da artmasına əsaslanan “emosional zəka” termini ilk dəfə Daniel Goleman tərəfindən 1995-ci ildə elmə daxil edilmişdir. XX əsrin iş sahəsində intellektual zəkanın (intelligence quotient) aparıcı gücü əhəmiyyətli idisə, hazırda emosional zəkanın (emotional intelligence) rolu artmaqdadır. Emosional zəkanın modelini yaradan John D.Mayer və Peter Salovey onun yalnız bacarıqla deyil, fərdin iş və şəxsi həyatında uğur qazanmasına təkan verən, özünün və başqasının hislərini başa düşərək qiymətləndirməyə, ifadə və nəzarət etməyə kömək edən, hisləri idarə etməyi əhatələyən xeyli sayda qabiliyyətlərin birləşməsi olduğunu qeyd etmişlər.

Emosional zəkanın əhəmiyyətini bilmək üçün Travis Bradberry və Jean Greavesin təcrübələrinə baxmaq olar. Onların “**Emotional Intelligence-2**” kitabında keçirilmiş təcrübələrinin nəticələri aşağıda qeyd edilmişdir:

– *İşlərində yüksək göstəriciləri olanların 90%-də emosional zəka yüksəkdir.*

– *İşdə aşağı göstəricilərə malik insanların yalnız 20%-də emosional zəka yüksəkdir.*

– *Emosional zəka işdə uğurun yeganə göstəricisidir.*

– *Yüksək emosional zəkalı işçilər aşağı emosional zəkalı işçilərə nisbətən orta hesabla, 29000 \$ daha çox qazanırlar.*

Bu nəticələr bütün səviyyələrdə, dünya ölkələrində özünü doğruldur və 500.000-dən artıq seçilmiş fərdin nümunəsinə əsaslanır. Emosional zəkanın əlamətlərini daşıyan şəxs özünə və başqalarına aid hisləri duyur, qarşı tərəflə münasibətdə anlaşıqlı olurlar. Belə şəxslər həyatlarını daha mənalı şəkildə davam etdirə bilir, uğuru müəyyənləşdirən qaydaları dərk etməklə ondan istifadə bacarığına malikdirlər. Ona görə də digər insanlardan daha üstünlüklər. Emosional şəxslər isə hislərinə hakim olub, uğura çatmalarını təmin edən bu bacarıqlardan (qabiliyyətlərdən) lazımi səviyyədə faydalana bilmirlər. Bununla yanaşı, emosional zəkanın inkişafı mövcud bacarıqların məcmusu olub, insan həyatının hər sahəsində uğur qazanmaq məqsədi ilə emosional zəka bacarıqlarından təsirli şəkildə istifadənin gərəkliliyi kimi qəbul edilə bilər. Bu zaman hər bir şəxs əvvəlcə hislərini başa düşərək özünü idarə etməli, arzularına çatanadək ruhdan düşməməli, məqsədləri reallaşdırma prosesində qarşısına çıxan bütün əngəllərin məğlubiyyətinə sinə gərərək başqalarını anlama və onlarla yaxşı əlaqələr qurmağa maraqlı olmalı, eyni zamanda, özünü qarşısındakının yerinə qoyaraq onun kimi düşünə bilməlidir.

Emosional zəkadan istifadənin nəticələri müxtəlif sahələrdə işçilər arasında aparılan araşdırmalardan bəlli olur. İş həyatının qaydaları dəyişməkdədir. Bu zaman şəxsin ağıllı, ya da hansı bacarıqlara sahib olmağı deyil, bir-biriləri ilə əlaqə qurmaları və başa düşmələri əsasdır.

Yaşadığımız dövr çox sürətli şəkildə dəyişir.

Son bir neçə ildə artan rəqabət müxtəlif cür müştəri tələbləri – rəhbərlik anlayışını da dəyişdirmişdir. Bunun nəticəsi olaraq, rəhbərlik anlayışına tam keyfiyyət anlayışının davamı kimi, üfüqi idarəçilik və qrup fəaliyyəti anlayışları da daxil olmuşdur. Həmin anlayış daxilində işləməyə istiqamətlənən şirkətin zehni qabiliyyəti yüksək, bilik və texniki bacarıqları üst səviyyəli bəzi işçilərdən gözlədikləri səmərəni ala bilmədikləri qeydə alınmışdır. Hazırda işə müraciət edənlər arasından seçilmiş ən parlaq CV-nin sahibinin, bəzən iş fəaliyyəti daxilində əhəmiyyətli problemliliyi çox rast gəlinən bir haldır. Odur ki, psixoloqlar idarəçilik anlayışına “emosional zəka” terminini daxil etmişdirlər. Emosional zəka – özünü dərk etmə (şelf awareness), idarəetmə (şelf management), digər insanların emosiyalarını dərk etmə (empathy) deməkdir. Bu halda emosional zəka kimlərin işdə yüksələcəyinə, yaxud yüksəlməyəcəyinə, hətta uçuşuma gedəcəyinə və kimlərin işdən getməyi və qalmasına qərar verir. Aşağı istehsal, yersiz mühakimələr, mənfi qərarlar, yanlış şəxslərin işə qəbulu və layiqli şəxslərin (işçilərin) itirilməsi, işçilərin aşağı motivasiyası, qrup fəaliyyətinin çatışmazlığı və şəxsi idarəçiliyin zəifliyi – bunların hamısının günahkarı, məhz hislərdir. Yüksək istehsalın, doğru mühakimələrin, ağıllı qərarların, layiqli şəxsləri işə qəbul edərək əldə saxlamanın, qarşı tərəfin motivasiyasını yüksəltmənin, güclü qrup fəaliyyətinin və özünü idarə etməyin cavabı yenə də hislərdir. Təşkilatlarda konkret maddi gerçəkliklər dünyasındakı problemlərlə mübarizə aparmaq asandır. Bunlar rəşional qaydalar, məntiq, təcrübə, qısaca beyin və zəka ilə həll edilə bilər. Ancaq hislər dünyasındakı problemlərin həllini tapmağa çox zaman lazımdır. Təşkilatlarda böyümə və inkişafı əngəlləyən ən önəmli faktorlardan biri hislər dünyasında həlsiz qalmış problemlərdir. Elə bütün bu problemlərin ortaya çıxarılması və uyğun həllərin tapılması məsələləri məsuliyyəti üzərinə götürərək hislərini düzgün idarə etməyi bacaran və istiqamətləndirən liderlərə verilmişdir. Emosional zəka bacarıqları ilə hərəkət edən bir **lider** – rəhbər, insan əlaqələrindəki problemlərin, etibarlılığın, hisləri idarə etmədən edilən səhvlərin nəticələri ilə zaman sərf etməyərək, yeni fürsətlər

yaradacaq və enerjisini daha məhsuldar və güclü fəaliyyətlərə yönəldə biləcəkdir.

Emosional zəka iş həyatında böyük rol oynayır. Məsələn, fərz edək ki, bir şəxs çox əhəmiyyətli layihə üzərində işləməyə başlamışdır. Lakin onun müdiri çox tələbkər olduğuna görə o, layihə işlərinə çox vaxt ayıra bilmir. Digər tərəfdən, iş yoldaşları da onun bu işdə uğursuzluğa düçar olmağını səbirsizliklə gözləyirlər. Belə hal həmin şəxsə stres yaradır. Əgər o insanın emosional zəkası aşağı səviyyədə olarsa, o, stressə boyun əyərək layihədən əl çəkəcək. Çünki insan məsələyə ağıllı reaksiya verməmişdən əvvəl emosional reaksiya verməyə fiziki olaraq bağlıdır. Belə halda hislərini idarə edə bilməyən insanlar doğru qərar qəbul etməkdə çətinlik çəkir və əksər hallarda qərarları uğursuz olur. Lakin eyni vəziyyətdə yüksək emosional zəkaya sahib insanlar yüksək təzyiqə və stressə qarşı reaksiyalarını boğa bilir və öz davranışlarını ələ alaraq ona qalib gəlməyi bacarırlar. Onlar özlərini stresli vəziyyətdən çıxardır və əksər hallarda doğru qərar qəbul edirlər.

Hazırda insan resursları şirkətləri müxtəlif testlərlə işə müraciət edən şəxslərin emosional zəka səviyyələrini ölçərək işə qəbul edirlər. Bir çox şirkətlər artıq qrup fəaliyyətinin əhəmiyyətini dərk etmiş və bütün işçilərin emosional zəka səviyyələrinin yüksək olmasını istəyirlər. Əvvəllər insanları intellektual zəka səviyyəsinə görə qruplaşdırır, lakin emosional zəkanın da çox əhəmiyyətli olduğunu vacib hesab edirdilər.

Beləliklə, insanı karyerada irəli aparan, sahib olduğu üstünlüklər toplusu bunlardır: **Birincisi**, emosional zəka mütləqdir, yəni, insan özünü dərk etməlidir. Özünü dərk edən insanların dəyər və məqsədləri olur. Bu, şəxsi həyatda da belədir. **İkincisi**, özünü tənzimləmə də çox vacibdir. Emosiyaları idarə edən zaman vəziyyətdən çıxış yolunu tapmağı bacarmaq üçün bu hislər insana yardımçı olur. **Üçüncüsü**, həvəsləndirmə – motivasiyadır. İnsan karyerada uğur qazanmaq istəyirsə, özünü və digərlərini də həvəsləndirməlidir. **Dördüncüsü**, empatiya hissi – özünü başqalarının yerinə qoymaqdır. Biz tez qərar verib, tez də tənqid edirik. Amma empatiya hissi vacib elementlərdəndir ki, uğur qazanmağa kömək edir. **Beşincisi** isə sosial, ünsiyyət bacarıqlarının olmasıdır. İnsanlarla ünsiyyəti bacarmaq la-

zımdır. Bunu bacaran insanlar geniş ünsiyyət şəbəkəsinə malik olmaqla, məqsədə gedən yolda hər kəsə yardımçı olurlar.

ƏDƏBİYYAT

1. <https://www.facebook.com/...>
2. www.tipii.edu.az/az/article/268
3. Vahidov F.Q., Ağayev T.B. Sosial idarəetmənin xarakter xüsusiyyətləri və struktur ünsürləri (elmi məqalə). Bakı, 2017.

B.Abbasova

Emotional intelligence as the basis for organizational behavior

Summary

In modern companies, it is important that people, who manage any type of work, have not only skills and abilities as an intelligent individual, but also possess high intelligence in terms of listening, mutual understanding and perception. Recently, an increased competitiveness and diversification of customer demands is accompanied by inefficient performance of those employed by companies under the concept of “we” due to the lack of high intellectual capacity and technical skills thereof, while the definitions of management, leadership underwent to self-modification. The main purpose of this topic is to take advantage of behaviors pertaining to emotional intelligence to overcome all above-mentioned difficulties.

Б.Аббасова

Эмоциональный интеллект как основа организационного поведения

Резюме

Условия работы и сотрудники в современное время намного отличаются от тех что были сто лет назад. Правила рабочей жизни изменчивы. Уже значение имеют не просто умная личность или какими она обладает способностями, но еще и как они строят отношения между собой и как понимают друг друга. В настоящее время стремительно меняется растущая в последние годы конкуренция, различные потребности клиентов изменили также и понятие руководства. В компаниях, ориентированных на работу в пределах этого понятия, замечено что некоторые работники, имеющие высокие умственные способности, знания и технические навыки не дают ожидаемого эффекта. Но если работающие в одной компании могут спокойно делиться своими мыслями и идеями, могут критиковать друг друга и никто на это не обижается, есть чувство сотрудничества и солидарности, работники стремятся к чему-то и их поддерживают, т.е. в компании имеется понятие «мы», тогда можно сказать, что компания функционирует в направлении эмоционального интеллекта.

PEŞƏ TƏHSİLİ MÜƏSSISƏSİ RƏHBƏRLƏRİNİN PEŞƏKAR İNKİŞAFI

Nəzakət Mehdiyeva,

*Təhsil İşçilərinin Peşəkar İnkişafı İnstitutunun direktor müavini,
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə dissertant*

E-mail: n.mehdiyeva@tipii.edu.az

UOT: 37

Xülasə: Məqalədə peşə təhsili müəssisəsi rəhbərlərinin öhdəliklərindən və cəmiyyətin onlarla bağlı gözləntilərindən bəhs edilir. Eyni zamanda, onların ixtisasdırma proqramları çərçivəsində peşəkar inkişafı və müvafiq səriştələrlə bağlı ehtiyacları qeyd olunur.

Açar sözlər: peşəkar inkişaf, ixtisasdırma təhsili, peşə təhsili, təhsil rəhbərlərinin kompetensiyaları, pedaqoji bilik və bacarıqlar, liderlik, analitik təhlil, ünsiyyət və əməkdaşlıq, statistik təhlil, problem həlletmə, emosiyaların idarə edilməsi.

Key words: professional development, requalification education, vocational education, competences of managers of education providers, pedagogical knowledge and skills, leadership, analytical review, communication and cooperation, statistical analysis, problem solution, emotion management.

Ключевые слова: профессиональное развитие, повышение квалификации, профессиональное образование, компетенция руководителей образования, педагогические знания и навыки, лидерство, аналитический анализ, коммуникация и сотрудничество, статистический анализ, решение проблем, управление эмоциями.

Son dövrlərdə təhsilin müasirləşdirilməsi üzrə tədbirlər ölkəmizdə dövlət əhəmiyyətli strateji istiqamətə çevrilmişdir. Bu, təhsilin digər pillələri kimi, peşə təhsilini də əhatə etməkdədir. Peşə təhsilini bazar iqtisadiyyatının tələblərinə cavab verəcək səviyyəyə qaldırmaq, onun müasir yanaşmalarla idarə edilməsinə nail olmaq, dünya ölkələrinin peşə təhsili təcrübəsini Azərbaycana uyğun şəkildə tətbiq etmək günümüzün ən aktual tələblərindən biridir.

Bu gün peşə təhsili müəssisələrində nəyə nail olmaq istəyirik? Bu işi layiqincə yerinə yetirə bilirikmi? İnkişaf üçün nə etməliyik? Müasir

dövrün müxtəlif məktəb tiplərindən hansını yaratmaq məqsəduyğun olardı? kimi sualları cavablandırmaqla gedəcəyimiz yolun istiqamətini düzgün müəyyən edə bilərik.

Diagramdan göründüyü kimi, məktəblər inzi-bati qaydalarla idarə olunduqda bütün məsələlər üzrə qərarvermə qanun çərçivəsində rəhbərin əlində cəmləşir, liberal məktəblərdə rəhbərin liderliyi və menecerliyi balanslaşdırılmış şəkildə tətbiq olunur. Qlobal rəqabətdə olan dövlətlərin məktəblərində rəhbərin menecerlik qabiliyyətləri önə keçir və liderlik bacarıqları ilə birləşir. Beləliklə, məktəblər üzərində dayandığı ideya-dan doğan siyasətin diktə etdiyi struktur üzrə formalaşır və idarə olunur. Amma idarəetmə for-masından asılı olmayaraq bütün məktəblər tək-milləşməyə, bitkin olmağa can atır.

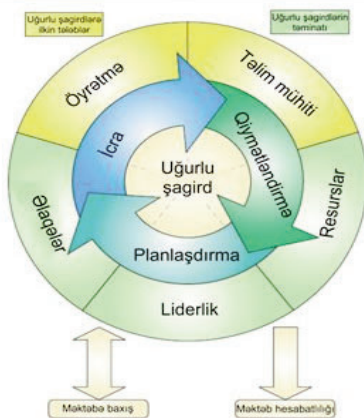
Pedaqoji ədəbiyyatda təkmil təhsil müəssi-səsinin müxtəlif göstəricilərindən danışılır. Uğurlu şagird, yəni təhsilə alanlar yüksək təlim nəticəsi əldə etməklə bütün göstəricilərdən öndə gəlir və məktəbin uğurunu təmin edən digər gös-təriciləri də ətrafında birləşdirir:

– məktəbin öz fəaliyyətini qiymətləndirməsi – inkişaf planı əsasında davamlı məktəb qurucu-luğu;

– məktəbdaxili fəaliyyətlər – səmərəli təlim mühiti, resurslar, liderlik və əlaqələr;

– hesabatlılıq – məktəbdə həyata keçirilən işlər barədə şəffaf hesabatvermə;

– yenidən baxış – məktəbin inkişaf imkanla-rına yenidən baxmaq və uyğun planlaşdırma.

Təhsilə alanların uğuru onların təlim nəticələri ilə yanaşı, qiymətləndirildikləri vətəndaş ideyaları, milli və bəşəri dəyərlər, davranış mədəniyyəti və digər göstəricilərlə xarakterizə olunur. Bu deyilənlərə maddi-texniki bazanı gücləndirmək və informa-siya-kommunikasiya vasitələrini tətbiq etməklə idarəetmə sistemini təkmilləşdirmək, insan resurslarını inkişaf etdirmək vasitəsi ilə nail olmaq olar. “Azərbaycan Respublikasında təh-

silin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda şəriştəli müəllimləri və təhsil menecerlərini, elə-cə də qabaqcıl texnologiyalara əsaslanan təhsil sistemini formalaşdırmaq üçün **beş strateji isti-qamətin** müəyyənləşdirilməsi deyilənlərə əyani sübutdur. Bu gün şəriştəyə əsaslanan şəxsiy-yətyönümlü təhsil məzmununun yaradılması, təhsil sahəsində insan resurslarının müasirləş-dirilməsi, səmərəli, şəffaf idarəetmə mexa-nizmləri və müasir tələblərə uyğun infrastrukturu-n qurulması, dünyanın təhsil standartlarına uy-ğun maliyyələşdirmə modelinin formalaşdırıl-ması təhsilin inkişafı üçün əsas hədəfdir.

Peşə təhsili müəssisələrində idarəetməni müasir tələblərə uyğun qurmaq məqsədi ilə ilk növbədə, məktəb rəhbərlərinin şəriştəsini artırmaq vacibdir. K.Leithwood və C.Riehl 2003-cü ildə yazırdılar ki, məktəb rəhbərliyi təhsil nəti-cələrinə birbaşa təsir göstərir və təsir gücünə görə yalnız müəllimlər onları üstələyir. Odur ki, cəmiyyətdə məktəb rəhbərləri üçün bir çox arzuolunan xüsusiyyətlər səsləndirilir. Onlarda idarəetmə və müstəqil qərarvermə bacarığının olması, ünsiyyət qura bilməsi, liderliyi, şəxsi nümunəsi ilə başqalarına örnək, uşaq psixo-logiyası və empatiya hissinə sahibliyi və tole-rantlığı bu qəbildən olan xüsusiyyətlərdəndir.

İdarəetmə məktəb rəhbərlərində **təşkilatçılıq, liderlik, motivasiya, problemi həlletmə və qərarvermə, danışq aparma, planlaşdırma qabiliyyətlərinin** olmasını tələb edir. Almaniya-nın Baden-Vürtemberq peşə təhsili müəssisə-lərinin proqram və sənədlərində verilmiş tələblər əsasında məktəblərin fəaliyyət sahələri, direk-torların həyata keçirməli olduğu fəaliyyətlər və onlardan tələb olunan qabiliyyətlər aşağıdakı sxemdə qruplaşdırılmışdır:

Yuxarıda deyilənlər onu göstərir ki, uğurlu məktəb qurmağın ən vacib şərtlərindən biri

məktəb rəhbərlərinin peşəkar inkişafını təmin etməkdir. “Məktəbəqədər, ümumi, ilk peşə-ixtisas və məktəbdənkənar təhsil müəssisələrinin rəhbər və pedaqoji kadrları üçün ixtisasartırma təhsilinin Kurikulum Çərçivəsi”nə əsasən, hər bir rəhbər kadr bir ixtisasartırma dövründə mövcud üç modul üzrə seçim edərək, müvafiq proqram çərçivəsində təlim kursu keçməlidir. Bəs, məktəb rəhbərlərinin ixtisasartırma proqramlarının məzmunu necə müəyyənləşdirilir? Bu məqsədlə onların təhsil müəssisindəki fəaliyyəti zamanı meydana çıxan məsələlər, qərarvermədə olan çətinliklər, əlaqələrin qurulması üzrə ehtiyaclar nəzərə alınmalıdır. Məktəb idarəetməsi dedikdə, kollektiv və valideynlərlə münasibətləri düzgün tənzimləyib, mövcud resurslardan, müvafiq qanunvericilik sənədlərindən, müxtəlif yanaşmalardan istifadə edərək nailiyyətlərin əldə edilməsi nəzərdə tutulur. Bütün bunlar konkret zaman çərçivəsində dövr edir. Məktəbdə vacib və həmçinin təcili işlər də vardır ki, peşəkar məktəb rəhbəri hər bir fəaliyyətini bu kriteriyalar üzrə qruplaşdırmağı bacarmalı və ona uyğun davam etdirməlidir.

Məktəbdə keyfiyyətli təhsilin təmin olunmasında direktorların pedaqoji bilik və bacarıqları, təhsil qanunvericiliyinin şərtlərinə əməl etmələri böyük rol oynayır. Bu bilik və bacarıqlardan məktəb rəhbərləri fənlərin məzmununun planlaşdırılması, məktəbdaxili qiymətləndirmənin təşkili məsələlərində istifadə edirlər.

Məktəb rəhbərləri üçün həmçinin müvafiq normativ-hüquqi aktları oxuyaraq anlamaq, gündəlik fəaliyyətdə onlara əsaslanmaq, sənədləşmə işini müvafiq qanunvericiliyə uyğun şəkildə yerinə yetirmək vacibdir. “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda təhsil müəssisələrinə idarəetmə, akademik, maliyyə və təşkilati muxtariyyət verilməsi, ödənişli təhsil xidmətlərinin dəstəklənməsi rəhbərlərdən bu tipli bacarıqları tələb edir.

Dövlət Strategiyasında təhsil müəssisələrində məlumat bazaları, məzunların informasiya sistemlərinin yaradılması və idarəetmə prosesində istifadəsinin təmin edilməsi qarşıya məqsəd kimi qoyulmuşdur. Məktəb rəhbərləri **Windows** Əməliyyat sisteminin standart proqramlarında işləməyi bacarmalı, sənədləşmə işlərində İKT-dən istifadə etməli, internetdə informasiya axtarmağı

və elektron poçtdan istifadə zamanı texniki və etik qaydaları bilməlidir. Həmçinin məktəb rəhbərlərinin öz fəaliyyətində informasiya texnologiyaları üzrə müasir məktəb avadanlıqlarından - kompüter, faks, printer və s. istifadə edə bilmə qabiliyyəti olmalıdır. Bu bacarıqlar məktəbi daha səmərəli, operativ və məqsədyönlü idarə etməyə şərait yaradar. Direktorlar məlumatları toplamaq, sistemləşdirmək və təhlil etməklə, onun nəticələrini təqdim etməyə, nəticələrə əsaslanan qərarlar qəbul etməklə proqnoz verməyə, sorğular hazırlamaqla onu aparmaq bacarığına malik olmalıdırlar. Təhsildəki sosial-iqtisadi proseslərin keyfiyyəti tədricən, kəmiyyəti isə sürətlə dəyişir. Statistika sosial-iqtisadi proseslərin kəmiyyət və keyfiyyət tərəflərini konkret məkan və zaman daxilində öyrənməyə, vəziyyətin daha obyektiv təsvirini verməyə və qərarverənləri subyektiv rəylərdən uzaq tutmağa imkan yaradır. Buna görə də statistik təhlillər əsasında qəbul edilən qərarlar daha səmərəli olur. Məktəbin idarə edilməsində statistik məlumatlarla işləmək planlaşdırmada, müəllim, şagird, məzun, texniki personal və s. barədə məlumatların təhlilində, şagird nailiyyətlərinin ölçülməsində əvəzsiz rol oynayır.

Məktəb rəhbərinin şəxsi inkişaf planlarında diqqət yetirilməli vacib məsələlərdən biri onların **emosional intellektinin** inkişafıdır. Emosional intellekt özünün və başqalarının hisslərini anlamaq, idarə etmək və məqsədlərə çatmaq üçün bu hisslərdən istifadə etməkdir. Bu bacarıqlara malik olmayan insanlar həm özlərini, həm də başqalarını idarə etməkdə çətinlik çəkir, tez-tez stress vəziyyətinə düşür və bu vəziyyətdə yanlış qərarlar verirlər. Məktəb rəhbərləri də vəzifə öhdəliklərini yerinə yetirərkən özlərindən asılı olmadan stresli vəziyyətlə üzləşməli olurlar. Gərgin vəziyyətdə öz emosiya və hisslərini idarə edə bilməsi, psixoloji tarazlığını saxlaması onların stressə davamlı olduğunu göstərir. Belə ki, şəxs məlumata qarşı düşünmədən reaksiya verərsə, dərhal gərginləşib, üzünün rəngi dəyişərsə, bu onun stressə dayanıqsız olduğunu, əksinə, psixoloji durumunu sabit saxlayaraq vəziyyətin həlli üçün aydınlaşdırıcı suallar verərsə, bu isə onun stressə dayanıqlılığının göstəricisidir. Nəzərə almalıyıq ki, direktorların stressə davamlılığı səmərəli təlim mühitinin formalaşdırılmasında

mühüm şərtidir.

İdarəetmədə çox mühüm hesab edilən ünsiyyət direktorun fikir, rəy və hislərini şifahi nitq, yazışma, hərəkətlər vasitəsi ilə ifadə etmək qabiliyyətidir. Onların səs tonu, nitqi, söz bazası, emosional durumu, üzünün ifadəsi və hərəkətləri fəaliyyət prosesində önəmli rol oynayan göstəricilərdir.

Məktəbdə yaranmış bəzi spesifik vəziyyətlər rəhbərlərdən yüksək səviyyədə **analitik, tənqidi düşünmə** qabiliyyəti tələb edir. Yaranmış vəziyyəti təhlil etmədən, stereotiplərə əsasən və ya klassik üsullarla “bu, həmişə belə olub” prinsipi ilə işləmək bir çox hallarda özünü doğrultmur. Həmçinin iş zamanı müxtəlif informasiya mənbələri ilə alınmış informasiyanı tənqidi qiymətləndirmək, faktları rəylərdən fərqləndirmək, yazılı mətnə və şifahi mülahizələrdə dəlilləri ayırd etmək, əks arqument və təkziblərdən istifadə etmək, öz mövqeyini arqumentlərlə əsaslandırmaq və s. məktəb rəhbərlərinin gündəlik işlərinə aiddir.

Yuxarıda sadalananlara əsasən, təhsil müəssisəsi rəhbərləri üçün ixtisasartırma proqramlarının hazırlanmasında aşağıdakı kompetensiyaların formalaşdırılması məqsədəuyğun hesab edilir:

- *pedaqoji bilik və bacarıqlar*;
- *liderlik bacarığı*;
- *analitik təhlil*;
- *statistik təhlil*;
- *problem hələtmə*;
- *vaxtın idarə olunması*;
- *ünsiyyət və əməkdaşlıq*;
- *emosiyaların idarə edilməsi*.

Beynəlxalq təcrübə ilə tanışlıq göstərir ki, son dövrlərdə məktəb rəhbərlərinin hazırlığında xüsusi metodologiyaların tətbiqinə böyük maraq vardır və bu da müxtəlif peşəkar inkişaf proqramlarının yaradılmasında özünü göstərir. Post-sovet ənənələri əsasında idarə olunan peşə təhsili müəssisələrinin yenidən qurulması məqsədi ilə ölkəmizdə də xüsusi hazırlıq proqramlarının uğurla tətbiq olunacağı şübhəsizdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2013-cü il 24 oktyabr tarixli, 13 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”.

2. Təhsil Nazirliyinin 18 aprel 2012-ci il ta-

rixli? 597 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmiş “Məktəbəqədər, ümumi, ilk peşə-ixtisas və məktəbdənkənar təhsil müəssisələrinin rəhbər və pedaqoji kadrları üçün ixtisasartırma təhsilinin Kurikulum Çərçivəsi”.

3. Leithwood, K. A., & Riehl, C. (2003). What we know about successful school leadership. Philadelphia, PA: Laboratory for Student Success, Temple University. http://olms.cte.jhu.edu/olms2/data/ck/file/What_we_know_about_SchoolLeadership.pdf.

4. OECD commissioned paper school leaders: challenging roles and impact on teacher and school effectiveness, University of Tasmania April 2003. <http://www.oecd.org/education/school/-37133393.pdf>

5. The influence of school leadership preparation programs: Identification of possible focus areas http://uir.unisa.ac.za/bitstream/handle/10500/240/ar_steyn_schooleadership.pdf.

6. Top 10 Skills Every Great Leader Needs to Succeed <https://www.inc.com/peter-economy/top-10-skills-every-great-leader-needs-to-succeed.html>.

7. G.M. Steyn, Continuing Professional Development in South African Schools: Staff Perceptions and the Role of Principals.

N.Mehdiyeva

Professional development of vocational school managers

Summary

The article presents the responsibilities of school managers and society's expectations for them. Their needs for professional development and corresponding competences within the framework of requalification programs are also outlined.

Н.Мехтиева

Профессиональное развитие руководителей учреждений профессионального образования

Резюме

В этой статье представлены обязанности руководителей учебных заведений и ожидания общества от них. Также отмечается их потребность в профессиональном развитии и соответствующие компетенции в программах повышения квалификации.

PEŞƏYÖNÜMÜ İŞİNİN ƏMƏK BAZARINA VƏ MƏŞĞULLUĞA TƏSİRİ

Cəmaləddin Quliyev,

Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında

Dövlət Məşğulluq Xidmətinin rəis müavini

E-mail: jamaladdin.guliyev@mlspp.gov.az

UOT: 314.17; 331.5

Xülasə. Məqalədə gənc nəslin həyata hazırlanmasında böyük əhəmiyyət kəsb edən peşəyönümü tədbirinin mahiyyətindən, bu istiqamətdə dövlət məşğulluq xidməti orqanları tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərdən bəhs olunur. Peşəyönümü tədbirlərinin əhatə dairəsi, bu tədbirin əmək bazarına və məşğulluğa təsiri təsvir olunur. Bu amillər Xidmət tərəfindən həyata keçirilən “Əmək Yarmarkaları”nın nəticələrinə əsasən müəyyən edilir. Məqalədə peşəyönümü tədbirinin işçi qüvvəsinin formalaşmasında əhəmiyyəti açıqlanır.

Açar sözlər: peşəyönümü, əmək bazarı, səriştə və bacarıq, məşğulluq, peşə seçimi, vakansiya.

Key words: professional orientation, labour market, competence and skills, employment, selection of profession, vacancy.

Ключевые слова: профориентация, трудовой рынок, компетентность и навыки, занятость, выбор профессии, вакансии.

Gənc nəslin təlim-tərbiyəsi, həyata hazırlanması, onlara təcrübə və milli adət-ənənələrə müvafiq müəyyən sənət və peşələrin öyrətilməsi mühim, həyati əhəmiyyətli məsələdir.

Hələ sovetlər birliyi dövründə respublikamızda Dənizkənarı Bulvarda, hazırki Biznes Mərkəzinin yerləşdiyi məkanda Respublika Peşəyönümü Mərkəzi fəaliyyət göstərmiş, aidiyyəti orqanlar arasında koordinasiya, zəruri metodiki təminat və normativ-hüquqi tənzimləmə funksiyasını həyata keçirmişdir. Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəlində həmin Mərkəz ləğv olunmuş, peşəyönümü fəaliyyəti uzun müddət diqqətdən kənarda qalmış və bu sahədə durğunluq yaranmışdır.

2000-ci ilin əvvəllərindən başlayaraq məşğulluq orqanları tərəfindən bu istiqamətdə müəyyən işlər görülsə də, sistemli, müasir tələblərə cavab verə biləcək kompleks şəkildə fəaliyyət həyata keçirilməmişdir. 2001-ci ildə qəbul olunmuş “Məşğulluq haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda vətəndaşların peşəyönümünə cəlb olunmaq hüquqları təsbit olunsada, yalnız son zamanlarda bu tədbirlər daha geniş şəkildə həyata keçirilməyə başlamışdır.

Dövlət Məşğulluq Xidməti tərəfindən ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin peşə meyl və maraqlarının müəyyənəşdirilməsi, onlara gələcək peşə və ixtisas seçimində köməklik göstərilməsi məqsədi ilə Bakı şəhərinin ümumtəhsil məktəblərində peşəyönümü fəaliyyətinin canlan-

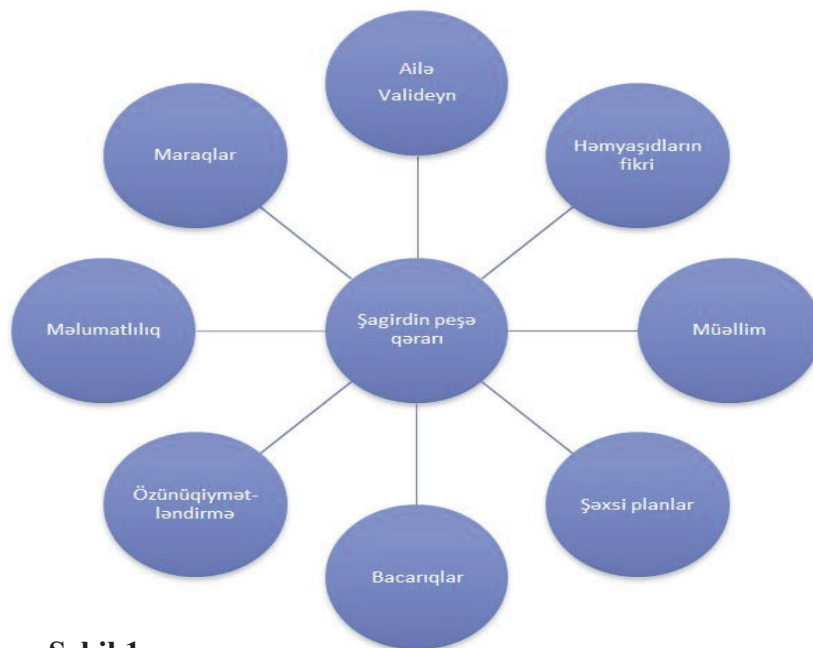
dırılmasına nail olunmuşdur. Təhsil Nazirliyi ilə əldə olunmuş razılığa əsasən məktəblərdə peşə-yönümü işinə geniş təşkilati-metodiki dəstək göstərilmiş, şəhər ərazisində fəaliyyət göstərən işəgötürənlərin və ümumtəhsil məktəblərinin pedaqoji kadrlarının iştirakı ilə peşəyönümü tədbirlərinin keçirilməsinə start verilmişdir.

Bunun davamı olaraq respublikanın digər şəhər və rayonlarında da bu prosesi həyata keçirtmək mümkün olmuşdur. Bu məqsədlə məşğulluq mərkəzlərinin mütəxəssislərinə əməli-metodiki köməklik göstərilməsi üçün Gəncə və Sumqayıt şəhərlərində, eləcə də Göyçay, Şəki, Hacıqabul, Lənkəran rayonlarında məşğulluq mərkəzlərinin mütəxəssislərinin iştirakı ilə zona müşavirələri keçirilmişdir. Müşavirələrdə məşğulluq mərkəzlərinin mütəxəssislərinə orta məktəb məzunları, ali, orta-ixtisas, eləcə də peşə liseyi tələbələri, hərbi xidməti başa vurmuş gənclər, işsiz vətəndaşlar, bir sözlə, özünə peşə seçmək və ya peşəsini dəyişmək istəyənlər üçün peşəyönümü məsləhətlərinin verilməsi istiqamətində zəruri tövsiyələr verilmişdir. Dövlət Məşğulluq Xidməti orqanları tərəfindən görülmə işlərin nəticəsi olaraq respublikanın bütün şəhər və rayonlarının ümumtəhsil məktəbləri peşəyönümü xidməti ilə əhatə olunmuş, onlar lazımi metodiki vasitələr, anket-sorğu materialları ilə təmin edilmişdir. Tədbirlər zamanı peşə seçiminə təsir edən əsas amillər araşdırılmışdır (**şəkil 1**).

Göründüyü kimi, gənclərin peşə seçimində valideynlərin də xüsusi rolu vardır. Peşə seçimində gənclər daha çox valideynlərdən məsləhət alır, onların təcrübələrindən yararlanırlar. Bu amili nəzərə alaraq məşğulluq xidməti orqanları tərəfindən Bakı şəhərində və respublikanın rayonlarında yerləşən ümumtəhsil məktəblərində yuxarı sinif şagirdlərinin və onların valideynlərinin iştirakı ilə “Düzgün ixtisas seçimində valideynlərin rolu” mövzusunda peşəyönümü tədbirləri keçirilməyə başlamışdır.

Tədbirlərdə valideynlərə, məktəblilərə əmək bazarında işəgötürənlərin peşələrə olan tələbatı, peşə və ixtisaslara yiyələnmək imkanları haqqında ətraflı məlumat verilərək iş imkanlarının obyektiv qiymətləndirilməsi və bu imkanlardan səmərəli istifadə etməyin əhəmiyyəti barədə zəruri tövsiyələr verilmişdir.

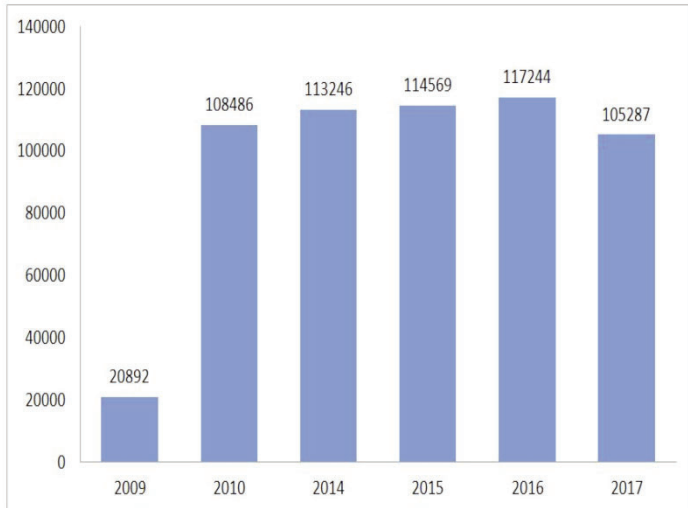
Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə 2011-2015-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nın 4.7-ci bəndinin icrasını təmin etmək məqsədi ilə valideynlərini itirmiş, eləcə də valideyn himayəsindən məhrum olmuş və xüsusi internat məktəblərində təhsilini başa vuraraq internat evlərini tərk etməyə hazırlaşan gənclərə gələcək peşə və ixtisas seçimində köməklik göstərilməsi məqsədi ilə peşəkar psixoloq cəlb olunaraq, Bakı şəhərində yerləşən

Şəkil 1.

uşaq evlərində və internat məktəblərində özündə sosial-psixoloji adaptasiya elementlərini birləşdirən peşəyönümü məsləhətləri verilmişdir.

Görülən işlərin nəticəsidir ki, 2009-cu ildə peşəyönümü məsləhətlərinə cəlb olunanlar 20892 nəfər olduğu halda, 2010-cu ildə bu tədbirə cəlb olunanların sayı 108486 nəfər, 2014-cü ildə 113246 nəfər, 2015-ci ildə 114569 nəfər, 2016-cı ildə 117244 nəfər, 2017-ci ildə 105287 nəfər təşkil etmişdir. (Şəkil 2)

Şəkil 2.

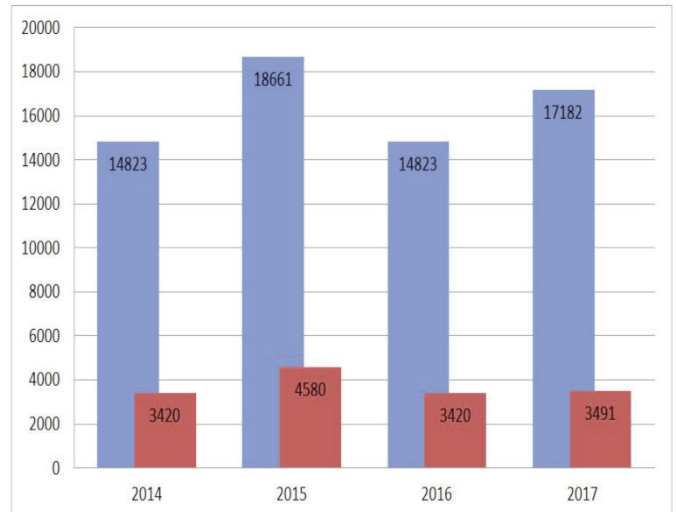
Dünya iqtisadiyyatında müşahidə olunan qloballaşma meyilləri, yeni istehsal sahələrinin meydana gəlməsi, müasir texnologiyaların tətbiqi, idarəetmənin və iş yerinin tələblərinin dəyişməsi Azərbaycanın əmək bazarında səriştəli işçi qüvvəsinə olan ehtiyacı artırır. Bu da öz növbəsində təhsil və məşğulluq sahəsində səmərəli siyasətin həyata keçirilməsini zəruri edir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında peşə təhsili və təliminin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”ndə qeyd olunduğu kimi, dörd mühüm qlobal trend, o cümlədən, qloballaşma, qlobal iqtisadi mühit, texnoloji inkişaf və məhsuldarlıq tələbləri, eləcə də məşğulluq üçün peşəkar kadrlara yaranan tələbat iqtisadi məhsuldarlığın amili kimi peşəkar işçi qüvvəsinin əhəmiyyətini artırır.

Bu baxımdan məşğulluq orqanları tərəfindən həyata keçirilən “Əmək Yarmarkaları” işaxtaranların səriştələrinin əmək bazarının tələblərinə uyğunluğunun arzuolunan səviyyəyə cavab vermədiyini göstərir.

Belə ki, işaxtaran vətəndaşların məşğulluğunun gücləndirilməsi sahəsində Məşğulluq Xidməti tərəfindən keçirilən “Əmək Yarmarkaları”nda işəgötürənlər tərəfindən 2014-cü ildə təqdim olunmuş 14823 vakansiyalardan 3420 nəfəri (23%), müvafiq olaraq 2015-ci ildə 18661-dən 4580 nəfəri (24,5%), 2016-cı ildə 14823-dən 3420 nəfəri (23%), 2017-ci ildə 17182-dən 3491 nəfəri (20,3%) işlə təmin olunaraq istifadə olunmuşdur.

Vakansiyaların istifadə olunmamasının əsas səbəblərindən biri əmək bazarında tələb və təklif arasında olan disbalansdır. Bu disbalans, xüsusilə ali təhsilli vətəndaşların öz ixtisasları üzrə iş tapa bilməməsindən qaynaqlanır. Təhlillər göstərir ki, bu və digər səbəblərlə yanaşı, təqdim olunan vakansiyaların əksəriyyəti işçi qüvvəsinin səriştələrinin işəgötürənlərin tələblərinə cavab verməməsi səbəbindən istifadə olunmamışdır. Bu da bir daha insan amilinin inkişafına yönəlmiş tədbirlərin, o cümlədən peşəyönümü işinin müasir səviyyədə qurulması zərurətini qarşıya qoyur. (Şəkil 3)

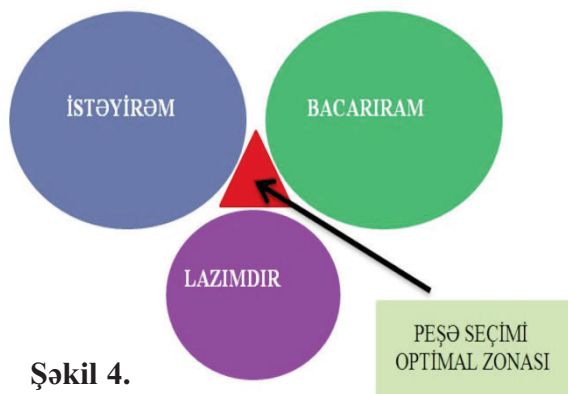

Şəkil 3.

Qabaqcıl texnologiyaların və idarəetmə üsullarının, elmi nailiyyətlər əsasında yaradılan innovativ ideyaların, internet resurslarının ölkənin sosial-iqtisadi həyatına uğurlu tətbiqi insan amilinin, o cümlədən peşəyönümü fəaliyyətinin inkişafı ilə sıx bağlıdır. Peşəyönümü problemi mürəkkəb, kompleks xarakterlidir. Öz məzmunu və metodlarına görə o, pedaqoji, psixoloji, tibbi, fizioloji yönümlü olub, təsir dairəsinə görə ictimai

mai, nəticəsinə görə isə iqtisadi xarakterli problemdir.

Bu problemin həlli həmçinin işçi qüvvəsinin formalaşdırılmasında, məşğulluq məsələlərinin həllində mühüm rol oynayır. Peşəyönümü gənclərin meyl və maraqlarını müəyyən etmək, habelə mövcud əmək bazarının vəziyyəti haqqında onlarda aydın təsəvvür yaratmaq məqsədi ilə həyata keçirilir. (Şəkil 4)

Şəkil 4.

Peşə seçiminin əsas şərtləri aşağıda verilmişdir:

Bu şərtlər nə qədər çox üst-üstə düşərsə, seçilmiş peşənin doğruluğu bir o qədər çox olar.

Bəzi mənbələrə əsasən, dünyada 240 minə yaxın peşə vardır. Hər kəsin marağının müəyyənləşdirilməsini optimallaşdırmaq məqsədi ilə peşələr 5 növə bölünür:

- *insan-təbiət*;
- *insan-texnika*;
- *insan-insan*;
- *insan-işarələr sistemi*;
- *insan-bədii obraz*.

İnsan bacarığının hansı növə aid olduğu müəyyən edildəndən sonra onun həmin növ üzrə ən uyğun peşəni seçməsi xeyli asanlaşır.

Peşəyönümü işinin 3 əsas istiqaməti vardır:

Peşələrə dair məlumatlandırma – əhalinin müxtəlif təbəqələrinin əmək bazarının mövcud vəziyyəti və inkişaf perspektivi, peşələrə yiyələnmənin forma və şərtləri, istehsalın müasir növləri, iqtisadiyyatın ixtisaslı kadrlara olan tələbatı, peşə tələbləri barədə məlumatlarla tanışlıq.

Psixoloji adaptasiya – fərdin fəal yaradıcı əməyə, yüksək peşəkarlıq səviyyəsinə nail olması, sosial və peşə keyfiyyətlərinin formalaşması məqsədi ilə həyata keçirilən psixoloji, psixofizioloji, fizioloji, tibbi diaqnostik tədbirlər kompleksi.

Peşə məsləhəti – psixoloji, psixofizioloji, fizioloji, tibbi diaqnostikanın nəticələrinə əsasən vətəndaşlara peşə özünüdərinə, psixofizioloji imkanlarına uyğun peşə seçimində süurlu qərar qəbul etmələrinə köməklik göstərmə.

Peşəyönümü işi aşağıdakı məqsədlər üçün həyata keçirilir:

- *hər bir şəxsə peşə, məşğulluq formasını sərbəst seçmək*;
- *peşə seçimi zamanı öz imkan və bacarıqlarını dəqiq qiymətləndirmək*;
- *peşə maraqları, şəxsi imkanları, psixofizioloji xüsusiyyətləri ilə əmək bazarının tələbləri arasında münasibətləri tənzimləmək*;
- *fərdi qabiliyyətlərini üzə çıxarmaqla şəxsi uyğun təhsil almağa istiqamətləndirmək*;
- *konkret iş yerinə uyğun olaraq öz öhdəliklərini və imkanlarını düzgün qiymətləndirməyə şərait yaratmaq*.

Peşəyönümü fəaliyyətinin əhatə dairəsinə məşğulluq xidməti orqanlarına müraciət edən hər bir işaxtaran, o cümlədən ümumtəhsil məktəblərinin şagirdləri, valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar, valideynlər, əlilliyi olan və cəzaçəkmə müəssisəsindən azad olunmuş şəxslər aiddir.

Peşəyönümü işinin düzgün təşkili bir çox imkanlar yaradır. Belə ki, əmək bazarında gərginlik, ölkədə işsizlik səviyyəsi azalır, əhalinin iqtisadi fəallığı və əmək ehtiyatlarının keyfiyyəti artır, əmək məhsuldarlığı yüksəlir, gənclərin peşə və meyl – maraqlarının öyrənilməsi yolu ilə əmək bazarında tələb və təklifin monitorinqi aparılır, dəqiq proqnozlaşdırma həyata keçirilir, bütün səviyyələrdə təhsilin nəticəyönümlülüyü təmin olunur və səmərəliliyi artır, şəxsiyyətin ahəngdar inkişafı, onun potensial imkanları artır, dəqiq peşə və ixtisas meyarları, standartları formalaşdırılır.

Beləliklə demək olar ki, peşəyönümü insanlara öz səriştə və bacarıqlarını üzə çıxarmaqda, özünəinamını artırmaqda, özünüdərkətmədə köməklik göstərən tədbirdir. Yəqin ki, özünüdərkətmənin necə vacib olduğunu heç kəs inkar etməz. Özünüdərkətmə isə həyat yolundan, həyat fəaliyyətindən başlanır. Əbəs yerə demirlər ki, düzgün başlanğıc müvəffəqiyyətin yarısıdır. Düzgün peşə seçmisənsə, deməli, həyat yolunda doğru yöndə irəliləmək imkanı genişlənir. Başqa

sözlə, iş elə olmalıdır ki, həm insanın yaradıcılıq imkanlarını genişləndirsin, həm də onu özünə cəlb edə bilsin.

Son zamanlar Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən Beynəlxalq Əmək Təşkilatının, Avropa Təlim Fondunun dəstəyi bir sıra dövlətlərin (İsveç, Almaniya, Avstriya, İrlandiya, Litva, Rusiya və s.) təcrübəsinə əsaslanaraq peşə hazırlığı və peşəyönümü işinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərində layihələr həyata keçirilir. Belə layihələrdən biri də əmək bazarında olan tələb və təklifin öyrənilməsinə, iqtisadiyyatda daha çox tələb olunan peşə və ixtisasların müəyyən edilməsini nəzərdə tutan observatoriyanın yaradılmasıdır.

Bununla əlaqədar olaraq, Dövlət Məşğulluq Xidmətinin əməkdaşlarının peşəkarlıq səviyyəsinin artırılmasının məqsədi ilə təcrübəli mütəxəssislər, ekspertlər tərəfindən təlimlər həyata keçirilir.

Eyni zamanda, respublikanın şəhər və rayonlarının ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin düzgün peşə seçiminə köməklik göstərilməsi məqsədi ilə müvafiq ekspertlər və psixoloqlar cəlb olunmaqla peşəyönümü tədbirlərinin təşkili davam etdirilir. Görülən işlər barədə məlumatlar mütəmadi olaraq Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin internet sahifəsində (www.-sosal.gov.az) yerləşdirilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Axundov S. Mənəvi tərbiyə və peşə orientasiya üzrə iş. Bakı, 1974.
2. Kamilov E.A. Peşəni necə seçməli. Moskva, 1984.
3. Перспективы и тенденции в образовании взрослых (сборник статей, составители: Уве Гартеншнегер, Херберт Хинцен). Издательство А.В.К.Тимошка, Санкт Петербург-2000.
4. Суморокова Е.В. Инвестиции в чело-

веческий капитал: проблемы и решения. М.2001.

5. Калина А. Рынок труда: проблемы формирования.

6. Dövlət Məşğulluq Xidmətinin fəaliyyətinin illər üzrə əsas göstəriciləri. DMX.

J.Guliyev

The impact of career guidance activities on labor market and employment

Summary

The article elaborates on the essence of professional orientation measure which plays an important role in lives of young generation. As well as events realized by the State Employment Service are highlighted. Coverage of professional orientation, the effect of this measure on labour market and employment is described. These factors are determined basing on the results of "Labour Fairs" realized by the Service. Importance of professional orientation measure in formation of work force is released in the article.

Дж.Гулиев

Влияние профориентации на рынок труда и занятости

Резюме

В статье рассматривается сущность профессионального обучения, имеющего большое значение в подготовке подрастающего поколения, и меры, принимаемые Государственной Службой Занятости в этом направлении. Масштабы профориентационных мероприятий, влияние данных мероприятий на рынок труда и занятость. Эти факторы определяются результатами «Ярмарок труда», проводимых Службой. В статье разъясняется значение профориентационной подготовки в формировании рабочей силы.

ÖLKƏMİZDƏ MODERNLƏŞƏN PEŞƏ TƏHSİLİ

Tanırvərdi Tanırvərdiyev,
Tovuz Peşə Liseyinin direktoru,
aqrar elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
E-mail: tovuzpl@vet.edu.az

Gülağa Ağazadə,
Tovuz Peşə Liseyinin ixtisas fənn müəllimi,
aqrar elmlər üzrə fəlsəfə doktoru
E-mail: g.marsala1955@gmail.com

Sovetlər birliyindən miras qalmış köhnə, özünü doğrultmayan texniki-peşə təhsilinin müstəqil Azərbaycanın seçdiyi inkişaf yolu ilə artıq ayaqlaşma bilmədiyi özünü aşkar şəkildə göstərməkdə idi. Bununla da respublikanın peşə təhsilində ixtisaslı, eyni zamanda, səriştəli peşə-ixtisas kadrlarının hazırlanması istiqamətində innovativ dəyişikliklər prosesinə bir növ start verilmiş oldu. Əmək bazarının səriştəli peşə-ixtisas kadrlarla təmin olunması tələblərinin aktuallığını nəzərə alıqda, ölkədə peşə-ixtisas tədrisi və təlimi artıq təhsil sistemimizdə prioritetlik statusu əldə etmiş olur. Belə ki, sovetlər birliyinin planlı iqtisadi sistemindən fərqli olaraq, müstəqil Azərbaycanın özəl sektorlarındakı sahibkar və fermerləri əmək bazarından ixtisaslı, şəriştəli hazır işçi kadrlar əldə etmək istəyindədirlər. Bu da onların işində rəqabətədavamlı, keyfiyyətli məhsul istehsalı tələblərində həlledici amil rolunu oynayır. Eyni zamanda, innovativ modernləşmə əhəlinin də peşə-ixtisası sahəsində rəqabət qabiliyyətini artırmaqla bərabər, nəticə etibarı ilə onların gəlir səviyyəsinin yüksəldilməsinə xidmət etmiş olur. Ölkəmizdə böyük inqilabi innovasiyalar tələb edən, həmin sahənin inkişafında sınaqdan çıxaraq nəzərəcarpacaq uğurlar əldə etmiş Almaniya, Norveç, Finlandiya, Cənubi Koreya, Türkiyə, İngiltərə, Fransa və s. kimi ölkələrin təcrübələrinin öyrənilməsi, təhlili və bizə uyğun olanlarının tətbiqi istiqamətində müəyyən işlərin aparılması vacib məsələlərdəndir. Almaniya, Cənubi Koreya və Türkiyə dövlətlərinin peşə

tədrisi və təlimi modellərinin üstün tərəflərindən bir nümunə kimi bəhrələnərək öz peşə tədrisi və təlimi modelinin hazırlanması və tətbiqində istifadə olunması dünya təcrübəsində tətbiq olunan normal bir haldır. Bu yolu keçmiş qardaş Türkiyənin peşə ixtisasları sahəsində etdikləri islahatlardan artıq 20 ilə yaxın bir vaxt keçmişdir. Onların yüngül sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulları artıq dünya brendləri sırasındadır. Digər sahələr üzrə də uğurlu, rəqabətədavamlı inkişaf yolu keçilməkdədir.

Bu gün beynəlxalq təcrübəyə arxalanmaqla aparılmış intensiv, məqsədyönlü işlər sayəsində peşə təhsilimizin modernləşdirilməsi tələb olunan qanunvericilik bazası ilə təmin olunmuşdur. "Peşə təhsili haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, "Peşə təhsili və təliminin inkişafına dair Strateji Yol xəritəsi" və digər vacib normativ-hüquqi sənədlər qəbul olunaraq peşə təhsili və tədrisi müəssisələrinə icraya yönəldilmişdir. Hazırda uzunmüddətli Dövlət Proqramının qəbulu üzərində işlər aparılmaqdadır. Bu mənada Tovuz Peşə Liseyində 2018-2019-cu tədris ilindən respublikanın inkişaf prioritetlərinin tələblərinə müvafiq olaraq baramaçılıq, arıçılıq, meyvə-tərəvəz, üzümçülük-şərabçılıq ustası, xalçaçılıq və digər ixtisasların tədrisinin əsası qoyulmuşdur. Artıq təhsilimizdə qəbul olunmuş kurikulum tədris sistemi peşə tədrisində də öz yerini tutmaqdadır. Peşə təhsilində "Modul sistemi"nə keçidlə əlaqədar, Tovuz Peşə Liseyinin elmi dərəcəli müəllimi tərəfindən üzümçülük-şərabçılığın tədrisi və təliminə aid modul vəsaitləri ilə

bərabər, digər önəmli ixtisaslar üzrə də tədris materialları hazırlanmış, kurikulum tədris prosesinə uyğun olaraq onların da tətbiqinə başlanılmışdır. Modul tədris sistemi ilə ixtisaslaşan tələbə əvvəlki tədris sistemi üzrə peşə ixtisası almış kadrlardan çoxfunksiyalı bilik və səriştəsinə görə fərqlənməlidir. Hər hansı bir işi əvvəllər primitiv qaydada, aşağı keyfiyyətdə icra edirdilərsə, indi tədris forması ilə ixtisaslaşan kadrlar artıq bu işləri yüksək texnologiyaları tətbiq etməklə aparmağı bacaracaqlar. Bu, dövrün, zamanın tələbidir.

Bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun olaraq işəgötürənlər yüksək səriştəli kadrlarla işləmək arzusundadırlar. Bunu təmin etmək üçün peşə təhsili sisteminin qarşısında duran əsas vəzifə təhsil, təcrübə və səriştə mərhələlərini uğurla keçən ixtisaslı kadrlar hazırlamaqdır. Bu isə artıq mono ali təhsilə alternativ yeni, çoxşaxəli təhsil sisteminin qurulması deməkdir.

Bütün bunlar kompleks halda görülməli böyük bir iş prosesidir. Bəzi liseylərdə hələ də tədris-təlim işləri köhnə, istifadədən çıxmış maşın, avadanlıq və qurğular üzərində aparılır. Sözsüz ki, maddi-texniki bazanın günün tələbinə uyğun, müasir səviyyəli yeni texnika ilə təminatı tezliklə reallaşmalıdır. Eyni zamanda, yeni tədris modelinə cavab verən müəllim – mütəxəssis kadr qıtlığı problemi də öz həllini tapmalıdır. Hesab edirik ki, bu sahənin həyatı zəruriliyini nəzərə alaraq, onun tədrisinə, ən azından iş prosesinin gedişi zamanında, tədrisən magistr dərəcəli mütəxəssislərin cəlb edilməsinin vacibliyinə baxılmalıdır. Paralel olaraq hazırda işləyən mühəndis - ixtisas sahibləri olanlar da öz üzərlərində mükəmməl çalışmaq, müvafiq tələblərə cavab verən müasir ixtisas kurslarına cəlb edilməlidirlər. Maliyyə problemlərinin həlli baxımından ödənişli ixtisas qruplarının artımına yönəlmiş məqsədəuyğun tədbirlərin həyata keçirilməsində Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyi ilə bərabər, yerlərdəki bütün müəssisələr də müvafiq işlər görməlidirlər. Çalışmalıyıq ki, özəl təşkilatları da ixtisaslı, peşəkar kadrların hazırlanmasına, peşə tədris və təlimi prosesinə cəlb edək. Onların rəqabətə davamlı xidmət və məhsul istehsal etmələri üçün yüksək ixtisaslı, səriştəli işçilərə çox ehtiyaclarının olduğu günümüzün reallığıdır. Lakin onlar da bu

ehtiyacı ödəmək üçün bu sahəyə vəsait qoymaqla, peşə təhsili müəssisələrində yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanmasında maraqlı olmalı, buna təşəbbüs göstərməlidirlər. Belə ki, sahibkar və fermerlərin, digər hüquqi şəxslərin ödənişli sifarişləri əsasında hazırlanan ixtisaslı məzunların buraxılış imtahanlarında onların özlərinin rəsmi iştirakı təmin olunmaqla bərabər, özləri seçdikləri məzunlardan işə qəbullu bağlı tədris müəssisəsi qarşısında rəsmi öhdəlikləri də olmalıdır. Bu, hələ də ixtisaslı kadr çatışmazlığı ilə problemlər yaşayan turizm-restoran xidməti sahəsi ilə bərabər, kadr hazırlığı aparılan digər ixtisaslar üzrə də vacib bir tələbdir.

Liseyimizin kadr hazırlığı işini əhatə edən kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı sahəsi, o cümlədən, spesifik gəlirliliyə malik üzümçülük-şərabçılıq, tərəvəzçilik, meyvəçilik, istixana məhsullarının istehsalı, soyuducu-saxlama sistemi, balıqçılıq, arıçılıq, baramaçılıq, dizayn, reklam, bəna və digər müxtəlif sosial-xidmət sahələri neft-qaz sektoruna alternativ olaraq son dövrlər nəzərəcarpacaq dərəcədə inkişaf yolu keçməkdədir. Eyni zamanda, onu da deməliyik ki, bütün bu sahələrdə müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarına (İKT) aid biliklərə yiyələnmiş kadr çatışmazlığı özünü qabarıq göstərir. Həmin sahələrdə çalışan adamların şəxsi gəlirlərinin ancaq ali təhsil ilə işləyənlərin iş yerlərindəki təmiz gəlirlərini dəfələrlə üstələməsi də bir həqiqətdir.

Sahibkar və fermerlər gəlirlərində daha yüksək artım əldə etmək məqsədi ilə günün tələb-

lərinə cavab verməyən ixtisaslı işçilərini modernləşən, innovasiya tətbiqli peşə təhsili müəssisələrində tədrisə yönəltməklə bərabər, eyni zamanda, orada hazırlanan kadrlardan işə gö-türmək təşəbbüsündə də olmalıdırlar.

Vətənpərvərlik mahiyyəti vətənə məhəbbət və öz şəxsi maraqlarını vətən yolunda qurban verməyə əsaslanan emosional bağlılıqdır. Bu bağlılıq həm də özünün mənsub olduğu millətin etnik, mədəni, siyasi və tarixi xüsusiyyətlərinə arxalanan milli hissiyyat və ya milli qürur kimi də hallanır. Burada vətənin xarakterini və mədəni incilərini qorumaq və özünü bu keyfiyyətlərlə millətin başqa üzvləri ilə tanımaq, vətənin və öz xalqının marağını qorumaq da vətənpərvərlik keyfiyyətlərinə aiddir.

Bütün bunlar nəzərə alınaraq, Tovuz Peşə Liseyində tələbələrin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunması və onlarda vətənə məhəbbət hissini aşılamaq hər zaman diqqət mərkəzində saxlanılır. Onu da qeyd edək ki, lisey sərhəd zonasında yerləşdiyi üçün rəhbərlik vaxtaşırı tələbələrin rayondakı “N” hərbi hissəyə ekskursiyalarını, onların zabitlərlə görüşlərini təşkil edir. Bu da tələbələrdə Azərbaycana, ordumuza məhəbbət hissini daha da gücləndirir.

Agentlik yüksək ixtisaslı, səriştəli kadrların hazırlanmasında ödənişli tədris müəssisələrində sosial sifarişçilərə daha çox önəm verməlidir. Peşə təhsili müəssisəsi kimi, işlərimizi bu istiqamətdə qurmaqla bərabər, müəssisəmizin daxilində də tələbələr üçün tədrislə istehsalın vəhdətini təşkil edən işlərin təşkilini apara bilərik. Bu, ilkin olaraq baramaçılığı, arıçılığı, üzümçülük-şərabçılığı, quşçuluğu və meyvə-tərəvəzçiliyi əhatə edəçəkdir. Tələbələr belə müəssisələrin daxilində bilik, təcrübə və iş vərdişləri qazanacaqlar. Təhsil ala-ala öz əlləri ilə mövcud standartın tələblərinə uyğun məhsullar istehsal edəcəklər. Fəaliyyət proqramımızda, həm də təhsil almadan yüksək mükəmməl ixtisasa yiyələnmiş işçiləri də qısa müddətli və ödənişli modul tədris sistemində cəlb etməklə, onlara diplom vermək istəyirik ki, iş yerlərini itirməsinlər. Eyni zamanda, bizim də büdcəmizin formalaşmasına yardımçı olsunlar.

Düşünürük ki, bu gün müəssisələrimizdə problemə çevrilən avtomobillərin istismarı, idarəetmə mədəniyyəti, davranış etikasını kimi problemlər də peşə liseylərində tədrislə aradan qaldırılmalıdır. Peşə təhsilində yaş həddi yoxdur. Müasir dünyada bir ali və ya hər hansı ixtisas təhsili almaqla işsizlik problemini aradan qaldırmaq demək olar ki, mümkün deyil. Əgər hər bir insanın ən azı bir peşə təhsili və bir ali ixtisas təhsili olarsa o, qətiyyətlə işsiz qalmayacaq. Bu amilə görə də Norveç təhsil sistemi insanlara peşə təhsili üzrə verilmiş sertifikat əsasında onları ali təhsil almaları üçün qəbul imtahanlarına buraxır. Gələcəkdə peşə ixtisaslı kadr hazırlığı ilə bərabər, ümumi orta təhsil verən Liseyimizdə də bu amildən istifadə olunması ilə evlərdəki repititorluğa ehtiyac qalmayacağını düşünürük. Bu, yaxın gələcəyin qaçılmaz gerçəkliyidir.

Bütün bunlar əvvəlcədən proqnozlaşdırılmış, işlənib-hazırlanmış və uğurla gerçəkləşdirilən məqsədyönlü tədbirlərin sayəsində nail olunacaq dayanıqlı inkişafın əsası kimi, sözsüz ki, mövcud maddi-texniki bazanın yenidən qurulmasından, tikinti-quraşdırma, bərpa işlərinin sürətlənməsindən, peşə təhsili müəssisələrindəki yüksək keyfiyyətli tədrisdən, davamiyyətdən keçir.

Belə hesab edirik ki, dövlətimizin peşə təhsili sistemində apardığı global modernləşmənin böyük uğurlarla nəticələnməsi yerlərdəki müəssisələrdə intizamlı iş amilinin təminatından da çox asılıdır.

“AZƏRXALÇA” ASC – DÖVLƏTİMİZİN BÖYÜK SOSIAL-İQTİSADI LAYİHƏSİDİR

Vidadi Muradov,

*“Azərxalça” Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin İdarə Heyətinin sədri,
tarix üzrə elmlər doktoru, professor
E-mail: vmuradov@azerxalca.az*

Xalçaçılıq sənəti Azərbaycanın tarixi, maddi və mənəvi nailiyyətidir. Eyni zamanda, o bu gün qeyri-neft sektorunun aparıcı sahəsi olaraq miqyasını genişləndirən və inkişaf tapan, milli iqtisadiyyatın ölkə büdcəsində perspektivli maliyyə imkanları vəd edən sahələrindən biridir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 5 may 2016-cı il tarixli, 2032 nömrəli Sərəncamı ilə yaradılmış **“Azərxalça” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti** ənənəvi milli xalçaçılıq sənətinin yaşadılması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində reallaşdırdığı, böyük istehsal sahəsinin yaradılması sayəsində yüzlərlə yeni iş yerlərinin açılmasına hesablanmış genişmiqyaslı sosial-iqtisadi layihədir. Respublikamızın rayonlarında filialların açılması, yerli toxucuların daimi iş yerləri ilə təmin edilməsi, emalatxanaların dəzgah və avadanlıqlarla təchizatı, bununla da kütləvi şəkildə xalq üsulu ilə xalçatoxumanın təşkili Cəmiyyətin fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindəndir.

Cəmiyyətin yarandığı ilk aylardan filialların təşkilinə start verilmişdi. Bu istiqamətdə görülən işlərin nəticəsi kimi, 2016-cı il noyabrın 12-də Prezident İlham Əliyevin iştirakı ilə ərazisinin böyük hissəsi işğal altında olan Füzuli rayonunun Horadiz qəsəbəsində ilk filialının açılışı olmuşdur. 2017-2018-ci illərdə Prezidentin iştirakı ilə Şəmkir, Quba, Xaçmaz, İsmayilli, Lənkəran, Ağdam filiallarının açılışı milli xalçaçılıq tarixində müstəsna əhəmiyyətə malik

hadisələrdir. Hazırda respublikamızın Qəbələ, Tovuz, Ağstafa, Qazax rayonlarında Cəmiyyətin daha 4 filialı fəaliyyət göstərir. Vahid layihə əsasında inşa edilən filial binalarının hər birinin ümumi sahəsi 1296 kv.m-dir. Binalarda toxuculuq emalatxanasından əlavə, rəssam otağı, anbar, yeməxana, tibb otağı, xalça satış-salonu və digər bölmələr də vardır.

Hər emalatxanada müxtəlif ölçülü 43 dəzgah quraşdırılmışdır. Burada 150 nəfər toxucunun, 14 nəfər inzibati-təsərrüfat işçisinin çalışması üçün lazımi şərait mövcuddur. Filiallarda bugünədək Azərbaycan xalçalarının Bakı, Qarabağ, İrəvan, Naxçıvan, Quba, Gəncə, Şirvan, Qazax-Borçalı, Təbriz qruplarına aid nümunələri yerli və xarici bazarlarda Azərbaycan brendi ilə satılmışdır.

Bu il ölkə başçısının müvafiq sərəncamları ilə **“Azərxalça”**nın Bakı şəhəri, Sabunçu rayonunun Nardaran qəsəbəsində, Naxçıvan, Abşeron, Qobustan, Şabran, Lənkəran, Kürdəmir, Tərtər, Goranboy rayonlarında, eləcə də Biləsuvar, Cəbrayıl rayonundan olan məcburi köçkünlərin məskunlaşdığı qəsəbədə, daha yeni 10 filial binası tikilib istifadəyə verilmişdir. Filiallarda xalçaçılıq üzrə tədris-hazırlıq kurslarında təşkil edilib. Dərslər böyük iş təcrübəsinə malik peşəkar xalçaçılar tərəfindən aparılır. Tədris-hazırlıq kursları hanalarla, lazımi avadanlıqlarla, alətlərlə, xammalla, eyni zamanda, xalçaçılıq sənətinə dair müvafiq ədəbiyyat və dərsliklərlə təmin edilmişdir. Kurslara cəlb olunanların əksəriyyəti gənclərdir. Tədrisi başa vuran müdavimlər təc-

rübi imtahanlardan sonra Cəmiyyətin yerli filiallarında daimi işlə təmin olunurlar.

Respublikamızda xalçaçılıq şəbəkəsini genişləndirmək məqsədi ilə 2019-cu ildə Gəncə, Mingəçevir şəhərlərində, Masallı, Zaqatala, Şəki, Bərdə, Cəlilabad, İsmayılıda (II filial), Laçın rayonundan olan köçkünlərin məskunlaşdığı Ağcabədinin Taxtakörpü qəsəbəsində, Xocalı rayonundan olan köçkünlərin məskunlaşdığı Goranboyun Aşağı Ağcakənd qəsəbəsində filialları yaradılacaqdır.

Cəmiyyətin fəaliyyət istiqamətlərindən biri də xalçaçılığın yerli təbii mənbələrə əsaslanan xammal bazasının yaradılmasıdır. Bu məqsədlə respublikamızın yun və boyaq bitkiləri ehtiyatları, imkanları öyrənilib, Naxçıvanda Qobustan, Şabran, Sabirabad, Bərdə rayonlarında regional yun və boyaq bitkilərinin tədarükü məntəqələrinin yaradılması nəzərdə tutulub. 2018-ci ilin əvvəlindən etibarən sadalanan rayonların ərazilərində vahid layihə əsasında məntəqə binalarının tikinti-inşaat işlərinə başlanılıb. İnzibati otaqlardan, yun və boyaq bitkilərinin saxlanması üçün nəzərdə tutulmuş xüsusi şəraitli anbarlar, bölmələr, tədarük məntəqələri, müasir texniki avadanlıq, qurğular və yük maşınları ilə təmin ediləcək. 2019-cu ildə də bu istiqamətdə görülən işlər davam etdiriləcək. Şəki, Masallı və Hacıqabul rayonlarındakı sənaye məhəllələrində daha üç regional tədarük məntəqəsi yaradılacaqdır.

Tədarük məntəqələrində toplanılan yun və boyaq bitkiləri cəmiyyətin 15 dekabr 2017-ci il tarixində ölkə başçısı tərəfindən Sumqayıt Kimya Sənaye Parkında təməli qoyulmuş və

Yunəyirici-boyaq Fabrikində emal ediləcəkdir. Bu fabrik müasir texniki avadanlıqlarla təchiz olunaraq, beynəlxalq standartlara cavab verəcək, öz miqyasına və fəaliyyət prinsiplərinə görə nəinki Cənubi Qafqazda, hətta dünyada analoqsuz bir müəssisə olacaqdır. Həmçinin bu fabrikdə təmiz yun, yun iplik, təbii və kimyəvi boyaq maddələri hazırlanacaq, ipliklər sifarişə uyğun olaraq təbii və kimyəvi boyalarla boyanaraq satışa çıxarılacaqdır. Fabrikin fəaliyyəti sayəsində, ilk növbədə, "Azərxalça"nın filiallarının yun iplik tələbatı ödəniləcək, xalçaçılığımız idxaldan azad olacaqdır.

Biz Azərbaycan xalçasını milli çeşnilərimiz əsasında yüksəkkeyfiyyətli yerli xammalla, əsl Azərbaycan brendi kimi dünya bazarlarına çıxara biləcəyik. Bundan əlavə, ölkəmizin digər sənaye müəssisələrinin yuna və yun ipliyə, boyalara olan tələbatı ödəniləcək, eyni zamanda, sabit yun və boyaq bazarı formalaşacaq və fabrikin fəaliyyəti tam şəkildə formalaşdıqda əsas və yardımçı sahələr, mövsümi xarakterli işlər də daxil olmaqla, 300-dən artıq insan iş yeri ilə təmin ediləcəkdir.

Cəmiyyətin çoxşaxəli fəaliyyətinin bu və digər tərəfləri xalçaçılığın kompleks bir istehsal sahəsi olduğunu göstərir və "Azərxalça"nın institusional hazırlıq məsələsini də aktuallaşdırır. Bugünədək burada toxucularla yanaşı, xalçaçı-rəssamlar, dəzgah və avadanlıqların, alətlərin istehsalı, yun və boyaq bitkilərinin tədarükü və emalı, xalça ticarəti və s. üzrə mütəxəssislər hazırlanmışdır.

Cəmiyyət xalçaçılıq üzrə ixtisaslaşmış beynəlxalq qurumlar və şirkətlərlə, o cümlədən də nüfuzlu nəşrlərlə əlaqələrini genişləndirməklə, Azərbaycan xalçılarının beynəlxalq xalça bazasında mövqeyinin bərpasına və təbliğinə çalışır. Biz məhsullarımızı 2017-2018-ci illərdə Almanianın Hannover şəhərində keçirilən ənənəvi **"DOMOTEX"** beynəlxalq xalça satışı sərgisində, Amerika Birləşmiş Ştatlarının Nyu-York şəhərində, Rug Show-da nümayiş etdirdik. Bu tədbirlər əl ilə toxunmuş yeni Azərbaycan xalçalarına dünya bazarlarında tələbatın böyük olduğunu və "Azərxalça"nın məhsullarının yaxın gələcəkdə xarici ölkələrə intensiv satışı imkanlarının daha da genişlənməyini göstərdi. Artıq ABŞ, Yaponiya və Rusiyanın bir sıra böyük

şirkətləri ilə danışıqlar aparılır, əməkdaşlıq haqqında müqavilələr bağlanılır. Müqavilələr əsasında həm hazır xalçalar satılacaq, həm də sifarişlərlə müxtəlifölçülü xalçaların toxunuşuna başlanılacaq.

Cəmiyyətin fəaliyyətini əks etdirən materiallar Böyük Britaniyanın “HALI”, Almanianın “Carpet XL” jurnallarında öz əksini tapır. Jurnallarda “Azərxalça”nın fəaliyyəti ənənəvi xalq toxuma üsulunun bərpaçısı və təbliğatçısı, əl ilə toxunan xalçaların kütləvi istehsalçısı, Cənubi Qafqazda qədim xalçaçılıq ənənələrinin daşıyıcısı kimi işıqlandırılır.

Ölkə prezidenti İlham Əliyevin 28 fevral 2018-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş **“Azərbaycan Respublikasında xalça sənətinin qorunmasına və inkişaf etdirilməsinə dair 2018-2022-ci illər üçün Dövlət Proqramı”** Cəmiyyətin fəaliyyətinin bütün istiqamətlərində görülən işləri stimullaşdırmış, respublika ictimaiyyətinin diqqətini xalçaçılığın siyasi, mədəni, sosial-iqtisadi, elmi əhəmiyyətinə yönəlmişdir. “Azərxalça” ilə yanaşı, İqtisadiyyat Nazirliyi, Mədəniyyət Nazirliyi, Turizm Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Müəllif Hüquqları Agentliyi, Xalça Muzeyi, Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsi, Vergilər Nazirliyi, Maliyyə Nazirliyi, Dövlət Gömrük Komitəsi, Təhsil Nazirliyi, Elmin İnkişafı Fondu kimi qurumlar da Dövlət Proqramından irəli gələn məsələlərin həllinə, tədbirlərin icrasına cəlb olunublar. Əslində, bu Proqram bir daha onu göstərir ki, xalçaçılıq yalnız bir qurumun fəaliyyəti ilə deyil, bu sahəyə aidiyyəti olan ayrı-ayrı qurumların müştərək fəaliyyətinin nəticəsində inkişaf etməklə gerçəkləşə bilər. Hazırda “Azərxalça”da Proqramda göstərilən bir çox tədbirlər uğurla həyata keçirilir. Cəmiyyət əllə xalçatoxuma sənəti sahəsində unudulmaqda olan ənənələri, bədii və texniki iş üsullarını inkişaf etdirir, xalça çeşnilərini bərpa edir, milli çeşnilər əsasında və bölgələrin ənənələrinə uyğun naxış və rəng ahənginin seçilməsi yolu ilə xalq sənətkarlarının bədii və texniki iş üsullarını öyrənir və təbliğ edir, kütləvi istehsal olunan Azərbaycan xalçalarının üzərində tanınma nişanı olaraq “Azərbaycan” sözünü və xalça qrupunun adını toxuyur, xarici ölkələrin muzeylərində saxlanılan

nadir Azərbaycan xalçalarının ölkəmizə mənsubluğunun göstərilməsi istiqamətində işlər görür; Azərbaycan xalçalarının dünyaya tanınması məqsədi ilə xaricdə sərgilər təşkil edir; beynəlxalq xalça bazarlarını araşdırır, əllə toxunmuş xalçaların reyestr sistemini hazırlayır, yeni toxunmuş xalçalara şəhadətnamələrin verilməsi və bu əsasda onların ölkədən çıxarılması prosedurunun sadələşdirilməsi istiqamətində işlər görür. İqtisadiyyat Nazirliyi, Dövlət Gömrük

Komitəsi ilə məsləhətləşmələr aparılır, ölkə daxilində, xarici muzeylərdə və şəxsi kolleksiyalarda saxlanılan nadir Azərbaycan xalçaları barədə kataloq hazırlayır; respublikada fəaliyyət göstərən özəl xalçaçılıq müəssisələrində toxunulan yüksək keyfiyyətli xalçaların satışının təşkili məqsədi ilə sahibkarlara dəstək proqramı hazırlayır, Azərbaycanın ali təhsil müəssisələrində “xalça istehsalı”, “boyaqçılıq”, “xalça ticarətinin təşkili” və digər ixtisaslar üzrə kadrların hazırlanması ilə bağlı təkliflər hazırlayır. Beləliklə, “Azərxalça” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti ənənəvi xalq üsulu ilə xalça istehsalının genişləndirilməsi, daxili imkanlar əsasında xalçaçılığın maddi-texniki bazasının yaradılması və möhkəmləndirilməsi, xalçaçı kadrların hazırlanması və Azərbaycan xalçasının beynəlxalq nüfuzunun qorunması istiqamətində bundan sonra da tam gücü ilə çalışacaq. “Azərbaycan Respublikasında xalça sənətinin qorunmasına və inkişaf etdirilməsinə dair 2018-2022-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nın icrası ilə xalçaçılıq Azərbaycanda ümumxalq işinə çevriləcəkdir.

MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏR VƏ QIDA MƏDƏNİYYƏTİ

Xankishi Məmmədov,

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Texnologiya və onun tədrisi metodikası kafedrasının dosenti,
texniki elmlər üzrə fəlsəfə doktoru
E-mail: mkhankishi@mail.ru*

UOT: 398

Xülasə. *Məişətimizlə qarşılıqlı əlaqəsi hər addımda hiss olunan sahələrdən biri də qida mədəniyyətidir. Azərbaycan ədəbiyyatında fiziki hadisələrə və fizika qanunlarına, eləcə də qida mədəniyyətinə aid olan kifayət qədər nümunələr vardır. Məqalədə milli-mənəvi dəyərlər və qida mədəniyyəti məsələlərinə nəzər salınmışdır. Belə məlum olmuşdur ki, milli-mənəvi dəyərlər və qida mədəniyyəti ilk baxışda bir-birinə doğma görünməsələr də, əslində həqiqət başqa cürdür. Sözsüz ki, tədris prosesində bu cür tədqiqatların aparılması həm milli-mədəni irsimizin, tarixi köklərimizin və dəyərlərimizin, həm də milli mətbəximizin qorunub saxlanması baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir.*

Açar sözlər: atalar sözü, məsəl, tapmaca, süfrə, qida, çörək, duz, su.

Key words: proverb, saying, puzzle, table, food, bread, salt, water.

Ключевые слова: пословицы, притчи, загадки, скатерти, еда, хлеб, соль, вода.

Araşdırmalar müxtəlif elm sahələrinin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olduqlarını açıq şəkildə göstərir. Bu əlaqələr xüsusən pedaqogika, psixologiya, mifologiya, din, hüquq, musiqi, tarix, coğrafiya, etnoqrafiya, riyaziyyat, xalq təbabəti kimi elmlərdə daha çox özünü büruzə verir. Qeyd olunan elmlər siyahısına fizika və texnologiyanı da aid etmək olar. Tədqiqatlar zamanı fiziki hadisə və qanunlara, eləcə də milli-mənəvi dəyərlərə və qida mədəniyyətinə aid üzəçıxarılan kifayət qədər nümunələr həmin əlaqələri özündə dərinlən əks etdirir.

Son zamanlar ali təhsil müəssisələrində tədris

prosesində yeni tədris üsullarından, innovativ metodlardan istifadə etməklə fənlərarası əlaqələrin genişləndirilməsinə xüsusi diqqət ayrılır. Folklor məlumatlarından istifadə etməklə milli-mədəni irsimizin, tarixi köklərimizin və dəyərlərimizin, o cümlədən, milli mətbəximizin qorunub saxlanılmasına çalışmaq, yaddan çıxmış yeməklər haqqında daha çox bilik əldə etmək, başqa millətlərin, xalqların, xüsusən bədnam qonşularımızın tariximizə, musiqimizə, mədəniyyətimizə, milli mətbəximizə sahib çıxmalarına imkan verməmək, əldə etdiyimiz bilgiləri gələcək nəsillərə çatdırmaq bu baxımdan olduqca faydalıdır. Azərbaycan Respublikasının Prezi-

denti İlham Əliyev demişdir:

“...Bizim musiqimiz ermənilər tərəfindən utanmadan oğurlanır. Dahi bəstəkarımız Üzeyir bəyin əsərləri mənimsənilir. Bizim milli mətbəximiz yenə də ermənilər tərəfindən oğurlanır. Onlar bunu müxtəlif yollarla erməni mətbəxi kimi təqdim etməyə çalışırlar. Halbuki, milli yeməklərimizin adları da Azərbaycan sözləridir” [2, 10]. Akademik Ramiz Mehdiyevin 2009-cu ildə “Azərbaycan” qəzetinin 8 dekabr tarixli nömrəsində çap olunmuş **“İctimai və humanitar elmlər: zaman kontekstində baxış”** adlı məqaləsində də Azərbaycanda milli ideologiyanın formalaşmasına ciddi diqqət yetirmək lazım olduğu məsələsi xüsusi vurğulanmışdır. Milli ideologiyanın formalaşması isə, fikrimizcə, milli dəyərlərimizin və bu dəyərlər içərisində ən qiymətliələrindən biri hesab olunan milli mətbəximizin qorunub saxlanılmasından ibarətdir.

Məlumdur ki, mətbəxi bir tədqiqat obyektini kimi, qida texnoloq və mühəndisləri, dietoloq, psixoloq, filosof, eləcə də folklorçular tədqiq edirlər. Bir məqalədə bu məsələlərin hamısını şərh etmək çətin olsa da, müəyyən məqamlara toxunmağa çalışacağıq.

Şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrində qida məhsulları – yemək, içmək və çörəklə bağlı kifayət qədər materiallara, yəni atalar sözü və məsəllərə, tapmacalara, yanıltmaclara, inanclara, andlara, dualara rast gəlirik. Məsələn, nağıllarda olan “Nə desən vardı, quş südü, can dərmanı” ifadəsi. Məncə, bu ifadəyə görə hər şey var. Bir çox atalar sözlərinin yeməklərlə bağlı yarandığı da heç kimdə təəccüb doğurmur: “Halva-halva deməklə ağız şirin olmaz”, “Halvaya duz qatmazlar”, “Yeməmişən qaz ətinə, görməmişən ləzzətini”, “Alışmışan dolmaya, bəlkə bir gün olmaya”, “Qarnım üçün demirəm, qədrim üçün deyirəm” və s. Sonuncu atalar sözünə diqqət etsək görürük ki, ulularımız “yemək üçün yaşamaq” yox, “yaşamaq üçün yemək” düşüncəsini həmişə önə çəkmiş və daim mənəviyyatı yeməkdən qabaqda formalaşdırmağa çalışmışlar (2, 75).

Bütün qidaların şahı çörək (çevrə kəlməsi ilə eyni kökdən olub, mənası “dəyirmi olan” deməkdir, çünki ilk vaxtlar çörək yalnız dəyirmi formasında hazırlanıb) hesab edildiyindən haqqında olan sözlərə baxaq: “Çörək bol olarsa,

basılmaz Vətən”, “Çörək açanı qılınc açmaz”, “Çörək basan ayağa düşər”, “Çörək xörəyin başıdır”, “Çörək süfrənin şahıdır”, “Çörək itirən çörək tapmaz”, “Çörək Qurandan irəlidir”, “Çörək verərsən, çörək verərlər, daş atsan, daş atarlar”, “Çörəyi bol olanın tüstüsü gur çıxar”, “Çörəyi çörəkçiyə ver, bir çörək də artıq ver”, “Çörəyi tək yeyən yükünü özü çəkər”, “Çörəyin başı bismillah, ayağı əlhəmdülillah”, “Çörəyin dadı ağızdadı”, “Çörəyin dadını cütçü bilər”, “Çörəyi dizinin üstündə”, “Çörəyi ayaqlayan itirər və s. kimi ifadələr bu gün də işlənməkdədir.

Çörəklə duz həmişə bir yerdə olduğundan indi də duz haqqında bəzi atalar sözlərinə diqqət edək: “Duz-çörək, düz çörək”, “Duz-çörək itməz”, “Duz-çörəyin qədrini bilmək gərək”, “Duz kimi hər aşaya girər”, “Duz yerinə buz yalama”, “Duzu yeyib, duz qabını sındırma”, “Bir gün duz yediyin yerə qırx gün salam ver”, “Duzdan ləziz, sudan əziz bir şey yoxdur”. Sonuncu atalar sözündən göründüyü kimi, sudan əziz bir şey olmadığı üçün su haqqında da bir neçə atalar sözlərini yada salaq: “Su gərək quyunun dibindən çıxsın, quyuya su tökməklə quyu sulu olmaz”, “Su götürməklə dəryadan su əskik olmaz”, “Su harada – dirilik orada”, “Su hər şeyi təmizlər, yalnız üz qarasını təmizləməz”, “Suyu içilən quyuya daş salmaq olmaz”, “Su içənə ilan dəyməz”, “Su bədəni təmizlər, göz yaşı ürəyi”, “Su daşı quma döndərər, arvad kişini muma”, “Su görəndə balıqdı, qaya görəndə keçi”, “Su inəyə süd gətirir, ilana zəhər”, “Su kiçiyindi, yol böyüyün”, “Su kimi əziz ol”, “Su murdarı pak eylər”, “Su murdarlıq götürməz”, “Su səmtinə axar”, “Su səhəngi suda sınar”, “Su suya qarışar, yağ yağa”, “Su təzə, bardaq təzə, içərlər məzə-məzə”, “Su yaranıb axmağa, göz yaranıb baxmağa”, “Suyun dərinliyini bilmək olar, ancaq insanın ürəyini bilmək olmaz” və s. Belə nümunələr istənilən qədərdir. Bu nümunələrin çoxluğu bir tərəfdən çörəyin, duzun tarixinin bəşəriyyətin yaranma tarixi ilə üst-üstə düşdüyünü, digər tərəfdən müqəddəs nemətlərə olan hörmət və ehtiramla bağlıdır. O da məlumdur ki, Naxçıvan şəhərindən 10-12 km şimal-qərbdə, Babək rayonu ərazisində yerləşən Duz dağı hələ bəşər övladı olmayanda da mövcud olub. Hətta Naxçıvan duzuyla bağlı tapmacalar da var.

Çörəyin bir adı da “əppək”dir. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının “Qam bərənin oğlu Bamsı Beyrək boyını bəyan edər, xanım hey...” boyunda “Mərə, yüzünüz ağ olsun! Ağanızın ətməgi sizə halal olsun”, – dedi (1, 60). Yenə həmin boyda Beyrək soruşur: “Qara saqac altında köməcdən nə var? Ətməgdən nə var?” (1, 62).

Göründüyü kimi, çörəyin arxaik adlarından biri də “ətməg”, yəni “əppək”, bir forması da “kömək” olmuşdur. Qeyd edək ki, Azərbaycanda müxtəlif çörək növləri bişirilir: təndir çörəyi, lavaş (yuxa, yayama), fətir, qalın, nazik, kətə və s. Çörək bişirmənin arxaik adı isə belədir: “əppək yapmaq”, “əppək saca salmaq” və s.

Şifahi xalq ədəbiyyatında yeməklə bağlı nümunələr çoxdur: “Harda aş, keçəl baş”, “Verərsən aş, olarsan baş, verərsən şor, olarsan kor”, “Aranda tutdan oldum, dağda qurutdan”, “Ayranındır, şorundur, indi növbə korundur”, “Toyda da toyuğun vayıdı, vayda da toyuğun vayıdı”, “Səbr ilə halva bişər, ey qora səndən, bəsləsən atlas olar, tut yarpağından”, “Armud kaldır, yemək olmur, hər sözü demək olmur”, “Kasıbın xəmiri qurtaranda sacı qızar”, “Yeməyin qulu, işləməyin xəstəsi”, “Yeməkdənsə ümid yaxşıdır”, “Yeməklə doymayan, yalamaqla doymaz”, “Yeməklə dost olan illərlə düşman olar”, “Yeməyən qurd barama sarımaz”, “Yeməyin dadı duzdadı, dünyanın dadı gözə”, “Allaha da qurban olum, qonağına da” və s. Göründüyü kimi, atalar sözləri və məsəllərdə istənilən qədər yeməklə bağlı nümunələrə rast gəlirik.

Yeməklə bağlı folklorda əski inam və etiqadların məhsulu olan andlar (bəzən “and olsun” ifadəsinin yerinə “qəsəm olsun” ifadəsi də işlənir), alqışlar və dualar da az deyil: “Çörəyə and olsun!”, “Yediyimiz çörək haqqı” və s. Ümumiyyətlə, təkcə çörəyə yox, müxtəlif nemətlərə, təamlara aid olan andlarımız, alqışlarımız və dualarımız çoxdur: “Duz haqqı”, “Çörək-əppək haqqı”, “Od haqqı”, “Ocaq haqqı”, “Süfrənin bərəkəti haqqı”, “Allah bərəkət versin”, “Allah ruzini yetirsin”, “Allah süfrəni bol eləsin”, “Varın tükənməsin”, “Vardövlətin başından aşsın”, “Çörək gözümlü tutsun”, “Çörək mənə qənim olsun”, “Səni duz çörəyə and verirəm”, “Çörəyinin bərəkətinə and olsun”, “Çörəyiniz küt getməsin!” və s. Bəzi bölgələrdə “urfə” ifadəsi işlədirlər. Urva-urfə

xəmirin yoğrulmasında və çörəyin açılmasında istifadə edilən ura deyilir. Urvasız-urfasız çörək bişirmək mümkün deyil. Əvvəllər süfrə duaları olub, indi isə xeyli azalıb. Düzdür, yas mərasimlərində süfrə duaları oxunur, amma adi yemək-içmək məclislərində demək olar ki, yoxdur. Məsələn, yaxşı yadımdadı, həmişə atam yemək-içmək qurtarandan sonra dua edərdi. “Ya Allah sən hamıya ver, biz də içində!”, “Ya Allah sən hamıya kömək ol, biz də içində!”, “Ya Allah hamının çörəyin yetir, biz də içində!”.

Onu da qeyd edək ki, ta qədimdən bizim ulularımız yedikləri çörəyə hörmət etmiş, ölməyə razı olmuş, amma yalandan, xüsusən çörəyə, yeməyə yalandan and içməmişlər. Məsələn, “Kitabi-Dədə Qorqud”un “İç Oğuz Daş Oğuz asi olub Beyrək öldüğü boy”unda Bamsı Beyrək ölümünə razı olur, amma canını qurtarmaq üçün yalandan Müshəfə əl basıb and içmir. Əksinə, o, Qazana dönük çıxmayacağını söyləyir və belə and içir: “Mən Qazanın nemətini çox yemişəm, bilməzsəm, gözümə dursun!”, – deyir.

Qida ilə bağlı bu gün el arasında işlənən qarğış nümunələri də az deyil. Məsələn, “Süfrəndən urvan-urfan kəsilsin”, “Səni görüm acı xəmrədən kəsilsən”, “Xəmirin təndirdə durmasın”, “Qazanın qaynamasın”, “Aşın ocaqda qalsın”, “Aş üzünə həsrət qalasan”, “Bağın barsız qalsın”, “Bağından nübar yeməyəsən”, “Bazarlığın bazarda qalsın”, “Ələyin ələnsin, xəlbirin göydə fırlansın”, “Kabab kimi közdə yanasan”, “Mal-qaran qısır qalsın”, “Çörəyin kəsilsin”, “Çörək sənə haram olsun”, “Yağın daşsın”, “Yediyin (içdiyin) gözüne dursun” və s.

Süfrə ilə də bağlı kifayət qədər nümunələr vardır: “Surfa duası hər duadan əfzəldi”, “Süfrədə əlini saxla, məclisdə dilini”, “Süfrədən qalanı itə atarlar”, “Süfrəni yuxarı başdan düzərlər, aşağı başdan yığarlar”, “Süfrənin başı-ayağı olma”, “Süfrənin böyüyü olunca, donuzun kiçiyi ol”, “Süftə səndən, bərəkət Allahdan”, “Yarma aş təndirin başı” və s. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının müqəddiməsində oxuyuruq: “Oğul atadan görməyincə süfrə çəkməz-açmaz” (1, 31). “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında Uruzun dustaq olmasından bəhs edən “Salur Qazan tutsaq olub oğlu Uruz çıxardığı boy”da kafirlərə dustaq düşən adını çəkdiyimiz alp babası Qazana deyir ki, əgər üç aya buradan

qurtarıb qayıda bilməsəm, onda Qalın Oğuz eli məni ölmüş bilib yasımı tutsun, aygır atımı boğazlayıb aşımı, yəni ehşanı versin.

Çağırılan qonaqların qarşılınması, yeməklərin hazırlanması və qonaqlara hörmət haqqında: “Dirşə xan oğlu Buğac xan boyını bəyan edər, xanım hey” boyunda oxuyuruq: Xanlar xanı xan Bayındır yildə bir kərrə toy edib, Oğuz bəglərin qonaqlardı. Genə toy edib, atdan-ayğırdan, dəvədən buğra, qoyundan qoç qırdırmışdı. Bir yerə ağ otağ, bir yerə qızıl otağ, bir yerə qara otağ qurdırmışdı. Kimin ki, oğlu-qızı yox, qara otağa qondurın, qara keçə altına döşən, qara qoyun yəxnisindən öginə götürün. Yersə, yesün, yeməzsə, tursun-getsün demişdir” (1, 34).

Ümumiyyətlə, qonaqla bağlı saysız-hesabsız atalar sözlərimiz, məsəllərimiz var. Məsələn, “Qonaq nəfəs kimidir, gəlib çıxmasa xəfə olur”, “Qonağı gəlməyən qara evlər yıxılsa yey”, “Qonağa ağzına görə aş bişirəllər”, “Qonağa “get” deməzlər, palazı altından çəkərlər”, “Qonağa görə süfrə açılar”, “Qonağın ağzına baxarlar, atına yem-arpa verərlər”, “Qonağın hörmətliyi yola salınmaqdan bilinər”, “Qonağın payını Allah yetirər”, “Qonağın ruzisi özündən qabaq gələr”, “Qonaq bərəkət gətirər”, “Qonaq bir gün olar”, “Qonaq birinci gün qızıldır, ikinci gün gümüşdür, üçüncü gün misdir, dördüncü gün pisdır”, “Qonaq ev yiyəsinin dəvəsi, harda bağlasa, orda durar”, “Qonaq ev yiyəsinin quludu-quzusudu”, “Qonaq evin gülüdü”, “Qonaqsız ev susuz dəyirman”, “Qonaqsız ev uğursuz olar”, “Qonaq qonağı istəməz, ev yiyəsi də hər ikisin”, “Vaxtsız qonaq öz kisəsindən-süfrəsindən yeyər” və s.

Ədəbiyyatda yeməklə, çörəklə bağlı bilməclərə də rast gəlirik.

Kiçik janrların ən maraqlı növlərindən olan yanıltmaclara diqqət edək: “Ay axsaq aşpaz Həsən şah, aşpazlar aş bişirir, sən də gəl aş bişir, ay axsaq aşpaz Həsən şah!”, “Aşpaz Abbas bozbaş asar o başda, bu başda”, “Aşpaz Abbas bozbaş asmış, İlyas aşpaz səhv salmış, bozbaş yerə aşırmış”, “Aşpaz Abbas aş bişirmişdi, bişirmişdisə də az bişirmişdi”, “Aşpaz Abbas aş bişirir, yoxsa ki, bozbaş bişirir”, “Ay qılquyruq qırqovul, gəl bu kola gir, qılquyruq qırqovul”, “Qatığı sarımsaqlasan da yemək olar, sarımsaqlamasan da”, “Xanıx dayı xış xışlayıb xam

torpağı xırdalayanda, Xanım xala Xalça xalayla xaşıl bişirib, xaşılı xırda-xırda xışmalayırdılar”, “Çörəyi loxmalama, loxmaladıqca loxmalanacaq”, “Dəyirmanı girdi köpək, dəyirmançı vurdu kötək, bilmirəm, kəpək yedi, köpdü köpək, ya da ki, kötək yedi, köpdü köpək” və s. Əlbəttə, belə nümunələr çoxdur, istənilən qədər göstərmək olar.

M.C.Paşayevin bədii əsərlərində də çörək və yeməklə bağlı bir çox nümunələrə rast gəlirik. Bu sırada ağız ədəbiyyatının ən qədim janrlarından olan atalar sözü və məsəllər, alxış, qarğış, and, dua, təhqir, söyüş və s. xüsusi yer tutur. “Xəmir yeyənə etibar yoxdur (1, 51), “Keçi canı hayında, qəssab piy” axtarır (1, 26), yaxud Hacı ufuldaya-ufuldaya, söyə-söyə qalxdı, üzünü nöqərlərə tutdu: Siz də mat-mat baxırsınız, “çörək tutsun gözünüzü!” (5). M.C.Paşayevin əsərlərində yeməklə, içməklə bağlı tapmacalara da rast gəlirik:

Sizə deyiləsi bir tapmacam var,

Kim tapsa, inan ki, ömrü uzanar:

Nədəndir, əkən biz, biçib yığan biz,

Bişirən, aşırən, keş çəkən xanlar (5, 56).

Ədəbiyyatda ərzaq məhsullarının adı ilə bağlı arxaik terminlərə də rast gəlirik. Məsələn, “arpa” deyəndə təbii ki, hamımız adı tanıdığımız dənli bitkini nəzərdə tuturuq. Amma, “arpa” həm də boyunbağı formalarından biridir. 7-8 arpadan bir qatar olur.

1882-ci ildə A.O.Çernyayevskinin müəllifliyi ilə nəşr olunan bizim ilk Ana dili kitabımız hesab edilən “Vətən dili” kitabında (Faksimil nəşr, tərtib və transfoneliterasiya edən, ön söz, qeyd və şərhlər, sözlük və cədvəllərin müəllifi Vüqar Qarabağlı) da qida ilə bağlı kifayət qədər nümunələrə rast gəlirik (6). Kitabda nəşr olunan 379 atalar sözündən bəzilərinə diqqət edək: “Mis qab sınımaz” (6, 727), “Ucuz ətin şorbası olmaz” (6, 721), “Dəyirmanın yaraşığı torba-çuvaldır” (6, 721), “Heç kəs ayrına turş deməz” (6, 719), “Tünd sirkə qabını çatladar” (6, 719), “Bir tikəni bilməyən min tikəni də bilməz” (6, 718), “Zəhmətsiz bal yeməzlər” (6, 717), “Ətə pul verməz, küftənin böyüyünə yapışar” (6, 710), “Saf suyun nə iyi var, nə dadı və nə rəngi” (6, 713), “Ac toyuq yuxusunda darı görər” (6, 702) və s. “Vətən dili” kitabında xeyli tapmacalar da nəşr olunub. “Qara toyuq, qarnı yarıq” (buxarı) (6,

723), “Göy öküz getdi gəlmədi, qızıl öküz yatdı durmadı” (tüstü, od) (6, 722), “Bir bardaqla iki su” (yumurta) (6, 683), “Ətindən kabab olmaz, qanından kasa dolar” (nar) (6, 677), “Ağac başında sarı yumaq” (heyva) (6, 677), “Ağac başında darı quyusu” (əncir) (6, 677), “Ağac başında unlu dağarcıq” (igdə) (6, 677). Kitabda kiçik janrlardan yanılmaclar və digər janrlardan nümunələr də vardır.

Tədqiqatlardan belə nəticəyə gəlmək olur ki, qida ilə bağlı saysız-hesabsız adlar yaddan çıxıb, yaxud da yaddan çıxmaq üzrədir. Məsələn, qəfəxana, yandam, çölmək, qum-quma, eymə, qələnnik, qurt-qurt, dəstana, çıppa, iməci, cortanı qatıq, şorov, tapı və s. Məsələn, “Səhəri bərkidin, günortanı ləngidin, axşamı tərgidin”, “Hərmə-hədik, sırfa gərdik, yaxşı yedik yarımadiq”, “Pendir və qoz ayrı-ayrılıqda dərdirdi, ikisi bir yerdə dərmandır”, “Yeyəsən qaz ətini, görəsən ləzzətini” və s.

Göründüyü kimi, milli-mənəvi dəyərlər və qida mədəniyyəti ilk baxışda bir-birinə doğma görünməsələr də, əslində həqiqət başqa cür özünü göstərir və belə məlum olur ki, qida ilə, yəni yemək-içmək, çörək, duz və su ilə bağlı istənilən qədər nümunələr vardır. Güman edirik ki, tədris prosesində fənlərarası əlaqələrin öyrənilməsi baxımından bu cür tədqiqatların aparılmasının müstəsna rolu vardır. Sözsüz ki, bu həm də milli-mədəni irsimizin, tarixi köklərimizin və dəyərlərimizin, o cümlədən, milli mətbəximizin qorunub saxlanılmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir.

ƏDƏBİYYAT

1. “Kitabi-Dədə Qorqud”. Bakı, Yazıçı, 1988.
2. Qədirzadə H.Q. Milli mətbəx və qonaqpərvərlik. Naxçıvan, 2012.
3. Mehdişadə İ. Maralı qoca dağlar. Bakı, 2003.
4. Azərbaycan nağılları. Şərq-Qərb, V cild, 2005.
5. Paşayev M.C. Bir gəncin manifesti. Bakı, 1984.

6. Çernyayevski A.O. Vətən dili, I hissə. Çernyayevski A.O., Vəlibəyov S.H. Vətən dili, II hissə. Faksimil nəşr. Tərtib və transfoneliterasiya edən Vüqar Qarabağlı. Bakı, 2017.

Kh.Mammadov

National-moral values and food culture

Summary

The interaction of food culture with everyday life is felt at every step. There are sufficient examples of physical phenomena and laws of physics, as well as of food culture in the Azerbaijani literature. The article looks into the national-moral values and the issues of food culture. It became obvious that although national-moral values and food culture don't seem to be native to each other at a first glance, the reality is different. Undoubtedly, conduction of such a research in the education process is of great importance both for preservation of our national cultural heritage, historical roots and values, also for protection of our national cuisine.

X.Мамедов

Национально-нравственные ценности и культура питания

Резюме

Одной из областей, где взаимодействие с нашим домом ощущается на каждом шагу, является культура питания. Существует немало примеров азербайджанской литературы, связанных с физическими явлениями и физическими законами, а также с пищевой культурой. В статье рассматриваются национальные и духовные ценности и проблемы культуры продуктов питания. Установлено, что национально-духовные ценности и культура продуктов питания на первый взгляд не кажутся родными друг другу, но реальность различна. Разумеется, такие исследования в учебном процессе имеют большое значение для сохранения нашего национального культурного наследия, исторических корней и ценностей, а также нашей национальной кухни.

SLOVENİYA PEŞƏ TƏHSİLİ BU GÜN

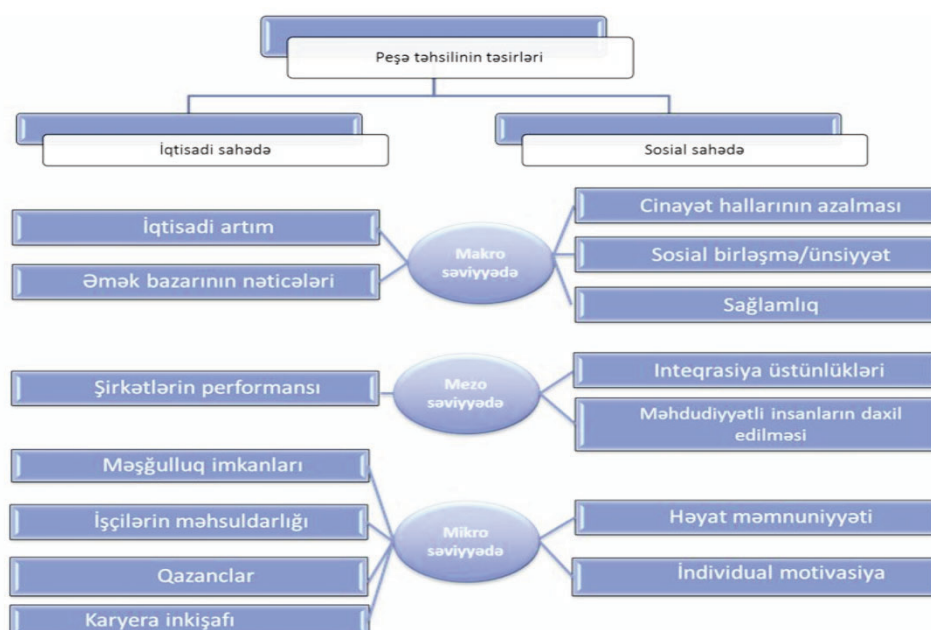

Aytan Hüseynova,

*Təhsil Nazirliyi yanında Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyinin
Təhsil standartları və tədris resursları şöbəsinin böyük məsləhətçisi
E-mail: aytan.huseynova@vet.edu.gov.az*

Qloballaşan dünyada rəqabətin artması, texnologiyanın inkişafı iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində yüksək ixtisaslı işçi qüvvəsinə olan tələbi artırmaqdadır. Sosial-iqtisadi sahədə dayanıqlı inkişafa nail olmaq üçün təhsil vasitəsilə insan resurslarına investisiya qoyulması mühüm şərtlərdən birinə çevrilmişdir. Bu vəziyyət peşə təhsilinin iqtisadi inkişaf və məşğulluğun artırılması istiqamətlərindəki əhəmiyyətini önə çıxarmışdır. Peşə təhsilinin iqtisadi və sosial kateqoriyada təsirləri 3 müxtəlif səviyyədə (mikro-fərdlər üçün üstünlükləri, mezo-işəgötürənlər üçün üstünlükləri və makro-bütünlükdə cəmiyyət üçün üstünlükləri) özünü büruzə verir:

Peşə təhsilinin ümumi iqtisadi inkişafdakı rolu və əhəmiyyəti böyükdür. Bu səbəbdən də respublikamızda həmin sahənin inkişafı üçün mühüm addımlar atılmışdır. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi yanında Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyinin yaradılması, “Azərbaycan Respublikasında peşə təhsili və təliminin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin, “Peşə təhsili haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun, “Azərbaycan Respublikasının ömürboyu təhsil üzrə Milli Kvalifikasiyalar Çərçivəsi”nin təsdiq edilməsi, müasir peşə təhsili müəssisələrinin yaradılması, sərəfəsəslə təhsil proqramlarının hazırlanması, bu sahədə beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və s. peşə təhsilinin inkişafı sahəsində görülən işlərə misal ola bilər.

Peşə təhsili sahəsində beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi istiqamətində 1-5 oktyabr 2018-ci il tarixlərində Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyinin əməkdaşları və peşə təhsili müəssisələrinin mühəndis-pedaqoji heyətindən ibarət nümayəndələri Sloveniya Respublikasında təlim səfərində olmuşlar. Təlim səfərinin məqsədi Azərbaycanda səriştəəsəslı təlim proqramının inkişafına və həyata keçirilməsinə dəstək vermək idi.

Mərkəzi Avropada yerləşən Sloveniyanın ərazisi 20 273 km², əhalisi isə 2 milyondan artıqdır. Dövlət dili sloven dili, paytaxtı Lyublyana şəhəridir.

Sloveniya Respublikası Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini 27 dekabr 1991-ci ildə tanımış, ölkələr arasında diplomatik əlaqələr isə 1996-cı ilin fevral ayından qurulmuşdur. Dostluq münasibətlərini inkişaf etdirmək və mədəniyyət, təhsil və elm sahələrində əməkdaşlıq və mübadiləni dərinləşdirmək məqsədilə 9 iyun 2011-ci ildə “Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Sloveniya Respublikası Hökuməti arasında mədəniyyət, təhsil və elm sahələrində əməkdaşlıq haqqında Saziş” imzalanmışdır.

Sloveniya təhsil sistemi Tələbələrin Beynəlxalq Qiymətləndirməsi Proqramına əsasən, dünya üzrə 12-ci, Avropa İttifaqı üzrə isə 4-cü yeri tutur. Son illərdə Sloveniya Respublikasında iqtisadi və sosial dəyişikliklərə uyğun olaraq peşə təhsilində də islahatlar aparılmaqdadır.

Sloveniyada peşə təhsili sahəsində ən çox tələb olunan ixtisaslar sənaye və xidmət sektorlarına aiddir. Eyni zamanda peşə təhsili sistemi bu təhsil üzrə bütün fəaliyyətləri koor-

dinasiya edən və kömək edə biləcək bir mərkəzə ehtiyac olduğundan burada 1995-ci ildə Təhsil, Elm və İdman Nazirliyi, Əmək, Ailə və İctimai İşlər Nazirliyi, Sənaye və Ticarət Palatası və Sənətkarlıq və Kiçik Biznes Palatası tərəfindən Sloveniya Peşə Təhsili və Təlimi İnstitutu (Institute of RS for Vocational Education and Training) yaradılmışdır. **Sloveniya Peşə Təhsili və Təlimi İnstitutu** tədqiqat, inkişaf və məsləhət fəaliyyətlərini həyata keçirən ictimai bir qurum kimi peşə təhsili sistemində milli, sosial tərəfdaşların maraqlarını birləşdirir və əlaqələndirir. Eləcə də əmək bazarının ehtiyaclarını və inkişaf tendensiyalarını təhlil edərək peşə standartları və milli peşə kvalifikasiya standartlarını hazırlayır, müasir səriştəəsəslı modul strukturlu təhsil proqramlarının metodologiyasını inkişaf etdirir. Səriştəəsəslı təhsil proqramının əsas spesifik cəhəti biliklə yanaşı, bacarıq və yanaşmanı da ehtiva etməsidir. Bununla yanaşı, Sloveniya Peşə Təhsili və Təlimi İnstitutu təhsil proqramlarının tətbiqinin monitorinqini həyata keçirir, bilik, öyrənmə və tədrisin yeni metodik və didaktik konsepsiyalarını hazırlayır, müəllimləri peşə hazırlığı sahəsində təlimləndirir.

Mobilliyin artırılmasına nail olunması məqsədilə ömürboyu təhsili dəstəkləmək, Sloveniyanın kvalifikasiyalarının alt sistemlərini əlaqələndirməklə koordinasiya etmək və ixtisasların əlyətərliliyini və keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq üçün 2015-ci ildə Sloveniyanın Milli Kvalifikasiya Çərçivəsi təsdiq edilmişdir. Sloveniyanın Milli Kvalifikasiya Çərçivəsinin tətbiqi Avropa və Sloveniyada ixtisasların tanınmasına xidmət edir.

Sloveniya Kvalifikasiya Çərçivəsinin səviyyələri	Avropa Kvalifikasiya Çərçivəsinin səviyyələri
1	1
2	2
3	3
4	4
5	
6	5
7	6
8	7
9	8
10	

Məlumdur ki, peşə təhsilində peşə standartlarının rolu böyükdür. Peşə standartları konkret peşə sahələrində işçilərin yerinə yetirdikləri əmək funksiyalarına qoyulan ümumi tələbləri sistemli şəkildə əks etdirən sənəddir. Sloveniya Respublikasında peşə standartlarının hazırlanması üçün 10 sahə üzrə komissiya (Təhsil, incəsənət, mədəniyyət; Biznes və idarəetmə; Mühəndislik və hesablama; İstehsal və emal; İnşaat, mülki mühəndislik, mədən; Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq, qida emalı, baytarlıq; Səhiyyə və sosial qayğı; Xidmətlər; Təhlükəsizlik xidmətləri və hərbi; Dayanıqlı inkişaf) yaradılmışdır.

2000-ci illərdən başlayaraq Sloveniyanın peşə təhsilində mühüm islahatlar həyata keçirilmişdir. 2001-2009-cu illərdə peşə standartları və yeni təhsil proqramları hazırlanmış, 2004-2013-cü illərdə bu təhsil proqramlarının tətbiqi həyata keçirilmişdir. Sloveniya Respublikasında peşə təhsili proqramlarının aşağıdakı növləri vardır:

Qısamüddətli peşə təhsili proqramları: 2 il	
Yuxarı orta peşə təhsili proqramları: 3 il	
Yuxarı orta texniki-peşə təhsili proqramları: 4 il	
Texniki-peşə təhsili proqramları: +2 il	
Ali peşə (qeyri-universitet) təhsili proqramları: 2 il	

Peşə təhsili proqramları (kurikulum) peşə standartları əsasında hazırlanır, modul strukturlu və nəticəyönümlüdür. Təhsil proqramının 80%-i dövlət səviyyəsində, 20%-i isə məktəb səviyyəsində hazırlanır.

Sloveniya Respublikasında peşə təhsili müəssisələrində tədris işəgötürənlərlə sıx əlaqəli şəkildə təşkil edilir. Son zamanlarda tədrisin 50%-nin işəgötürən müəssisədə keçirilməsini nəzərdə tutan forma tətbiq edilməyə başlanmışdır.

Peşə təhsilinin inkişaf etdirilməsi üçün həmin müəssisələrdə çalışan müəllimlərin təlimləndirilməsi də Sloveniya Respublikasında prioritet istiqamətlərdəndir. Müəllimlərin bilik və bacarıqlarının artırılması məqsədilə “Sahibkarlıq və şəxsi təşəbbüs”, “Müəllimlərin bacarıqlarının gücləndirilməsi”, “Müəllimlərin peşə bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi” və s. mövzularda periodik təlimlər keçirilir.

Beləliklə, beynəlxalq təcrübə də göstərir ki, global innovasiya iqtisadiyyatı şəraitində rəqabətqabiliyyətli mütəxəssislərin hazırlanması sahəsində peşə təhsilinin əhəmiyyəti artmaqdadır. Məhz bu baxımdan ölkəmizdə də müasir təhsil proqramları əsasında yüksək ixtisaslı kadrlar hazırlayan, funksional peşə təhsili və təlimi müəssisələrinə malik peşə təhsili sistemi formalaşdırılmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasında peşə təhsili və təliminin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi. 6 dekabr 2016-cı il.
2. Ömürboyu Təhsil üzrə Avropa Kvalifikasiyalar Çərçivəsi (EQF).
3. CEDEFOP – Research Paper no 10-The benefits of vocational education and training.
4. www.cedefop.europa.eu
5. www.mfa.gov.az
6. www.eportal.mss.edus.si
7. www.nok.si
8. www.cpi.si
9. www.factsmaps.com

PEŞƏ HAZIRLIĞI PROSESİNDƏ İKİÖLÇÜLÜ DİDAKTİK METODUN TƏTBİQİ

Azad Bayramov,
*Silahlı Qüvvələrin
Hərbi Akademiyasının müəllimi,
fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professor
E-mail: azad.bayramov@yahoo.com*

Şahrza Ağayev,
*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
qabaqcıl təhsil işçisi
E-mail: sharza-a@mail.ru*

UOT: 372.8 (072)

Xülasə. *Məqalədə mühəndislərin hərtərəfli peşə hazırlığı səviyyəsinə qoyulan tələblərdən danışılır, o cümlədən, tədris prosesində təklif olunan ikiölçülü didaktik analizin tətbiqi biliyin mükəmməlliyini artırmağa və sistemli düşünmənin fəallaşmasına imkan verən bir metod kimi dəyərləndirilir.*

Açar sözlər: *mühəndis hazırlığı, tədris prosesi, ikiölçülü didaktik analiz metodu, sistemli yanaşma.*

Key words: *training of engineers, teaching process, two-dimensional didactic analysis method, systematic approach.*

Ключевые слова: *подготовка инженеров, учебный процесс, двухмерный дидактический анализ, системный подход.*

Müasir sənaye istehsalı altıncı texnoloji inkişaf səviyyəsinin (nano-texnologiyaların inkişafı) ayrı-ayrı elmi istiqamətlərinin həyata keçirilməsi mərhələsindədir. Çoxsaylı təbiət elmləri qanunlarının müxtəlif qarşılıqlı əlaqəsi əsasında perspektiv texniki sistem və texnologiyaların hazırlanması bu işləri icra edən mühəndislərin bilik səviyyəsinə və yaradıcı potensialına qoyulan tələbləri müəyyən edir. Burada onlara lazım olan əsas keyfiyyət kimi ixtiraçılıq sahəsində düzgün texniki qərarların qəbulu, lazımi məlumatların əldə edilməsi və özünün təlim qabiliyyətini qeyd etmək olar. Bununla yanaşı, sistemli düşünmək qabiliyyəti mühəndislərin peşə hazırlığında və yaradıcılıq prosesində əsas amillərdən biridir. Pedaqoji prosesdə bu keyfiyyətlərin inkişafına baza fənlərinin tədrisi metodlarında optimal dəyişikliklər etməklə təkmilləşdirilməsi, xüsusi seçilmiş nəzəri və praktiki mühəndis məsələlərinin

həlli yolu ilə nail olmaq mümkündür. Bunun üçün tədris proqramları və öyrətmə metodlarının modernləşdirilməsi tələbi qarşıya çıxır.

Modernləşmə müasir dövrdə yeni tələb və normalara, texnoloji proseslərə uyğunlaşma kimi başa düşülür. Modernləşdirmənin mahiyyəti hər bir tədris edilən mövzunun və baza fənlərinin öyrənilməsində həll olunan məsələlərin didaktik potensialının tam istifadəsindən ibarətdir. Pedaqogikanın formalaşmış sahələrindən biri olan didaktika özü qollara şaxələnməmişdir: **ümumi didaktika, xüsusi didaktika, məktəbəqədər təlim-tərbiyə didaktikası, məktəb didaktikası, ilk peşə-ixtisas məktəbi didaktikası, orta ixtisas məktəbi didaktikası, ali məktəb didaktikası, hərbi təhsil didaktikası, yaşlıların təhsili didaktikası, xüsusi məktəb didaktikası, ixtisasartırma didaktikası, əlahiddə didaktika və s.**

Didaktika bir sıra anlayışlara – təhsilin məzmunu, təhsil sistemi, təhsil sisteminin prinsipləri, məqsədi; təlim, təlimin mahiyyəti, mərhələləri,

prinsipləri, üsulları, vasitələri təlimin təşkili formaları; müəllim, şagird, dərs, dərsin tipləri, mərhələləri; təlimdə mənimsəmə, təlim texnologiyaları; müvəffəqiyyət, nailiyyət, mənimsəməyə nəzarət; şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi, bilik, bacarıq, vərdiş və s. istinad edir.

Tədrisin məhsuldar metodlarının həyata keçirilməsi üçün mühəndis hazırlığında təhsil sisteminin yenidən qurulmasına ehtiyac vardır. Hazırda mövcud mühəndis hazırlığı prosesi heç də qarşıda duran məhsuldar işə yönəldilməmişdir. Bəzən ixtisasçının işə kompitentliyini yoxlamaq üçün işəgötürən tərəf elə məlumatlar soruşur ki, heç bunları mühəndisin yadda saxlamasına ehtiyac yoxdur, çünki bu məlumatları asanlıqla dərsliklərdən, sorğu materiallarından və internetdən də götürmək olar. Çox nadir hallarda işəgötürən tərəf hər hansı mühəndis məsələsinin həllində ixtisasçının bu problemə peşəkarcasına yanaşma qabiliyyəti ilə maraqlanır.

Mühəndislərin hərtərəfli peşə hazırlığı səviyyəsinə qoyulan tələblərdən biri də onların daha çox fənlər üzrə lazımi biliklərə malik olmalarıdır. Tələbələrin öyrənəcəyi biliklərin real həcmi isə psixofizioloji baxımdan da obyektiv və subyektiv amillərdən asılı olmaqla, vahid zamanda mənimsəyə biləcəkləri məlumatların həcmi ilə müəyyən olunur. Bununla yanaşı, öyrəniləsi zəruri bilik və məlumatların həcmi ildən-ilə artır. Nəticədə belə hallar didaktik ziddiyyətlərə gətirib çıxardır. Bu ziddiyyətlər belə ifadə oluna bilər:

– “Mühəndis geniş bilik miqyasında kompitent olmalıdır. Bunun üçün yeni biliklərin mənimsənilməsi prosesi mümkün olan vaxt və psixogigiyenik həddən kənara çıxmamalıdır”.

Hər hansı məsələdə istənilən ziddiyyətin olması isə bu məsələnin həlli üçün xüsusi metodlardan istifadə edilməsini tələb edir. Belə metodlardan biri də analogiya metodudur. Məsələn, istənilən məlumat strukturlarında bir-birinə oxşar, yaxud təkrarlanan xeyli sayda məlumatlar yığını və məlumat artıqlığına rast gəlinir. Burada analogiya kimi məlumatlardan, sıxma texnologiyasından istifadə oluna bilər. Məhz analogiya metodunun köməyi ilə məlumatların sıxılmasına nail olmaq mümkündür.

Mətn, səs və videofayllarda artıqlıq onlarda eyni fraqmentlərin (təbii, yaxud maşın dilinə

uyğun sözlər, mətnlərdə boş yerlər və s.) təkrarlanması kimi özünü büruzə verir. Bu artıqlığı aradan götürmək üçün mətn fayllarının arxivləşdirilməsində (ZIP, RAR və s.) məlumatların sıxılması metodundan yararlanılır. Səs fayllarının sıxılması üçün MP3, video fayllar üçün isə MP4 formatından geniş istifadə olunur.

İzomorf (eyni xassəli) hadisələrin, prinsip və qanunların birləşdirilməsi prosesinin realizasiyası, ikiölçülü didaktik metodun köməyi ilə yerinə yetirilir. Bu metod tədris məlumatlarının həcmnin azalması ilə yanaşı, fənlərarası əlaqələrin genişləndirilməsi istiqamətində təhsil prosesinin faydalı iş əmsalının kifayət qədər artmasına, ümumi və sistemli düşüncənin inkişafına, eləcə də öyrənilən biliklərin möhkəmliyinin artmasına imkan verir. Bu metodun əsasını ikiölçülü təhsil prinsipi təşkil edir ki, öyrənilən fəndə həll edilən məsələni başqa fənlər sahəsində ona oxşar hadisə və məsələnin həlli ilə əlaqələndirməklə yerinə yetirilir. Tədris materialının uyğun məntiqi strukturunu yaratmaqla, mövcud biliklər sistemindən izomorf hadisələri, riyazi və semantik (məna eyni) modelləri seçmək yolu ilə bu metodun effektivliyini artırmaq mümkündür.

Ənənəvi tədris üsulundan fərqli olaraq, ikiölçülü üsul tədris materiallarını nəinki mövzu planlarının tərtibi prinsipi əsasında (məsələn, Elektrotexnikanın nəzəri əsasları – (ENƏ) kursu üzrə mövzuların ardıcılıqla öyrənilməsi), eləcə də funksional prinsip əsasında strukturlaşdırır (məsələn, ENƏ kursu üzrə mövzuların öyrənilməsində kondensatorun, istilik, elektromexaniki enerji toplayıcılarında enerjinin toplanması prosesinin ümumi modelinə baxılması) və s. Təklif olunan metodun tətbiqinə misal olaraq fizika, ENƏ, elektrokimya və s. kurslarda öyrənilən **“Om qanunu”** mövzusuna baxaq. Əvvəlki mövzularda öyrənilmiş əsas anlayışlar: elektrik hərəkət qüvvəsi (e.h.q.), elektrik müqaviməti, elektrik cərəyanı (fizika və elektrotexnika kurslarından məlumdur), düz və tərs mütənəsb asılılıqlar (riyaziyyat kursunda öyrənilir).

Öyrətmənin şaquli tərkib hissəsi: qanunun fiziki mahiyyətini izah etmək və üç kəmiyyətdən (gərginlik, müqavimət, cərəyan) birinin tapılması ilə məsələnin həlli.

Öyrətmənin üfüqi tərkib hissəsi:

a) *Om qanunundan istifadə etməklə xətti elektrik dövrələri nəzəriyyəsi kursuna dair həll olunacaq praktiki məsələlərin, annotasiyaların tərtib edilməsi (şəbəkədəki naqillərin və elektrik maşınlarındakı dolaqların en kəsiklərinin, qoruyucuların seçilməsi, qızdırıcı elementlərin, ölçü dövrələri üçün əlavə müqavimət və şuntların hesablanması və s.);*

b) *ümumi semantik və riyazi modellərlə analoq-qanunların (izomorfizimlər) izahı və ümumiləşdirilməsi: maqnit dövrələri üçün Om qanunu; pnevmatik və hidravlik konturlar üçün Om qanunu; mexaniki integrallar üçün Om qanunu; hərəkət edən dəmir yolu maşınları üçün Om qanunu;*

c) *elektrik dövrələr üçün Om qanununa, hərəkətverici qüvvələrin fiziki obyektlərə təsirinə dair ümumi qanunun xüsusi halı kimi baxılması;*

d) *hərəkətverici qüvvənin fiziki obyektlərə təsirinə dair ümumi qanunun nəticəsinin ümumiləşdirilməsi (fənlərarası ümumiləşdirilmiş Om qanunu): hərəkətverici qüvvənin hər hansı fiziki obyektə təsirinin nəticəsi (hər hansı kəmiyyət) bu qüvvənin qiyməti ilə düz, hərəkət zamanı bu obyektə göstərilən müqavimətin qiyməti ilə tərs mütənəsnədir;*

e) *hərəkətverici qüvvəni müəyyən etmək (hansı təbiətlidir): istiqamətlənmiş mexaniki, fırladıcı moment, hidravlik, pnevmatik, osmotik, səs və işığın təzyiqi, elektrik hərəkət qüvvəsi, maqnit hərəkət qüvvəsi, temperatur fərqi və s.;*

f) *müqavimətin növünü müəyyən etmək: elektrik, maqnit, termik, aero-hidrodinamik, yırğalanma və sürüşmə sürtünməsi və s.;*

g) *Əks-təsir qüvvəsini və onun müqavimətdən fərqlərini təyin etmək;*

h) *Psixologiyada hərəkətverici qüvvənin keyfiyyətə təsvirinə (Om qanunu) misal olaraq aşağıdakı analogiyaları göstərmək olar: elektrik hərəkət qüvvəsi – motivasiya (sübutlar, əsaslar, dəlillər, səbəblər), daxili müqavimət – tənbəllik, yük müqaviməti, istehsal edici – əmək, əks elektrik hərəkət qüvvəsi – əks-təsiredici qüvvə kimi mane olan xarici istehsal və sosial faktorlar.*

Tədrisdə ikiölçülü üsulun tətbiqinə dair aşağıdakı bəzi riyazi məsələlərin həllinə diqqət yönəltməyi məqsəduyğun sayırıq.

Məsələ 1. A və B şəhərlərindən eyni vaxtda bir-birinə qarşı iki avtomobil yola düşdü. Bu

avtomobillərdən biri şəhərlər arasındakı məsafəni “a” müddətinə, digəri isə “b” müddətinə gedə bilər. Nə qədər vaxtdan sonra bu avtomobillər görüşə bilər?

Əsas anlayışlar: məsafə, zaman və sürət.

Cavab: $t =$

$$\frac{a \cdot b}{a + b}.$$

Məsələ 2. İki rəngsaz eyni vaxtda işə başlayaraq otağı rəngləməlidirlər. Bunlardan biri bütün işi “a” müddətinə, digəri isə “b” müddətinə görə bilər. Hər iki rəngsaz birlikdə həmin işi hansı müddətə görə bilərlər?

Əsas anlayışlar: sahə, zaman və əmək məhsuldarlığı.

Cavab: $t = \frac{a \cdot b}{a + b}.$

Məsələ 3. İki elektrik müqaviməti (rezistor) dövrədə paralel birləşdirilmişdir. Bunlardan birinin müqaviməti “a” Om, digərininki isə “b” Om-dur. Dövrədə ümumi müqavimət nə qədərdir?

Əsas anlayışlar: müqavimət və keçiricilik.

Cavab: $r = \frac{a \cdot b}{a + b}.$

Sonda isə, öyrənmələrin fəal iştirakı ilə ümumiləşdirmək olar ki, bir çox başqa fənlər sahəsində də belə məsələlərin həllini eyni riyazi modelə bir qanun çərçivəsində ifadə etmək mümkündür: “Əgər iki və ya artıq istehsalçı eyni vaxtda hər hansı proses zamanı fəaliyyətə başlayaraq birlikdə yekun nəticəyə nail olmaq istəyirlərsə, onda bu nəticəyə çatmaq müddəti onların məhsuldarlıqlarının cəminin tərs qiymətinə bərabərdir”. Belə məsələlərin həlli bir-birinə əks iki anlayışın izah olunmasına əsaslanır. Məsələn, məhsuldarlıq və müqavimət. Minik avtomobilinin məhsuldarlığı, onun sürəti ilə yəni vahid zamanda gedilən yolla şərtlənir. Əməyin məhsuldarlığı, vahid zamanda görülmüş işin həcmidir. Rezistorun məhsuldarlığı isə onun keçiriciliyidir (müqavimətin tərs qiyməti), hansı ki, rezistordan keçən cərəyanı müəyyən edir.

Riyazi modelin realizasiyası üçün bir-birinə mənaca yaxın olan kəmiyyətlərin mahiyyətini belə izah etmək olar. Məsələn, əməyin və texnoloji avadanlıqların məhsuldarlığı, elektrik keçiriciliyi, maqnit nüfuzluğu, nəqliyyat magistralının buraxma qabiliyyəti, boru kəmərləri

və rabitə kanalları, həmçinin elektrik cərəyanı, maqnit, istilik, hava, hidravlik, nəqliyyat, informasiya axını və s.

Avtomobilin hərəkətinə göstərilən müqavimət bir çox amillərdən (sürtünmə və aerodinamik müqavimət) ibarətdir. Onları aradan qaldırmaq lazımdır. Birinci məsələnin şərtinə görə “a” və “b” kəmiyyətləri hərəkətə göstərilən müqavimətdir. Əgər onlar sıfıra bərabər olarsa, onda avtomobil şəhərlərarası məsafəni bir anda qət edə bilər. İkinci məsələdə istehsal prosesinə göstərilən müqavimət (mane olan amillər “a” və “b” kəmiyyətləri), əsasən texnoloji imkanların məhdudluğu, istehsalın və icraçıların qeyri mütəşəkkilliyi, əlverişsiz əmək şəraiti, yorğunluq, işə ikrah hissi və s. kimi səbəblərdir.

Rezistorun müqaviməti (məsələn 3, “a” və “b” kəmiyyətləri) elektronların keçməsinə mane olması ilə bağlıdır. Bu rezistorun hazırlandığı materialın xassəsindən asılıdır. Elektrik hərəkət qüvvəsi mənbəyində, dövrədə müqavimət olmadıqda cərəyan sonsuzluğa bərabər olur. Deməli, hər hansı prosesdə müəyyən nəticəyə nail olmaqdan söhbət gedirsə, onda diqqət müqavimət ölçüsünə malik kəmiyyətə yönəldilməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, elektrik müqaviməti öz növbəsində müəyyən bir zamanla bağlıdır. Həmin zaman ərzində tətbiq edilən elektrik hərəkət qüvvəsi 1 volt olduqda müqaviməti olan rezistordan 1 kulon elektrik yükü keçir.

İkiölçülü tədris üsulunun həyata keçirilməsi üçün tədris materiallarının hazırlanması prosesində məlumat toplanılır, biliklər sistemi ilə yanaşı, komponentlər sisteminin də təsnifatı və sistemləşdirilməsi aparılır. Geniş bilik dairəsinə malik mütəxəssislərin komponentlər sisteminin çoxşaxəli funksiyalarını öyrənməsi hazırlanan texniki sistemin optimal funksional sintezini aparmaq üçün başlıca və məcburi şərtlərdən biridir. Ona görə də ümumi nəzəri fənlərin təcrübi olaraq texniki avadanlıqların qurulması ilə bağlılığı, uyğun kursların tədrisi prosesində öyrədilməlidir.

Mühəndis ixtisasına yiyələnmək istəyən tələbə və kursantlar müxtəlif fənlər üzrə öyrəndikləri bilik və məlumatların nəzəri əhəmiyyəti və təcrübədə təsdiqi haqqında təsəvvürlərə malik olmalıdırlar. Baza tədris fənlərinin problemli, axtarışlı və tədqiqatçılıq metodu ilə hərtərəfli

tədris olunması tələbələrin aldıkları biliklərin möhkəmlik və effektivliyini kifayət qədər artırır. İkiölçülü didaktika tələbələrin dünyagörüşünü yüksək səviyyədə genişləndirir, gələcək fəaliyyətlərində onların peşəkarcasına yararlıq dərəcəsini müəyyən edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Bayramov A.A., Namazov Ə.D. Mühəndis hazırlığında ikiölçülü tədris üsulu. Elmi əsərlər məcmuəsi, AAHM, 2012, № 1 (18), səh. 29-32.
2. Ağayev Ş., Məmmədova S. Texniki-peşə təhsili müəssisələrində təlimin təşkilinin didaktik məsələləri. Bakı, Nasir, 2010, səh. 204.
3. Похолков Ю.П., Чучалин А.И., Боев О.В. Гарантии качества подготовки инженеров: аккредитация образовательных программ и сертификация специалистов. Вопросы образования. 2004. 125-141.
4. Рыжов В.П. Инженерное творчество и проблемы современного инженерного образования. Открытое образование. 2005, с. 80-86.

A.Bayramov, Sh.Aghayev

Application of two-dimensional didactic method in the process of vocational training

Summary

The article deals with the requirements set for engineers' comprehensive vocational training, also appreciates the introduction of proposed two-dimensional didactic method in the teaching process as a method enabling to upgrade knowledge and activate systematic thinking. Attention is paid to the fact that the use of common functional features and properties of systemic elements would allow engineers to develop practical skills for designing technical systems in their future activities.

A.Байрамов, Ш.Агаев

Применение двухмерных дидактических методов в процессе подготовки специалистов

Резюме

В статье рассмотрены проблемы, существующие в процессе подготовки инженеров на современном уровне. Оценивается применяемый в учебном процессе двухмерный дидактический метод, направленный на укрепление знаний и навыков системного мышления.

MÜASİR TEXNOLOGİYANIN MÜƏLLİMİN FƏALİYYƏTİNDƏ ROLU

Zahirə Paşayeva,

*4 nömrəli Bakı Peşə Liseyinin ixtisas fənn müəllimi,
lisey üzrə metodbirləşmə sədri*

E-mail: zahira_pashayeva@mail.ru

Bu gün müasir təlim metodları və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından (İKT) istifadə cəmiyyətin dəyərli vətəndaşları olmağa hazırlaşan, fəal və hər şeylə maraqlanan tələbələrin və dünyanın hər yerində təfəkkürə üstünlük verən müəllimlərin heç vaxt bitib-tükənməyən axtarışları deməkdir. Bundan başqa müasir təlim metodları və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə sinif mühitində dəyişiklik etməyə və müəllimlə tələbə arasında, tələbələrin öz aralarında və məktəblə ev arasında qarşılıqlı əlaqələr qurmağa imkan yaradır.

Odur ki, artıq müasir dərstdə təlim prosesini gücləndirən yeni təlim metodlarından istifadəyə üstünlük verilir və yeni təlim metodlarının tətbiqi zamanı tədris olunan mövzunun mənimsənilməsinə proses iştirakçılarının hər biri öz töhfəsini verir. Bu prosesdə yalnız müəllimlə tələbələr deyil, həm də tələbələr öz aralarında söhbət və dialoq rejimində fəaliyyət göstərirlər.

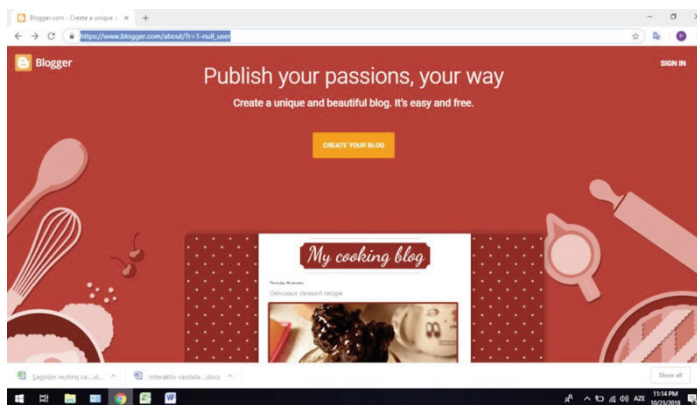
Müasir texnologiyadan istifadə ixtisasından asılı olmayaraq hər bir müəllimin peşə borcu olmalıdır. Bu sahədə sözsüz ki, İKT fənnini tədris edən müəllimlərin üzərinə daha böyük məsuliyyət düşür. Bunları nəzərə alaraq bu fənni uzun illər tədris edən bir müəllim kimi,

dərslərində müasir təlim texnologiyalarını tətbiq etmək istəyən həmkarlarıma bəzi tövsiyələrim var:

1. İlk növbədə, sinif bloqunuzu yaradın. Sinif bloqunu yaratmaq üçün Blogspot, Wordpress, Wix, Weebly kimi hazır sistemlərdən istifadə etmək məsləhətdir. Məsələn, bu linkə daxil olub bloqunuzu yarada bilərsiniz: https://www.blogger.com/about/?r=1-null_user. Bloqda keçilən mövzular haqqında məlumatlar, videolar, tapşırıqlar, faydalı saytlar, öyrədici oyunlar, dərstdəki fəaliyyətlərdən şəkillər paylaşmaq mümkündür. Bloq, həmçinin tələbə və valideynlərlə əlaqə saxlamaq, tələbələrlə dərstdən sonra tətill müddətində müzakirələr aparmaq üçün gözəl vasitədir.

2. Sinfinizin video kanalını yaradın və tələbələrin fəaliyyətindən videolar hazırlayıb, kanala əlavə edin. Bu, tələbələrin hazırladığı

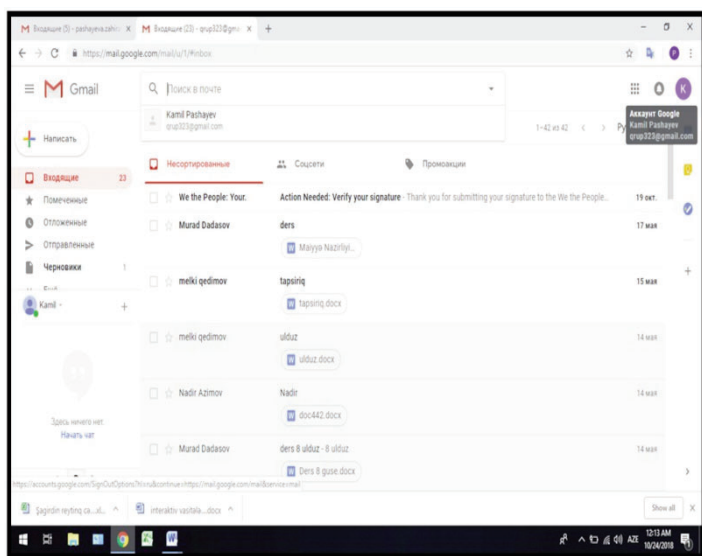

işləri nümayiş etdirməklə onlar üçün əlavə motivasiya olacaq. Kanalı yaradarkən təhlükəsizlik məsələlərini də nəzərə almağı unutmayın.

3. Dərslərinizdə kompüter və proyektordan istifadə edin.

4. Sınıf daxilində elektron poçt sisteminizi yaradın. Məsləhətdir ki, g-mail xidmətindən istifadə edəsiniz, çünki g-mail hesabını yaratmaqla Google şirkətinin təqdim etdiyi digər xidmətlərdən də istifadə etmək imkanı əldə edəcəksiniz. Elektron poçt sisteminizin olması sınıf daxilində informasiya mübadiləsinə asanlaşdıracaq və siz rahatlıqla tələbələrinizlə müxtəlif məlumatları bölüşə biləcəksiniz.

Nümunə üçün tədris apardığım bir qrupun g-mail pəncərəsinin şəklini paylaşım: Qrupun hər bir tələbəsinin şəxsi g-mail ünvanı var. Onlar ev tapşırıqlarını və ya sınıf işlərini qrupun g-mail ünvanına göndərirlər və bu g-mail ünvanının şifrəsi yalnız müəllimdə olur.

5. “Bulud yaddaşından” istifadə edin.

Lazım olan informasiyanızı bulud texnolo-

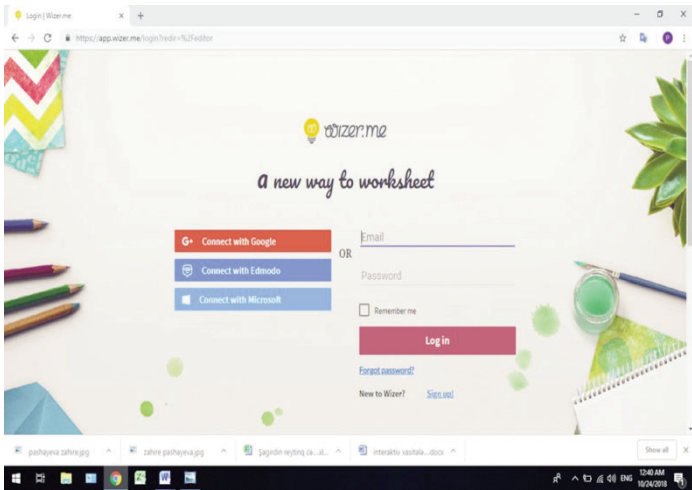
giyalarında saxlamaq üçün poçt serverinin müvafiq servisindən – “Yandex Disk”, “Google Drive” (g-mail.com) və ya “Oblako” (mail.ru)-dan istifadə edə bilərsiniz. Google Drive, Dropbox və bir çox bulud texnologiyasının təqdim etdiyi bu xidmətlər sizə sənəd, şəkil və videolarınızı internetdə təhlükəsiz saxlamağa imkan verir. Dərs planları və tapşırıq vərəqlərinizi belə buludlarda saxlamaqla fayllarınızı itirmək təhlükəsindən azad olur, lazım olan anda istənilən faylı kompüterinizə yükləyib, yenidən istifadə edə bilərsiniz. Həmçinin belə texnologiyalardan istifadə sizə imkan verir ki, sənədlərinizi digər həmkarlarınızla asanlıqla bölüşüb, onlarla əməkdaşlıq edərək yeni sənədlər hazırlayasınız.

6. Dərslərinizdə öyrədici sayt və oyunlardan istifadə edin. Bu, tələbələrdə dərsinizə qarşı böyük marağın yaranmasına, eyni zamanda, tələbələrinizdə texnologiya və internetdən düzgün istifadə bacarığının formalaşmasına mühüm təsir edəcək. Bu məqsədlə bəzi saytlarla tanış olaq:

• **Komiks, karikatura hazırlamaq üçün sayt.** Bu sayt tələbələrinizlə yerinə yetirə biləcəyiniz tapşırıq növlərindən biridir. Əksər hallarda müəllimlər çətin olduğuna görə komiks və yaxud karikatura hazırlayan proqramlardan dərslərinə istifadə etmirlər. Sizi istifadəsi olduqca asan Toonytool.com aləti ilə tanış etmək istəyirəm. Saytdan istifadə etməklə komiks, poster, karikatura hazırlamaq, eləcə də müxtəlif məqsəd və formalarda istifadə etmək mümkündür. Belə ki:

- müəllim tələbələr üçün qısa zamanda öyrədici material, poster hazırlaya bilər;
- müəllim dərsdən sonra tələbələrə dərs zamanı öyrəndikləri bir faktı poster şəklində hazırlamağı tapşırıla bilər;
- tələbələr saytdan istifadə edərək dərs zamanı hansısa mövzuda poster, komiks, karikatura hazırlaya və dialoq qura bilərlər.

• **İnteraktiv tapşırıqlar hazırlamaq üçün sayt.**

Tələbələrin tapşırıqlar hazırlamaları üçün istifadə olunan müxtəlif saytlar var. Belə saytlardan biri olan **wizer.me saytı** ilə tanış ola bilərsiniz:

Bu saytda müəllim və tələbələr ayrı-ayrılıqda qeydiyyatdan keçirlər. Saytı eyni tipli digər saytlardan fərqləndirən xüsusiyyətlər aşağıdakılardır:

- Açıq sual, test, boşluğu doldur, şəkil və video üzrə iş, düzgün sırala və s. tapşırıq növlərindən istifadə etmək mümkündür.

- Tapşırıqların dizaynı üçün daha çox imkan var.

- Hər bir suala ayrıca bal təyin etmək olur.

- Tələbənin düzgün cavabları görməsi imkanı var.

- Müəllim tələbənin nəticəsinə və verdiyi cavablara fikir bildirməsi imkanına malikdir.

QIYMƏTLƏNDİRMƏ. Tələbələrinizin dərəcə marağını artırmaq üçün qiymətləndirmə çox vacibdir. Qiymətləndirmə üçün sizə Excel proqramında yaradılmış “Reyting cədvəli” tövsiyə olunur. Excel proqramının funksiyaları balların avtomatik toplanmasına və şərti formatlaşdırmağa imkan verir ki, bu da müəllimlərin işini asan və həm də tələbələr üçün diqqətçəkən edir.

Nümunə üçün dərs dediyim qruplar üçün tərtib etdiyim Reyting cədvəllərindən birini sizinlə paylaşım”:

XXI əsrin əsas tendensiyası yüksək texnolo-

giyaların inkişafı, elmi nailiyyətlərin real həyata geniş tətbiqi, cəmiyyətin informasiyalaşdırılmasıdır. Hazırkı cəmiyyətdə informasiya texnologiyalarının rolu çox böyükdür və bu gün cəmiyyətin intellektuallaşması prosesində, təhsil sisteminin və mədəniyyətin inkişafında onlar mərkəzi yer tutur. İnsan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrinə tətbiqi informasiya texnologiyaları ilə tanışlığın zəruriliyini diktə edir. Təhsil və elm cəmiyyətin informasiyalaşdırılması prosesinin obyektlərindən biridir.

No	341-ci qrup şagirdlərinin adı, soyadı	Dərsdə fəal iştirak	Ev tapşırıqları	Nizam-intizam	Cəmi
1	Hüseynov Ümid	5	5	5	15
2	Məmmədov Rəhman	5	5	5	15
3	Cəfəli Orxan	5	4	5	14
4	Aliyev Kamal	5	4	5	14
5	Süleymanzadə İsmayıl	5	4	5	14
6	Karimov Nətiq	5	4	5	14
7	Ağazadə Təbriz	4	5	5	14
8	Hacıyev Səvindir	4	5	4	13
9	Məmmədov Rəhid	5	4	4	13
10	Cəfərov Əmir	4	4	4	12
11	Əbbasov Pərvin	4	4	4	12
12	Əbdullayev Nural	3	3	5	11
13	Baxışov Rəvan	3	3	5	11
14	Məmmədov Hüseyn	3	3	4	10
15	Həsənov Əmir	3	3	3	9

Beləliklə, müasir təhsil prosesinin əsas məqsədi tədrisin səmərəliliyini artırmaq, öz düşüncəsi, ağılı, potensial enerjisi, güclü məntiqi ilə fənləri dərinlən mənimsəyən və onu tətbiq etməyi bacaran, hər cür situasiyalarda işin məğzini tutub çıxış yolunu tapmağı bacaran yüksək intellektli gənclər yetişdirməkdir. Belə gənclərin yetişdirilməsində biz müəllimlərin məsuliyyəti, cavabdehliyi daha çoxdur. Unutmayaq ki, bu məsuliyyət və cavabdehlik gənc nəslin nümayəndələri olan övladlarımızın, onların daha da inkişaf etdirəcəyi vətənimizin və öz savadı, təhsili ilə dünyaya inteqrasiya edən xalqımızın qarşısındadır.

“KOMPÜTER ÜZRƏ OPERATOR, DİZAYNER” İXTİSASININ SƏRİŞTƏƏSASLI NÜMUNƏVİ TƏHSİL PROQRAMININ (KURİKULUMUNUN) HAZIRLANMASI METODİKASI

Səlimə Quliyeva,

*Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutunun
Peşə-ixtisas təhsili şöbəsinin aparıcı mütəxəssisi
E-mail: salimaquliyeva.648892@gmail.com*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında peşə təhsili və təliminin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”nə uyğun olaraq Təhsil Nazirliyinin “Tədbirlər Planı”nda ilk peşə-ixtisas təhsili üzrə ixtisasların səriştəəsaslı modul tipli kurikulumların hazırlanması, təlimlərin təşkili və tətbiqi məsələləri bir vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdur.

Bu vəzifələrin icrasını təmin etmək və bu sahədə çalışan ixtisas fənn müəllimlərinə kömək məqsədi ilə peşə təhsili müəssisələrində tədrisi həyata keçirilən peşələrin təhsil proqramının (kurikulumunun) hazırlanması metodikasının çapını məqsədəuyğun hesab edirik.

“030824. Elektron yığma və səhifələmə” ixtisas qrupunun “Kompüter üzrə operator, dizayner” ixtisasının kurikulumu və bu ixtisasın peşə standartı kvalifikasiya standartı əsasında maraqlı tərəflərin (işəgötürənlər, peşə təhsili müəssisələri, həmkarlar təşkilatları və s.) nümayəndələrindən ibarət təşkil edilmiş işçi qrupu tərəfindən hazırlanır.

Kompüter üzrə operator, dizayner kompüter qrafikası görüntüləri ilə işləyən, informasiya modelini quran, müxtəlif layihələri hazırlayan və təsvirlər üzərində qrafik obyektlər ilə əməliyyat aparmaq qabiliyyətinə malik tətbiqçidir.

İşəgötürən bu peşə üzrə işə götürdüyü şəxsə də görmək istədiyi səriştələri (iş planlaşdırma və təşkil etmə, bütövlükdə kompüterə qoşulan avadanlıqları idarəetmə, dinləmə bacarığı, yazılı və şifahi təlimatları şərh etmə və aydınlaşdırma, istehsal qrupunun tərkib hissəsi kimi çalışma

(həm müstəqil, həm də rəhbərlik altında); Microsoft Office proqramları ilə işləmə bacarığı; qrafik dizaynlar üçün müxtəlif praktiki ideyalara təşəbbüs göstərmə və hazırlama; qrafik dizaynlarının yaradılması üçün müxtəlif dizayn üslublarından, o cümlədən, sektor üzrə standart qrafik proqram təminatından istifadə etmə, qrafik dizaynları hazırlamaq üçün qrafik dizayn və kommunikasiya prinsiplərini tətbiq etmə və s. texniki tələblər şəklində qoyur.

Bu ixtisas üzrə mütəxəssisin vəzifə öhdəliklərinə aşağıdakılar daxildir:

- işi planlaşdırmaq və hazırlıq işləri görmək; iş yerini hazırlamaq; müştərinin tələbini aydınlaşdırmaq; ideyalar yaratmaq və onları qiymətləndirmək; yanaşma tərzlərini planlaşdırmaq; müvafiq sənədləri tərtib etmək, qrafik təsvir və şəkillər üzərində əməliyyatlar aparmaq və iş zamanı ona tapşırılan sənədləri vaxtında ha-

zırlamaq; məlumatlar bazasının təhlükəsizliyini təmin etmək və problemləri aradan qaldırmaq; qrafik dizayn üçün resursları təşkil etmək; qrafik dizayn komponentlərini hazırlamaq; qrafik dizayn komponentlərini tamamlamaq; həm müstəqil qaydada, həm də planlaşdırılmış formada dizayn işlərini həyata keçirtmək; ehtiyac halında digər dizayn işlərinə dəstək vermək; iş yerini yığışdırmaq və avadanlıqlara texniki xidmət göstərmək; işin icra olunması və qiymətləndirməsi; qeydiyyat aparmaq və hesabat vermək.

Kompüter üzrə operator, dizaynerin aşağıdakı hüquqları vardır:

- özünün əmək fəaliyyətinin təşkili və şərtləri üzrə rəhbərliyə təkliflər vermək; öz vəzifə öhdəliklərinin icrası üçün zəruri informasiya materiallarını və normativ-hüquqi sənədləri rəhbərlikdən tələb etmək, almaq və istifadə etmək; işi ilə bağlı məsələlərin müzakirə olunduğu konfranslarda və müşavirələrdə iştirak etmək; öz ixtisasını artırmaq.

Kompüter üzrə operator, dizayner ona həvalə olunmuş vəzifə öhdəliklərinin vaxtında və keyfiyyətlə yerinə yetirilməsinə öz fəaliyyəti üzrə rəhbərliyin əmr, sərəncam və tapşırıqlarının, normativ-hüquqi aktların tələblərinin vaxtında və müvafiq qaydada icra olunmasına, daxili intizam, yanğın təhlükəsizliyi və təhlükəsizlik texnikası qaydalarına riayət edilməsinə, qüvvədə olan normativ-hüquqi sənədlərdə nəzərdə tutulmuş xidməti sənədlərinin vaxtında və keyfiyyətli rəsmiləşdirilməsinə, fəaliyyəti üzrə statistik və digər informasiyaların müəyyən edilmiş qaydada təqdim edilməsinə, müəssisənin fəaliyyətinin, işçilərinin və digər şəxslərin təhlükəsizliyini təmin edən təhlükəsizlik texnikası, yanğından mühafizə və sanitariya qaydalarının pozulmasının aradan qaldırılması üzrə rəhbərliyin vaxtında məlumatlandırılması da daxil olmaqla, operativ tədbirlərin həyata keçirilməsinə görə məsuliyyət daşıyır.

Kompüter üzrə operator, dizayner əmək intizamının, qanunvericilik və normativ-hüquqi aktların pozulmasına görə qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən, təqsirin ağırlıq dərəcəsinə uyğun şəkildə intizam, maddi, inzibati və cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilər.

“Kompüter üzrə operator, dizayner” ixtisasına yiyələnən kadrlar şirkətlər qrupu, asan xidmət

mərkəzləri, holdinqlər, firmalar, özəl sektorlar, poliqrafiya və biznes mərkəzləri, dövlət iş qurumları, mətbuat orqanları, müəssisələr, təşkilatlar, ticarət təşkilatları, reklam şirkətləri, qrafik-dizayn və foto studiyalarda və s. hər hansı bir şirkətdə çalışa bilər.

“Kompüter üzrə operator, dizayner” ixtisasını aşağıdakı kimi modullara bölmək olar:

Modul 1. Kompüter avadanlıqlarından istifadə qaydaları. İnternet və elektron poçtun idarə edilməsi.

Modul 2. Tətbiqi proqramlar vasitəsi ilə elektron sənədlərin yaradılması, redaktəsi, formatlaşdırılması, əlavələrin edilməsi və çapı.

Modul 3. Dizayn proqramlarının imkanlarından istifadə edərək, dizayn materiallarının hazırlanması.

Nümunə

Modul 1. Kompüter avadanlıqlarından istifadə qaydaları. İnternet və elektron poçtun idarə edilməsi.

Modulun ümumi məqsədi: Bu modul təmamlandıqdan sonra tələbə kompüterlərin yaranma tarixini, inkişaf mərhələlərini, təsnifatını, arxitekturası və strukturunu, əsas və əlavə qurğuların iş prinsipini öyrənir, istifadəsini mənimsəyir, kompüter sistemə uyğun əməliyyat sistemini, avadanlıqların drayverlərini (qurğu sürücüləri), proqramları və antivirusları yükləyir, arxivləşdirmə üsullarını bilir, zədələnmiş sistemi və faylları bərpa edir, internet və e-poçt proqramlarından istifadə edərək təhlükəsiz elektron poçt əməliyyatlarını aparır.

Təlim nəticəsi 1. Kompüterlərin yaranma tarixini, inkişaf mərhələlərini, təsnifatını, arxitekturası və strukturunu, əsas və əlavə qurğuların iş prinsipini öyrənir, istifadəsini mənimsəyir.

Qiymətləndirmə meyarları:

1. Kompüterlərin yaranma tarixini, inkişaf mərhələlərini, təsnifatını və onlardan istifadə qaydalarını bilir.

- kompüterlərin yaranma tarixi və inkişaf mərhələləri; kompüterlərin təsnifatı; kompüterlərin arxitekturası və strukturu.

2. Kompüterlərin əsas və əlavə qurğularının iş prinsipini bilir.

- sistem bloku; monitor; klaviatura; maus (siçan); əlavə qurğular (periferiya qurğuları: printer (çap qurğusu), skaner, modem, rəqəm video kamerası, səs gücləndiriciləri və s.).

“BƏNNA” İXTİSASININ SƏRİŞTƏƏSASLI NÜMUNƏVİ TƏHSİL PROQRAMININ (KURİKULUMUNUN) TƏTBİQİ MƏSƏLƏLƏRİ

Bəsti Orucova,

*Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutunun Peşə-ixtisas təhsili
şöbəsinin aparıcı mütəxəssisi
E-mail: orucova.59@mail.ru*

Azərbaycanda iqtisadiyyatın sürətli inkişafı əmək bazarının diversifikasiyasını artırmaqla işçi qüvvəsinə olan tələbdə dəyişikliklərin baş verməsi ilə müşahidə edilir. Bu gün əmək bazarında ən aktual məsələlərdən biri də baş verən həmin dəyişikliklərə uyğun öz işini qura bilən səriştəli kadrların hazırlanmasıdır. İlk peşə təhsili əmək bazarına daha yaxın təhsil forması hesab olunur. Lakin keçmiş ittifaq respublikalarında bu təhsil forması tələbyönlü olmamış və praktiki bacarıqların formalaşmasına zəif istiqamətlənmişdir. Azərbaycanda peşə təhsili müstəqillik dövrünün ilk illərində özünün tənəzzül mərhələsini yaşamışdır. Maddi-texniki baza və təhsil proqramlarının təkmilləşdirilməməsi, müəllimlərin peşəkarlığının artırılmaması səbəbindən məktəb və liseylər əmək bazarının tələblərinə cavab vermirdilər. Sadalanan problemlər çox zaman ilk peşə-ixtisas təhsili müəssisələrinin işəgötürənləri tələb olunan hərtərəfli bilik və bacarıqlara malik kadrlarla təmin edə bilməməsi ilə nəticələnmişdir.

Bu tələbin ödənilməsinin əsas şərti ölkənin iqtisadi yüksəlişini dəstəkləmək üçün qabaqcıl beynəlxalq təcrübə əsasında həmin mütəxəssislərin hazırlanması və onların bilik və bacarıqlarının inkişaf etdirilməsidir.

Səriştəəsaslı modul metodologiyası əsasında “bənna” peşəsi üzrə kadr hazırlığının təşkili sahəsində təhsilverənlər (istehsalat təlimi ustaları) təlimə başlayarkən bilməlidirlər ki, bu metodologiya ilə ilk peşə-ixtisas, peşə hazırlığı və əlavə təhsil sistemində tədrisin aparılması ümumtəhsil məktəblərində və ya digər təhsil müəssisələrində tədris prosesinin təşkili formalarından fərqlidir. Modul təlimi həm təsdiq olunmuş ümumi, həm də təhsilalanların müəyyən xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla fərdi tədris proqramları əsasında aparılır. Bu sistem eyni

zamanda təhsilalanların tədris prosesində, həmçinin bundan əvvəl əldə etdiyi bilik və bacarıqlarını, əmək vərdişlərini üzə çıxartmağa, təlim prosesində onu daha da təkmilləşdirməyə imkan yaradır.

Səriştəəsaslı modul təlimi zamanı əsas diqqət müəyyən istehsalat tapşırığının yerinə yetirilməsi məqsədi ilə lazımi əmək vərdişlərinin formalaşdırılmasına, həmçinin də tədris olunan peşənin (işin növünün) ixtisas təsnifatlarının tələbləri ilə nəzərdə tutulan işin görülməsi üçün istənilən həcmdə nəzəri biliklərin mənimsənilməsinə yönəldilir.

Səriştəəsashı modul təlimi sistemi təlimatçıya (təhsilverənə, istehsalat təlimi ustasına) tədris prosesinin təşkilinin formalarının seçimi üçün geniş imkanlar yaradır. Bu həm qrup tərkibində, müstəqil şəkildə təlim materiallarının üzərində iş, həm təhsil və istehsalat müəssisəsində, həm də təhsilalanlar üçün rahat olan vaxtda və yerdə, həmçinin distant təhsil formasında ola bilər.

1. HAZIRLIQ TƏDBİRLƏRİ

Tədris prosesinə başlamazdan əvvəl təlimatçı (təhsilverən, istehsalat təlimi ustası) aşağıdakılara əməl etməlidir:

– *təqdim olunan Təlimatın məzmunu ilə ətraflı tanış olmalı;*

– *təlim elementlərini diqqətlə öyrənməli, onların strukturuna, yoxlama sualları və tapşırıqlarının tədrisin məqsədləri ilə uyğun gəlməsinə diqqət yetirməli;*

– *sinif otaqlarının, təlim-tədris yerinin vəziyyətini yoxlamalı;*

– *tədris prosesi üçün zəruri olan avadanlıqların, alətlərin mövcudluğunu yoxlamalı;*

– *təhsilalanın bilik və bacarıqlarını, lazımı vərdişlərini aşkarlamalı, qiymətləndirmək məqsədi ilə ilkin testi həyata keçirməlidir.*

İlkin testin nəticələrinə əsasən, təlim prosesinin başlanğıcında zərurət yaranarsa, təhsilalanlar üçün fərdi modul proqramı hazırlana və tərtib oluna bilər. Test təhsilalanın seçdiyi peşəyə uyğun bilik və bacarığını müəyyən edərək onun üçün məqbul sayılan təlim materiallarını seçməyə imkan verəcəkdir.

İlkin testin aşağıdakı ardıcılıqla həyata keçirilməsi tövsiyə olunur:

- *təlimatçı təhsilalanı modul blokları çərçivəsində görülməli işlərlə tanış edir;*

- *təhsilalan peşə üzrə kurikulumu təqdim edir və təhsilalan bildiyi, bacardığı, öyrənməyə ehtiyacı olduğu səriştələri, modul bloklarını və təlim elementlərini qeyd edir;*

- *təhsilalanın qeydlərini dəqiq yoxlamaq məqsədi ilə ona təlim elementlərinə dair yoxlama sualları və tapşırıqları verir;*

- *təhsilalanın yoxlama sualları və tapşırıqlarını müvəffəqiyyətlə icra etdiyi təlim elementləri təhsilalanın fərdi təhsil proqramından çıxarılır.*

İlkin testin nəticəsinə uyğun olaraq təhsilverən (istehsalat təlimi ustası) təhsilalan üçün

seçdiyi peşəni və ya işin növünü mənimsəməsi məqsədi ilə fərdi təhsil proqramından, təlim elementləri komplektindən, onların mənimsənilməsi ardıcılığına uyğun olaraq zəruri alət və ləvazimatlardan ibarət tədris materiallarını hazırlayır. Fərdi tədris proqramları, tədris və təlim yerlərinin mövcudluğu və alətlərlə təchizatından asılı olaraq təhsilalanlar qrupu təşkil edilir. Təlim-tədris yerləri təhsil proqramının tələblərinə müvafiq olaraq təchiz edilməli, əməyin mühafizəsi və təhlükəsizlik texnikası qaydalarına uyğun olmalı, hər bir təhsilalanın tədris prosesində zəruri vərdişlərə yiyələnməsi təmin edilməlidir.

2. TƏDRİS PROSESİ

İlk tədris günü təhsilverən (istehsalat təlimi ustası) aşağıdakıları həyata keçirməlidir:

– *təhsilalanları tədrisin başlanması münasibəti ilə təbrik etməli, onları təhsil proqramının məzmunu və məqsədləri haqda bilgi verməli;*

– *hər təhsilalana "Təhsilalanlar üçün təlimat" təqdim etməli, onlara təlimatla tanış olmaları üçün kifayət qədər (10-15 dəqiqə) vaxt ayırmalı və təlimatın məzmununun müzakirəsini aparmalı;*

– *təhsilalanları proqram üzrə tədrisin xüsusiyyətləri ilə tanış etməli (burada diqqət təhsilalanın təlim elementlərini öz sərbəst tempi ilə öyrənməsinə, təhsilverənin isə bu işdə ona yardımçı ola bilməsinə yönəldilməlidir);*

– *təhsilalanları təlim elementlərinin mənimsənilməsi ardıcılığı və mənimsənilməyə nəzarət qaydaları ilə tanış etməli;*

– *təhsilalanlara tədris elementlərinin kateqoriyaları üzrə qruplaşması prinsipini, təlim elementlərinin öyrənilməsi xüsusiyyətlərini izah etməli və bu zaman texniki təhlükəsizlik qaydalarına riayət olunmasını xüsusi vurğulamalı;*

– *tədris kabinetlərində, təlim stansiyalarında alətlərin, avadanlıqların, təlim elementlərinin verilmə, yerləşdirmə, saxlanılma qaydalarının izahını verməli;*

– *təlim prosesində zəruri hallarda təhsilalanlara xüsusi geyim verilməsini təmin etməlidir.*

Tədris fərdi qaydada, sinif otaqlarında, təlim stansiyalarında həyata keçirilir. Təlim elementləri onların mənimsənilməsinin məntiqi ardıcılığına (işin yerinə yetirilməsi xüsusiyyəti

tələb olunduğu hallarda) uyğun olaraq həyata keçirilir. Nəzərə alınmalıdır ki, hər bir təhsilalan təlim elementlərini sərbəst, öz tempinə uyğun surətdə öyrəndiyi üçün qrup halında məşğələlər zamanı, eyni zamanda, bir neçə təlim elementlərinin mənimsənilməsi mümkündür.

Yadda saxlanılmalıdır ki, təhsilalan “02” – “fəaliyyət” kateqoriyası üzrə təlim elementlərinin öyrənilməsinə yalnız “01” – “əməyin təhlükəsizliyi” kateqoriyası üzrə təlim elementlərini öyrəndikdən sonra başlaya bilər.

Təhsilverən (istehsalat təlimi ustası) təhsilalanın təlim elementlərini sərbəst şəkildə öyrənməsinə nəzarəti həyata keçirir, yalnız mənimsənilmə prosesində və işlərin yerinə yetirilməsi zamanı hər hansı bir çətinlik yaranarsa, təhsilalanı kömək etməlidir. Odur ki, təhsilverən nəzəri biliklərlə yanaşı, həmin peşə üzrə praktiki vərdişlərə də malik olmalıdır ki, tədris prosesində zəruri əməliyyatların həyata keçirilməsini nümayiş etdirə bilsin.

Hər bir təlim elementinin öyrənilməsindən sonra təhsilalan bəhsin sonunda verilmiş yoxlama suallarından və zəruri hallarda tapşırıqlardan ibarət mənimsənilmənin yoxlanılması testindən keçməlidir. Əgər təhsilalan yoxlama suallarının hamısına düzgün cavab vermişdirsə, onda yoxlama tapşırığının (əgər təlim elementində nəzərdə tutulmuşdursa) yerinə yetirilməsinə keçə bilər. Əks halda, təhsilverən təhsilalanı həmin təlim elementinin təkrarən mənimsənilməsinə yönəldir. Yoxlama tapşırığı təhsilalan tərəfindən sərbəst və təhsilverənin nəzarəti altında yerinə yetirilir. Təhsilalan yoxlama tapşırığını müvəffəqiyyətlə yerinə yetirdikdə növbəti təlim elementinin öyrənilməsinə keçir, əks halda o, həmin təlim elementini yenidən mənimsəməlidir.

Hər bir səriştənin (modul blokunun) təlim elementlərinin öyrənilməsindən sonra təhsilalan aralıq qiymətləndirmə testindən keçməlidir. Aralıq qiymətləndirmə testi modul blokuna aid təlim elementlərinin mənimsənilməsinin yoxlanılması baxımından ən vacib suallardan və

praktik tapşırıqlardan ibarətdir. Onların yerinə yetirilməsi təhsilalan tərəfindən zəruri praktiki vərdiş və bacarıqların əldə edilməsini nümayiş etdirəcəkdir. Aralıq qiymətləndirmə testinin aparılması və nəticələrinə dair qərarların qəbulu təlim elementlərinin mənimsənilməsinin yoxlanılmasındakı kimidir.

Yuxarıda göstərilən yoxlama əməliyyatlarının həyata keçirilməsinin nəticələrinə uyğun olaraq təhsilverən təhsilalanlar tərəfindən təlim elementlərinin mənimsənilməsinin təhlilini həyata keçirir və təhsilalanlar tərəfindən çətin mənimsənilən təlim elementlərini müəyyən edir, çətin mənimsənilmənin səbəbini aradan qaldırmağa çalışır. Bütün bunlarla yanaşı, təhsilalanlar tərəfindən tədris materiallarının tam mənimsənilməsindən sonra təlim prosesinin sonunda təhsilalanların bilik və bacarıqlarının qiymətləndirilməsi üçün yekun qiymətləndirmə testi həyata keçirilir. Yekun qiymətləndirilmənin həyata keçirilməsi üçün təhsilverən aşağıdakıları yerinə yetirməlidir:

– *təhsilalanları bütün zəruri material, alət, və avadanlıqlarla təchiz etməli;*

– *təhsilalanların suallara, başqalarının köməyi olmadan sərbəst şəkildə cavab verməsinə, yoxlama işlərinin ardıcılığına, istehsalat tapşırığına uyğun həyata keçirilməsinə nəzarət etməli;*

– *praktiki tapşırıqların yerinə yetirilməsi zamanı çətinlik yaranarsa, təhsilalanlara müvafiq məsləhətlər verməlidir.*

Yekun qiymətləndirmə sınaqları müvafiq ixtisas komissiyası tərəfindən aparılır. Komissiyanın tərkibinə yüksək ixtisaslı mütəxəssislər, tədris müəssisəsinin direktor müavini, istehsalat təlimi ustaları, işgötürənlərin nümayəndələri də daxil edilməlidir.

Tədris prosesində üç mərhələli (təlim elementinin mənimsənilməsinin yoxlanılması, aralıq və yekun sınaq testləri) nəzarət və yoxlamanın həyata keçirilməsi, təhsilalanlar tərəfindən zəruri əməliyyatların təkrarlanması onlarda peşəkar vərdişlərin formalaşmasına xidmət edir.

“BƏRDƏ PEŞƏ LİSEYİNİN MODERNLƏŞDİRİLMƏSİ” LAYİHƏSİ

“Azərbaycanda peşə təhsili və təlimi mərkəzlərinin modernləşdirilməsi” Proqramı çərçivəsində həyata keçirilən “Bərdə Peşə Liseyinin modernləşdirilməsi” layihəsi 2017-ci ilin oktyabr ayından icra mərhələsindədir. Layihənin ilkin dövründə Liseyin rəhbər heyəti arasında aparılan qiymətləndirmə nəticəsində güclü və zəif tərəflər müəyyən edilərək müvafiq təlimlər keçirilib.

Sonrakı mərhələdə daima yeniləşən əmək bazarında ən çox tələb olunan peşələri müəyyən etmək məqsədi ilə rayonda və yaxın 5 rayonda sahibkarlarla (işəgötürən) görüşlər keçirilib, daha çox ehtiyac olunan peşələrin məlumat toplusu hazırlanaraq 6 oktyabr 2018-ci il tarixdə rayon mərkəzində təşkil edilən regional yığıncaqda təqdim edilib. Yığıncaqda Avropa İttifaqının səfiri, Təhsil nazirinin müavini, Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyinin rəhbər heyəti, Bərdə Rayon İcra Hakimiyyətinin Başçısı, ətraf rayonların peşə təhsili müəssisələrinin rəhbərləri, işəgötürən təşkilatların nümayəndələri iştirak edib.

Layihənin həyata keçirilməsində əsas məqsəd qabaqcıl Avropa ölkələrinin standartları və təcrübəsinə uyğun olaraq Bərdə Peşə Liseyində peşə təhsili və təliminin modernləşdirilməsi olmuşdur. Layihədə qarşıya qoyulan vəzifələr:

- liseydə modern idarəetmə sistemi yaratmaq; yeni təhsil proqramı (kurrikulum) hazırlamaq; liseyin davamlı fəaliyyəti üçün maliyyə resursları səfərbər etmək; liseyin rəhbər və mühəndis-pedaqoji heyətinin texniki bacarıqlarını daha da təkmilləşdirmək; liseyin mövcud maddi-texniki bazasının modernləşdirilməsinə töhfə vermək; liseyi qabaqcıl Peşə Karyera Mərkəzi kimi tanıtmək.

ÇİN XALQ RESPUBLİKASININ PEŞƏ TƏHSİLİ MÜƏSSİSƏLƏRİMİZƏ DƏSTƏYİ

Noyabrın 22-də Abşeron-Binə Peşə Liseyində Çin Xalq Respublikası Hökuməti tərəfindən həyata keçirilən “Peşə Tədris Mərkəzinin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi” texniki-yardımlayihəsi çərçivəsində gətirilmiş avadanlıqların təqdimatı keçirilib.

Tədbirdə təhsil nazirinin müavini İdris İsayev, Çin Xalq Respublikasının Azərbaycan Respublikasındakı fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Vey Cinhua, Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyinin əməkdaşları, eləcə də bir sıra peşə təhsili müəssisələrinin və işəgötürənlərin nümayəndələri iştirak edib.

Layihə haqqında məlumat verən nazir müavini bildirib ki, Azərbaycan Hökuməti və Çin Xalq Respublikası Hökuməti arasında imzalanmış texniki-iqtisadi əməkdaşlıq sazişi çərçivəsində müxtəlif kateqoriyalı avtonəqliyyat vasitələrinin sürücülərinin hazırlığını və ixtisasartırmasını həyata keçirmək üçün 70 adda 168 ədəd müxtəlif təyinatlı simulyatorlar, təlim sistemləri üzrə avadanlıqlar, iş masaları, mexanizmlər, alətlər və digər ləvazimatlar ölkəmizə gətirilərək Abşeron-Binə Peşə Liseyində, Sənaye və Texnologiyalar üzrə Gəncə Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzində quraşdırılıb.

Tədbirin sonunda Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi ilə Çin Xalq Respublikasının Azərbaycan Respublikasındakı Səfirliyi arasında texniki-yardımlayihəsi çərçivəsində gətirilmiş avadanlıqların təhvil-təslim aktı imzalanıb. Tədbir iştirakçıları texniki-yardımlayihəsi çərçivəsində gətirilmiş avadanlıqlarla tanış olublar.

MƏQALƏLƏRİN TƏRTİBATI QAYDALARI

Dərc olunacaq məqalə redaksiyaya həm kağız, həm də elektron formada təqdim olunmalıdır. Məqalə hazırlanarkən aşağıdakı tələblər nəzərə alınmalıdır:

1. Məqalə Azərbaycan, rus və ingilis dillərindən birində hazırlanmalı, məqalənin adı, xülasə və açar sözlər hər üç dildə təqdim olunmalıdır.

2. Məqalə Microsoft Word mətn redaktorunda A4 formatında (soldan, yuxarıda, aşağıdan və sağdan – 2 sm.), Times New Roman şrifti ilə 12 pt. ölçüdə, vahid sətirarası intervalla və mətndaxili yazıda 1 sm. abzas buraxmaqla hazırlanmalı və 8 səhifədən artıq olmamalıdır.

3. Məqalənin mətninin aşağıdakı bölmələrdən ibarət olması tövsiyə olunur:

- giriş (məsələnin aktuallığı, problemin hazırkı vəziyyəti);
- tədqiqatın məqsədi, məsələnin qoyuluşu;
- məsələnin həll üsulları aprobeasiyası;
- alınan nəticələrin tətbiqi;
- nəticə.

4. Məqalə aşağıdakı ardıcılıqla hazırlanmalıdır: UOT – soldan, böyük hərflərlə, qalın şriftlə, sonda 6 pt. interval; məqalənin adı – ortadan, böyük hərflərlə, qalın şriftlə; müəlliflərin iş yeri, şəhər, ölkə və e-poçt ünvanı – ortadan, sonda 6 pt. interval; xülasə (mətn təqdim olunan dildə), sonda 6 pt. interval; açar sözlər – kursivlə, sonda 6 pt. interval; giriş və digər alt başlıqlar – soldan, qalın şriftlə, əvvəlində və sonunda 6 pt. intervalla.

5. Ədəbiyyat siyahısı: hər bir istinad olunan mənbənin adı tərcümə olunmadan, məqalədə istifadə olunma ardıcılığına uyğun olaraq nömrələnir. Mənbənin biblioqrafik təsviri Ali Attestasiya Komissiyasının dissertasiya işlərində mənbənin biblioqrafik təsvirinə irəli sürdüyü tələblərə uyğun olaraq göstərilməlidir.

6. Ədəbiyyat siyahısından sonra məqalənin hazırlandığı dildən fərqli, digər 2 dildə məqalənin adı, müəllifin soyadı, adı, atasının adı, müəlliflərin iş yeri, şəhər, ölkə və e-poçt ünvanı, xülasə və açar sözlər təqdim olunur.

7. Məqalədə cədvəl və şəkillər nömrələnir: cədvəl cədvəlin yuxarısında, kursivlə, ortadan, (məs., cədvəl 1.) şəkil şəklin altında, kursivlə, ortadan (məs., şəkil 1.) və mətn hissədən (yuxarıdan və aşağıdan) 1 boş sətir buraxmaqla göstərilməlidir. Cədvəllər bilavasitə məqalənin mətnində yerləşdirilməlidir. Hər cədvəlin öz başlığı olmalıdır. Cədvəllərdə mütləq ölçü vahidləri göstərilməlidir. Əlyazma mətnində şəkillər və cədvəllərin yeri göstərilir. Eyni bir məlumatı mətnə, cədvəldə və əlyazmada təkrarlamaq yolverilməzdir.

8. Məqalədə istifadə olunan ölçü vahidləri beynəlxalq ölçü vahidləri sisteminə uyğun olmalıdır. Qəbul olunmuş sözlərdən başqa və s., və i.a., qısaldılmış sözlərdən istifadə etmək olmaz.

9. Düsturlar Microsoft Equation-də standart parametrlərlə yığılır. Mətnə ancaq istifadə olunan düsturlar nömrələnir. Düsturun nömrəsi sağda mötərizədə yazılır.

10. Redaksiyaya məqalə göndərildikdə müəlliflər haqqında məlumat: soyadı, adı, atasının adı, elmi dərəcəsi, elmi rütbəsi, iş yeri, vəzifəsi, telefon nömrəsi, e-mail ünvanı da təqdim olunmalıdır.

11. Müəssisədə yerinə yetirilən tədqiqatın nəticələrini açıqlayan məqalənin çap edilməsi üçün müvafiq yazılı razılıq olmalıdır.

12. Məqalədə göstərilən məlumat və faktlara görə müəllif məsuliyyət daşıyır.

13. Redaksiyaya daxil olan məqalələrə rəy təqdim olunur və müsbət rəy almış məqalələr çapa tövsiyə olunur.

14. Redaksiya məqalənin əsas məzmununa xələl gətirməyən redaktə dəyişiklikləri və ixtisarlara etmək hüququnu özündə saxlayır.

15. Məqalə çapa verilmədikdə redaksiya heyətinin qərarı barədə müəllifə məlumat verilir və əlyazma müəllifə qaytarılır. Redaksiyanın məqaləni yenidən işləmək haqqında müraciəti, onun çapa veriləcəyini ehtiva etmir. Belə ki, ona əvvəl rəyçilər, sonra isə redaksiya heyəti yenidən baxır. Çap üçün məqbul sayılmayan məqalə müəllifin məqalənin çapına yenidən baxılması xahişi ilə redaksiya heyətinə müraciət etmək hüququ var.

16. Məqalənin korrekturası müəllifə göndərilir. Məqalə çap olunandan sonra redaksiya otiskləri

yazışma üçün göstərilən ünvana göndərir.

17. Məqalə sadalanan tələblərə cavab verməzsə, baxılmaq üçün qəbul edilmir və müəllifə qaytarılır. Əlyazmanın daxil olduğu vaxt redaksiyanın mətnin son variantının redaksiyaya daxil olduğu gündən sayılır.

18. Redaksiyanın ünvanı: Bakı, AZ 1033, N.Hacıyev 4. Tel. (+994 12) 566 -09 -67

Fax: (+994 12) 566-09-87; www.jurnal.vet.edu.az; E-mail: peshetehsili.jurnali@vet.edu.gov.az

PREPARATION RULES OF ARTICLES

Articles published in the paper, as well as in electronic form will be submitted. The following requirements must be taken into account while preparing the article:

1. Articles should be prepared in one of the languages-Azerbaijani, Russian and English, the name of the article, abstract and keywords should be submitted.

2. The articles should be submitted in the Microsoft Word text editor A4 format (from left, above, below and right-2cm.), with the font Times New Roman 12 font., 1 cm inter-text interval, remaining paragraphs and not exceed 8 pages.

3. Article text consisting the following sections is recommended:

- introduction (the problem actuality, state-of-the-art of the problem);
- the purpose of the research, formulation of the problem;
- the problem solution methods and approbation;
- application of achieved results;
- result.

4. The articles must be prepared in the following sequence: The unified decimal qualification-from left bold, 6 font. interval; the name of the article-from the middle, capitalized, bold, 6 font, interval, initials and surname of authors-from the left and bold italic authors place of work city country and e-mail address-from the left in the end 6 font interval summary (in the language of the article)-italics in the end 6 font, interval; key words-italics, in the end 6 font, interval introduction and other sub-headings-from left, bold, and at the beginning end 6 font, interval.

5. List of bibliography each referred source must be numbered in accordance with the sequence used in the article and remained untranslated.

6. List of bibliography must be followed by the article name, summary and keywords in 2 distinguished languages.

7. The table and pictures in the article must be numbered: Table – at the top of the table, from the right (eg, Table 1.), a picture-below the picture from the middle (eg Picture 1.) remaining parts (from the above and below) a blank line. Tables should be inserted into text and have titles. Units are required to be indicated in tables. The authors should mark in margins the location of illustrations and tables in the text. Please do not duplicate data in the text tables and figures. Captions should be supplied on a separate sheet.

8. All measurements and data should be given in SI units, or if SI units, do not, in an international accepted unit. The authors are advised to avoid abbreviations except for generally accepted ones.

9. Formulas must be assembled in standards parameter-Microsoft Equation. Only formulas used in the text must be numbered. The formula numbers must be written in brackets in the right.

10. Sending articles to the editorial office must contain information about the authors: surname, name, fathers name, scientific degree, scientific rank, place of work, position, phone number, or e-mail address.

11. Articles stating results of researches, executed in establishments, have to have corresponding permission to publication.

12. The author is responsible for the information and facts mentioned in the article.

13. The articles received by the editorial office are presented for reference and the articles with positive references are recommended for publication.

14. The Editorial Board has the right to edit the manuscript and abridge it without misrepresenting the paper contents.

15. The Editorial Office informs the authors of paper denial and the reviewers conclusion without returning the manuscript. A request to revise the manuscript does not imply that the paper is accepted for publication since it will be reviewed and considered by the Editorial Board. The authors of the rejected

paper have the right to apply for its reconsideration.

16. Proofs are not sent to the authors. Three offprints of each paper will be supplied free of charge of the corresponding author.

17. Papers not meeting the above requirements are denied and returned to the authors. The date of receipt of the final version by Editorial Office is considered as the submission date.

18. Editorial Office Address: AZ1033, Baku city, ave N.Hajiyev 4. Phone (+994 12)566 09 67;

Fax (+994 12) 566 09 87; www.jurnal.vet.edu.az; E-mail: peshetehsili.jurnali@vet.edu.gov.az

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Публикуемая статья должна быть представлена в редакцию в бумажном и в электронном виде. При подготовке статьи должны быть выполнены следующие требования:

1. Статья должна быть подготовлена на одном из языков – азербайджанском, русском или английском. Название статьи, аннотация и ключевые слова должны быть представлены на трех языках.

2. Электронный вариант статьи должен выполняться в текстовом редакторе Microsoft Word в формате А4 (поля: левое, правое, верхнее и нижнее – 2 см), шрифтом Times New Roman размером 12 пт. Междустрочный интервал – одинарный, абзацный отступ – 1 см, размер статьи не должен превышать 8 страниц.

3. Текст статьи рекомендуется составлять из нижеследующих разделов:

- введение (актуальность проблемы, нынешнее состояние проблемы);
- цель исследования, постановка задачи;
- методы решения и апробация задачи;
- внедрение полученных результатов;
- результат.

4. Статья должна быть подготовлена в следующей последовательности: УДЖ – слева, жирным шрифтом, в конце интервал 6 пт; название статьи – в центре, прописным и жирным шрифтом, в конце интервал 6 пт; инициалы и фамилии авторов – в центре, прописным и жирным шрифтом; место работы авторов, страна, город и адрес электронной почты – по центру, в конце интервал 6 пт; аннотация (на языке представленного текста) – в конце интервал 6 пт; ключевые слова – курсивом, в конце интервал 6 пт; введение и другие подзаголовки – слева, жирным шрифтом, в начале и конце интервал 6 пт.

5. Список литературы: название каждого источника не переводится и нумеруется в статье в соответствии с последовательностью использования. Библиографическое описание источников должны быть указаны в соответствии с требованиями, предъявляемыми ВАК к библиографическому описанию источников в диссертационной работе.

6. После списка литературы название статьи, инициалы и фамилии авторов, место работы авторов, страна, город и адрес электронной почты, аннотация и ключевые слова представляются также на двух других языках.

7. В статье нумеруются таблицы и рисунки: таблица – в верхней части таблицы, курсивом, в центре (например, таблица 1), рисунок – под рисунком, курсивом, в центре (например, рисунок 1) и, пропуская одну пустую строку от текста (из верхней и нижней частей).

Таблицы располагается непосредственно в тексте статьи. Каждая таблица должна иметь заголовок. В таблицах обязательно указываются единицы измерения величин. В тексте рукописи на полях указываются место для рисунков и таблиц. Повторение одних и тех же данных в тексте, таблицах и рисунках недопустимо. К статье прилагается список подрисуночных подписей.

8. Размерность всех величин, принятых в статье, должна соответствовать Международной системе единиц измерений (СИ). Не следует употреблять сокращенных слов, кроме общепринятых (т.е., и т.д., и т.п.).

9. Формулы набираются стандартными параметрами в Microsoft Equation. Номер формулы пишется в скобках с правой стороны. В тексте нумеруются только использованные формулы.

10. При отправке статей в редакцию также должны быть представлены сведения об авторах:

фамилия, имя, отчество, ученая степень, ученое звание, место работы, должность, номер телефона, адрес электронной почты.

11. Статьи, излагающие результаты исследований, выполненных в учреждениях, должны иметь соответствующие разрешение на опубликование.

12. Автор несет ответственность за информацию и факты, указанные в статье.

13. Статьи, поступившие в редакцию, направляются на отзыв; статьи, получившие положительные отзывы, рекомендуются к публикации.

14. Редакция оставляет за собой право производить редакционные изменения и сокращения, не искажающие основное содержание статьи.

15. В случае отклонения статьи редакция сообщает автору решения редколлегии и заключение рецензента, рукопись автору не возвращается. Просьба редакции о доработке статьи не означает, что статья принята к печати, так как она вновь рассматривается рецензентами, а затем редакционной коллегией. Автор отклоненной статьи имеет право обратиться к редколлегии с просьбой повторно рассмотреть вопрос о возможности опубликования статьи.

16. Корректур авторам не высылаются. После опубликования статьи редакция высылает оттиски по адресу, указанному для переписки.

17. Статьи, не отвечающие перечисленным требованиям, к рассмотрению не принимаются и возвращаются авторам. Датой поступления рукописи считается день получения редакцией окончательного текста.

18. Адрес редакции: AZ1033, г. Баку, пр. Н.Гаджиев 4, Тел: (+994 12) 566 09 67;

факс: (+994 12) 566 09 87; www.jurnal.vet.edu.az; E-mail: peshetehsili.jurnali@vet.edu.gov.az

Yaradıcı heyət

Baş redaktor müavini

Əfsanə Zülfüqarova

məsul katib

Afaq Xanpaşayeva

şöbə redaktorları

Fikrət Əhədov

Vüqar Səlimova

Sevinc Məmmədova

Əfrasiyab Məmmədov

müxbir-redaktor

Rəna Rüstəмова

korrektor

Lalə Niyazqızı

texniki-redaktor

Pərvanə İbrahimova

Jurnal Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 23.11.2017-ci il tarixli, 416 №-li əmri ilə təsis edilmiş və dövlət qeydiyyatına alınmışdır. Qeydiyyat № 2000314101

* * *

Jurnalın yaradıcı kollektivi Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin Həsən bəy Zərdabi adına Diplomuna layiq görülmüş və jurnal Azərbaycan Mətbuat Şurasının üzvüdür.

Redaksiyanın ünvanı: AZ 1033, Bakı şəhəri, Nazim Hacıyev 4

Tel./Fax: 566-09-67; 566-09-87; www.jurnal.vet.edu.az

E-mail: peshetehsili.jurnali@vet.edu.gov.az

R e k v i z i t l ə r

Müştəri: “Peşə təhsili və insan kapitalı” jurnalı

VÖEN: 2000314101

H/h: AZ36CTRE00000000000002167908

Bank: Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyi

Kodu: 210005

VÖEN: 1401555071

M/hesab: AZ41NABZ01360100000000003944

SWIFT: CTREAZ22

D3. Büdcə təsnifatının kodu: 142319

D4. Büdcə səviyyəsinin kodu: 03

“Peşə təhsili və insan kapitalı” jurnalı redaksiyasında yığılıb və “Letterpress” MMC-nin mətbəəsində çap olunub. Çapa imzalanmışdır: 14.12.2018